

**T.C
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI**

**EBU'L-LEYS ES- SEMERKANDÎ HAYATI ESERLERİ VE
MÂTURÎDİYYEDEKİ YERİ**

Hazırlayan

Ayşe SARITAÇ

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Prof. Dr. Seyit BAHCIVAN

KONYA-2019

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ayşe SARITAÇ
	Numarası	148106011100
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / İslam Mezhepleri Tarihi
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof Dr. Seyit BAHÇIVAN
	Tezin Adı	Ebu'l- Leys es-Semerkandî Hayatı Eserleri ve Mâtürîdiyyedeki Yeri

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan Ebu'l- Leys es-Semerkandî Hayatı Eserleri ve Mâtürîdiyyedeki Yeri başlıklı bu çalışma 11/11/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof Dr.	Seyit BAHÇIVAN	
2	Doç. Dr.	Mustafa ÖZGEN	
3	Dr. Öğr. Üyesi	Aytekın ŞENZEBEK	

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN KONYA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ayşe SARITAÇ	
	Numarası	148106011100	
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/İslam Mezhepleri Tarihi	
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	
	Tezin Adı	Ebu'l-Leys es-Semerkindi Hayatı Eserleri ve Mâturîdiyyedeki Yeri	

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı/Soyadı
İmzası
Ayşe SARITAÇ

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ayşe SARITAÇ
	Numarası	148106011100
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/İslam Mezhepleri Tarihi
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Seyit BAHCIVAN
	Tezin Adı	Ebu'l-Leys es-Semerkandî Hayatı Eserleri ve Mâturîdiyyedeki Yeri

“Ebu'l-Leys Hayatı Eserleri ve Mâturîdiyyedeki Yeri” isimli çalışma giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Ebu'l-Leys'in hayatı, tahsili ve eserleri, İmam Mâturîdî ve hayatı incelenmiş ve Mâturîdiyye'nin oluşumu üzerinde kısaca durulmuştur. İkinci bölümde ise Ebu'l-Leys'in Maâturîdiyye'deki konumunu belirlemek amacıyla İmam Ebu Hanife'nin *el-Fıkhü'l-Ekber*'ine yazmış olduğu *Şerhu'l-Fıkhü'l-Ekber*'deki görüşleri incelenmiştir.

Araştırmada öncelikle Ebu'l-Leys'in hayatı hakkında kaynak olacak eserler esas alınmış, hayatı, ilim tahsili, hocaları, öğrencileri ve eserleri incelenmiştir. Araştırmanın konusunun, Ebu'l-Leys'in Mâturîdiyye mezhebindeki yerinin belirlenmesi olmasından dolayı İmam Mâturîdî ve Mâturîdiyye hakkında bilgi verilmiştir. Araştırmanın asıl konusunun Ebu'l-Leys'in *Şerhu'l-Fıkhü'l-Ekber*'deki görüşleri olmasından dolayı bu bölümde şerhte ele aldığı konular incelenmiştir. Ebu'l-Leys'in, araştırmaya yardımcı olacak diğer eserleri de incelenerek onun görüşleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu kısımda öncelikle Ebu'l-Leys'in görüşleri sunulmuş sonra Mâturîdiyye mezhebinin konuyla ilgili görüşü sunulmuş ve Ebu'l-Leys'in Mâturîdiyye'nin görüşlerine ne kadar sahip olduğu belirlenmiştir.

Sonuç olarak Ebu'l-Leys'in Mu'tezile, Mücbire, Kaderiyye, Eş'ariyye, Cehmiyye gibi mezheplere karşı, Ehl-i Sünnet ve Mâturîdiyye mezhebinin görüşlerini desteklediği ve onların görüşlerine sahip olduğu ortaya çıkmış. Nadiren de olsa onların görüşünden ayrılarak kendi görüşünü belirttiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ebu'l-Leys, Semerkand, Mâturîdiyye, Mâturîdî

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Ayşe SARITAÇ
	Student Number	148106011100
	Department	Basic Islamic Sciences/ History of İslamic Sects
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)
	Supervisor	Prof. Dr. Seyit BAHCIVAN
	Title of the Thesis/Dissertation	EBU'L- LEYS ES- SAMARQAND'S WORKS OF LIFE AND THE IMPORTANCE OF MATURIDIYY

"Abu'l-Leys life, works and his place in Maturidiyah" consists. In the first chapters Abu'l-Leys' life and his collection of works were studied. In the second chapters Imam Maturidi's life and the founder of Maturidiyah, were examined and the formation of Maturidiyah was briefly emphasized. In the third part Imam Abu Hanifa's opinions in fiqh al-Akbar, which he wrote in order to determine the position of Abu'l-Leys in Maturidiyah, were examined and his works of aqid were introduced poar transdation. It must be

In this research, the works that provide us with information about Abu'l-Leys' life his scientific collection, his teachers, his students and his works were presented. Since the subject of the research was determined in the Maturidiyah sect of Abu'l-Leys, was informed about Imam Maturidiyah and Maturidiyah. Since the main subject of the research is the examination of his views based on the commentary of Abu'l-Leys ' Sharhu Fiqhu'l-Akbar, the subjects he discussed in this section are examined one by one. Other works of Ebu'l-Leys which contributed the research are examined and their views are tried to be determined. In order to determine its position in Maturidiyyah, the views of Abu'l-Leys are first presented and then the views of Imam Maturidi and the Maturidiyah sect are presented, concluding to see how much of Abu'l-Leys' views consisted of Maturidiyah's

As a result, it has been determined that Abu-Leys supported the views of the sect of the people of Sunnah and Maturidi against Mu'tazilah, Mujibre, Qadatyya, Ash'ariyya, Jahmiyya, and the sect of the people of Maturidi and, rarely, separated from their view and expressed their own opinion.

Key words: Abu'l-Leys, Samarqand, Maturidiyy, Maturidy.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	vii
KISALTMALAR	viii

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI.....	10
B. ARAŞTIRMANIN METODU	10
C. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI.....	11
1. Ana Kaynaklar.....	11
2. Modern Çalışmalar	11

BİRİNCİ BÖLÜM

EBU'L-LEYS ES- SEMERKAND'NİN HAYATI VE ESERLERİ

A. EBU'L-LEYS ES SEMERKANDÎ'NİN HAYATI.....	13
1. Yaşadığı Ortam.....	13
2. İsim ve Unvanları	15
3. Doğum Yeri ve Nesebi	16
4. Tahsili ve İlmi Şahsiyeti.....	16
4.1. Hocaları.....	20
4.2. Öğrencileri	21
5. Eserleri.....	22
5.1. İtikada Dair Eserleri.....	24
a. Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber.....	24
b. Risaletü'l-Esile ve'l-Ecvibeti'l-İtikadiyye.....	25
c. Beyanu'l-Akideti'l-Usûl	26
d. Risaletü'l-Marife ve'l-İman.....	26

e. Beyanu'l-İman ve Menakıbu'l-Hulefai'l-Erba'a el-Menkul min Bustani'l-Arifin	26
f. Şir'atü'l-İslam	27
g. el-Meârif fi Şerhi's-Sahâif	27
h. Umdetu'l-Akâid	27
ı. Dakaiku'l-Ahbar fi Beyani Ehli'l-Cennet ve Ahvali'n-Nar	27
i. Bustanü'l-Arifin.....	27
6. Vefatı	28
B. MÂTURÎDÎ'NİN HAYATI	29
1. İmam Mâturîdî.....	29
1.1. İsim ve Unvanları	29
1.2. Doğum Yeri ve Soyu	30
1.3. Tahsili ve İlmi Şahsiyeti	32
a. Hocaları.....	34
1.4. Eserleri.....	36
1.5. Vefatı	38
2. Mâturîdiyye	38

İKİNCİ BÖLÜM

EBU'L-LEYS'İN MÂTURÎDİYYEDEKİ YERİ

A. İMANLA İLGİLİ MESELELER.....	41
1. İman.....	41
2. İman Amel Münasebeti	46
2.1. Mukallidin İmanı	46
2.2. İmanın Artıp Eksilmesi	47
2.3. Büyük Günah (Mürtekib-i Kebire) İşleyeninin Durumu	49
3. İmanda İstisna.....	54
4. İman ve İslam Kavramları	56
B. ULÛHIYETLE İLGİLİ MESELELER	60
1. Allah'ın Sıfatları.....	60
1.1. Vahdaniyet.....	62

1.2. Kelam.....	63
1.3. İrade	65
2. Allah'ın Varlığı Nasıl Bilinir	69
3. İstiva	70
4. Ru'yetullah	73
5. Kaza ve Kader	76
5.1. Kulların Fiilleri	78
5.2. İstitâat	82
C. NÜBÜVVETLE İLGİLİ MESELELER	85
1. Peygamberlerin Masum Olması	85
D. AHİRETLE İLGİLİ MESELELER	87
1. Kabir Azabı	87
2. Mizan.....	90
3. Cennet ve Cehennemın Yaratılması	91
4. Kıyametin Vakti	93
E. TEBERRİ	94
F. 73 FIRKA HADİSİ.....	95
G. FITRAT NEDİR	96
H. İYİLİĞİ EMRETMEK KÖTÜLÜĞÜ REDDETMEK.....	97
I. CANSIZ VARLIKLARIN TESBİHİ	99
SONUÇ	101
KAYNAKÇA.....	103

ÖN SÖZ

Ehl-i Sünnet'in iki büyük kolundan biri olan Mâturîdiyye insanların itikâdi anlamda kafalarının karışık olduğu, neye inanmanın daha doğru olduğunu ve onların itikadını koruyacağını bilmediği bir dönemde, bütün bu karışıklıkları gidermek için ortaya çıkmış ve onların itikâdi sorularına cevap vermiştir. Ülkemizde de insanların çoğunluğunun müntesip olduğu bu mezhep mensuplarıyla ilgili çalışmaların geçmişte çok fazla yapılmadığı ancak günümüzde bu mezhebe olan ilgi ve önemin arttığı ve bu alanda yapılan çalışmaların daha fazla olduğu görülmüştür.

Ebu'l-Leys es-Semerkandî, Mâturîdiyye'nin kurucusu olan ve İmamü'l-Hüda lakabıyla bilinen İmam Mâturîdî ile aynı coğrafyada ve aynı şehirde ondan kısa bir süre sora yaşamıştır. İmam Mâturîdî'den sonra İmamü'l-Hüda lakabına layık görülümüştür. Semerkandî başta fıkıh, tefsir, hadis olmak üzere farklı alanlarda eserler telif etmiştir. O, bu eserlerinde Ehl-i Sünnet ve Mâturîdiyye çizgisinde görüşlerini savunmuştur.

Ebu'l-Leys'in Ebu Hanife'ye ait olan *el-Fıkhu'l-Ekber'e* yazmış olduğu *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber* isimli eseri mezhepteki konumunun belirlemesi açısından önem arz etmektedir. Zira onun itikadi görüşleri bu eserde toplanmaktadır.

Bu çalışmada İmamü'l-Hüda olarak tanınan Ebu'l-Leys'in hayatı ve onun Mâturîdiyye'deki konumu, yazmış olduğu *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*'i esas alınarak belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde Ebu'l-Leys'in hayatı ve eserleri, İmam Mâturîdî ve Mâturîdiyye mezhebi, ikinci bölümde ise Semerkandî'nin mezhepteki yeri incelendi.

Çalışmamda benden yardımını esirgemeyen ve çalışmama yön veren saygıdeğer hocam Prof. Dr. Seyit BAHCIVAN'a teşekkürlerimi sunarım.

Ayşe SARITAÇ

İZMİR-2019

KISALTMALAR

AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: bin
Bkz.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
KSÜ	: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa
ss.	: sayfaları
yy.	: Yayın yeri yok
haz.	: Hazırlayan
trc.	: Tercüme
v.	: Vefatı
ts.	: tarihsiz
Ktp.	: Kütüphanesi
Der.	: Dergisi
h.	: Hicri

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Araştırma iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Ebu'l-Leys'in hayatı, tahsili ve eserleri incelenmiştir. Onun Mâturîdiyye'deki yerini anlamak için mezhebin kurucusu olan İmam Mâturîdî tanıtılmış, Mâturîdiyye'nin oluşumuna kısaca değinilmiştir. İkinci bölümünde ise Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin, İmam Ebu Hanife'nin *el-Fıkhu'l-Ekber* isimli eserine yazmış olduğu şerh yani “Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber”de ele aldığı görüşleri incelenmiş ve onun Mâturîdiyye'deki yeri belirlenmeye çalışılmıştır.

Yaşadığımız coğrafya itibariyle insanların çoğu amelde İmam-ı Azam Ebu Hanife'yi itikatta ise İmam Mâturîdî'yi takip etmektedir. Uygulama ve inanç alanımızda etkili olan bu iki ismin yetiştirdiği öğrenciler ya da onları takip eden âlimler ve görüşleri de son derece önem arz etmektedir. Bu noktadan hareketle çalışmada İmam Mâturîdî'den sonra “İmamü'l-Hüda” lakabına layık görülen Semerkandî'nin, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber* isimli eseri esas alınarak Mâturîdiyye'deki yerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır.

B. ARAŞTIRMANIN METODU

Konunun iyi anlaşılması için işlenen kavramların sözlük anlamları verilmiştir. Semerkandî'nin eleştirdiği mezheplerin konuyla ilgili görüşleri sunulmuş. Semerkandî'nin görüşleri sunulduktan sonra meseleyle ilgili İmam Mâturîdî'nin görüşüne değinilmiştir. Genel olarak Mâturîdiyye'nin ortak fikri verildikten sonra değerlendirme yapılmıştır.

C. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

1. Ana Kaynaklar

1. Ebu'l-Leys'e ait eserler *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber, Bustanü'l-Arifin, Tenbihu'l-Ğafilin, Beyanu'l-İman* gibi.

2. Kütüb-i Tis'a

3. Terâcim ve Tabâkat kitapları; Hatîb el-Bağdadi'nin *Tarihu Bağdad'ı*, İbn. Kutluboğa'nın *Tacu't-Teracim'i*, Zirikli'nin *el-A'lam'ı* Kehhale'nin *Mu'cemu'l-Müellifin'i* gibi.

4. Ebu'l-Leys hakkında yazılmış tez ve maddeler; DİA'daki ilgili maddeler, İshak Yazıcı'nın Doktora Tezi gibi.

2. Modern Çalışmalar

Ebu'l-Leys'in Mâturîdiyye ile bağlantısını ortaya koyan bir çalışma bulunmamakla beraber onun hayatını konu alan çoğunlukla yüksek lisans seviyesinde araştırmalar bulunmaktadır. Bu konuda en kapsamlı çalışma İshak Yazıcı tarafından hazırlanan *Ebu'l-Leys es-Semerkandî Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu* isimli yayınlanmamış doktora tezidir. Aynı zamanda Yazıcı'nın Semerkandî'yi tanıtan *Semerkandî Ebu'l-Leys* isimli üç sayfalık maddesi DİA'da yayınlanmıştır. Yine Yazıcı'nın *Tefsiru Ebi'l-Leys Tercümelere Hakkında Kısa Bir Araştırma* isimli çalışması Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'nde yayınlanmıştır. Ebu'l-Leys'in, *Hızanetü'l-Fıkh* isimli eserini neşreden Selahaddin en-Nâhî de kitabın mukaddime bölümünde Ebu'l-Leys'in hayatını ele almıştır. Carl Brockelmann *Gal* isimli eserinde bahsetmiştir. Ali Çiçek'in hazırlamış olduğu *Ebu'l-Leys es-Semerkandî Tefsiri Tercümesi İlk Üç Surenin Dil Özellikleri* isimli Doktora tezi bulunmaktadır. İsmail Güllük'ün *Sosyal Olgu-Fetva İlişkisi Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin en-Nevâzil Örneği* isimli çalışması İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi'nde yayınlanmıştır. Bunun dışında onunla ilgili güncel çalışmalar pek yapılmamıştır. Fakat fıkıh, hadis ve tefsir gibi alanlardaki eserleri tez çalışmalarına konu olmuştur.

Yapılan yüksek lisans tezlerinden bazıları şunlardır.

Ferit Dinler 2006 yılında Sakarya Üniversitesi'nde *Ebu'l-Leys es-Semerkandî ve Mukaddimetü's-Salat İsimli Eserinin Tahkiki* isimli yüksek lisans çalışması yapmıştır. Ayşe Yılmazgöz 2008 yılında Sakarya Üniversitesi'nde *Ebu'l-Leys es-Semerkandî ve Muhtelifü'r-Rivaye Adlı Eserinin Analizi* isimli yüksek lisans tezi hazırlamıştır. Halil Kaya 2012 yılında Marmara Üniversitesi'nde *Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin Bustanü'l-Arifin Adlı Eserindeki Mevkuf Rivayetlerin Değerlendirilmesi* konulu yüksek lisans çalışması yapmıştır. Benzer tez örnekleri de bulunmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

EBU'L-LEYS ES- SEMERKAND'NİN HAYATI VE ESERLERİ

A. EBU'L-LEYS ES SEMERKANDÎ'NİN HAYATI

1. Yaşadığı Ortam

Maverâünnehir, Orta Asya'ya yönelik İslam fütuhâtından sonra Arapça kaynaklarda Ceyhun Nehrine (Amuderya /Oxus) izafeten "nehirin öte tarafı " anlamında kullanılmıştır. Günümüzde Maverâünnehir, Ceyhun ile Seyhun nehirleri arasında kalan yaklaşık 660.000 km²'lik coğrafi bölgeyi ifade etmek için kullanılmıştır.¹ Bu bölge Ceyhun nehrinin doğu tarafı olup, İslam'dan önce Hayatıla, İslam'dan sonra ise Maverâünnehir olarak isimlendirilen bölgenin adıdır. Bu nehrin batı tarafına Horasan denilmektedir. Bölgede Tirmiz, Nesef, Taşkent, Fergana, Buhara ve Semerkant gibi önemli kültür merkezleri yer almıştır. Bunlardan Semerkant, İslam öncesi ve İslam sonrası dönemlerde, çeşitli din ve kültürlerin kavşak noktası sayılmıştır.² Bölgede farklı kavimlere ait halklar yaşamakla beraber Horasan bölgesinde Farisiler, Maverâünnehir'de ise Türkler yoğun olarak yaşamıştır.³

Tarih sahnesi içinde çeşitli istilalara uğrayan, İslam ordularının gelişinden önce Soğd ve Türk asıllı mahalli hâkimlerin idaresinde bulunan Maverâünnehir'e ilk ciddi askeri hareket Muaviye b. Ebi Süfyan'ın kumandanlarından Ubeydullah b. Ziyad tarafından yapılmıştır. Zaman zaman Müslümanların hâkimiyeti altına girip zaman zaman çıkan Maverâünnehir, Talas savaşının ardından Müslümanların idaresine girmiştir. Fakat bölgedeki isyanlar devam etmiştir. Abbasilerin bölgeye hakim olduğu dönemde siyasi iktisadi ve dini sebeplere dayalı birçok isyan olmuştur. Halife Mansur'un Ebu Müslim'i öldürttüğü haberi Horasan'a ulaşınca Müslim'in adamlarından Sunbaz Rey'i ele geçirmiş. Başka bir adamı olan İshak et-Türki ise Ma-

¹ Osman Gazi Özgüdenli, "Maverâû'n-Nehir", *DİA*, XXVIII, 2003, s. 117.

² Sönmez Kutlu, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâturîdî", *İmam Mâturîdî ve Mâturîdilik*, haz. Sönmez Kutlu, Otto, Ankara, 2018, s. 25.

³ Sönmez Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Etkileri*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2010, s. 150.

verâunnehir’de isyan etmiştir.⁴ Bu isyanlar devam ederken Harun Reşid döneminde (v.190/806) Rafi b. Leys (v.195/811) tarafından çıkarılan isyanın bastırılmasında büyük rol oynayan ve Samanilere adını veren Saman Huda’nın, dört çocuğuna bölgedeki farklı şehirlerde yüksek mevkiler ve ardından valilikler verilmesiyle beraber Samaniler dönemi Maverâunnehir’de başlamıştır.⁵ Bunun ardından Samaniler bütün doğuyu kendi hâkimiyetleri altında toplamış⁶ ve Maverâunnehir Samaniler devrinde en parlak dönemlerinden biri yaşanmaya başlamıştır. Başta Buhara ve Semerkant olmak üzere bölgede önemli bir ekonomik, kültürel ve ilmî gelişme meydana gelmiştir. Bölgedeki çeşitli din ve kültürlerin kavşak noktası olan Semerkant, bölgede İslam’ın yayılmasından birkaç asır gibi kısa bir süre sonra, İslam düşüncesinin başta kelam, fıkıh, tefsir olmak üzere çeşitli alanlarında önemli eğitim merkezlerinden biri haline gelmiştir.⁷ Maverâunnehir’de yetişen pek çok âlim ve sanatçı İslam dünyasında bilim, kültür, felsefe ve sanatın gelişmesine ciddi katkılarda bulunmuştur. Bölgede XI. (VIII.) yüzyılda başlayan ilmi faaliyetler Samaniler döneminde doruk noktasına ulaşarak Maverâunnehir’de bu devirde iktisadi açıdan büyük gelişme göstererek halkın refah düzeyi yükselmiştir.⁸

Hükümdarların şair, edip ve âlimlere karşı göstermiş olduğu ilgi ve destek Buhara’yı cazibe merkezi yapmış, Buhara’yla birlikte Nişabur ve Semerkant şehirlerinde de aynı kültürel canlılık kendini göstermiştir. Bölgedeki bu kültürel canlılık bu devirde dini ve akli ilim sahalarında birçok âlim yetişmesini sağlamıştır.⁹ Bu bölgede fikrî bir serbestlik adaletli, hoşgörülü, özgürlükçü siyasi bir ortamın olduğu da görülmüştür. Buna mukabil bazen şiddete kadar varsa da fikrî tartışmalar ve zengin bir çeşitlilik bulunmuştur. Bu fikrî zenginlik ve halkını mutlu eden adaletli siyasi ortam, Mâturîdî gibi büyük bir şahsiyetin yetişmesine zemin hazırlamıştır.¹⁰ Hicri dördüncü asırda Samanilerin hâkimiyetinin olduğu bu dönemde Semerkant’ta yaşamış olan

⁴ Hakkı Dursun Yıldız, “Abbâsîler” *DİA*, I/36.

⁵ Özgüdenli, “Maverâu’n-Nehir”, *DİA*, XXVIII, s. 178.

⁶ Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Etkileri*, s. 152.

⁷ Kutlu, “Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâturîdî”, s. 25.

⁸ Özgüdenli, “Maverâu’n-Nehir”, *DİA*, XXVIII, s. 178.

⁹ Aydın Usta, “Samaniler”, *DİA*, XXXVI, 2009, s. 67.

¹⁰ Sıddık Korkmaz, *İmam Mâturîdî ve Mezhep Eleştirileri*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 31.

Ebu'l-Leys de¹¹ bu ortamda yaşamıştır ve fıkıh sahasında önemli âlimler arasında sayılmıştır.¹² O, Abbasilerin merkezi otoritelerinin oldukça zayıfladığı bir dönemde siyasi bakımdan hilafete bağlı müstakil beyliklerden Samanoğulları'nın Maverâünnehir'e hâkim oldukları bu devirde¹³ Abbasi halifesi et-Tâ'i b. el-Muti' döneminde yaşamıştır.¹⁴

2. İsim ve Unvanları

İmamü'l-Hüda lakabıyla da tanınan es-Semerkindî'nin asıl adı Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim Ebu'l-Leys'tir.¹⁵ Bu isim Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. İbrahim el-Hattab¹⁶ ve Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. İbrahim es-Semerkindî el-Hanefi¹⁷ şeklinde de geçmektedir.

Kaynaklarda hakkında çok az bilgi verilen Semerkindî günümüze kadar önemini korumuştur. O birçok eser bırakmış ve Hanefî âlimleri arasında yer alarak İmamü'l-Hüda¹⁸ lakabıyla şöhret bulmuştur. Allame, zahid,¹⁹ imam, fakih, müfessir, muhaddis,²⁰ hafız, sufi,²¹ olarak tanınmıştır.

Ebu'l-Leys es-Semerkindî, kendinden önce yaşamış olan ve hafız lakabıyla bilinen, Mu'tezili bir âlim olan Nasr Ebu'l-Leys el-Hafız es-Semerkindî ile zaman zaman karıştırılmıştır. Ancak Hafız es-Semerkindî, İmamü'l-Hüda lakabıyla tanınan Ebu'l-Leys'ten önceki dönemlerde yaşamış ve 294/906 yılında vefat etmiştir. İma-

¹¹ Selahaddin en-Nahi, "Mukaddime", *Hızanetü'l-Fıkh ve Uyûnü'l-Mesâil*, Dirasetü'l-İslamiyye, Bağdat, 1965, s. 47.

¹² Aydın Usta, "Samaniler", *DİA*, XXXVI, s. 67.

¹³ Şükrü Özen, "Mâturîdî", *DİA*, XXVIII, 2003, s. 146.

¹⁴ Nâhi, "Mukaddime", *Hızanetü'l-Fıkh ve Uyûnü'l-Mesâil*, s. 47.

¹⁵ İbn Kutluboğa, Ebu'l-Fidâ' Zeynüddin Ebu'l-Adl Kasım es-Suduni (ö.879/1474), *Tacu't-Teracim*, Daru'l-Kalem, Dimeşk, 1992, s. 310; Zirikli, Hayrettin b. Mahmud b. Muhammed b. Ali b. Faris ed-Dimeşki (ö.1396), *A'lam*, nşr. Daru'l-İlmi li'l-Melayin, yy, 2002, VIII/27.

¹⁶ Bağdadi, İsmail b. Muhammed Emin b. Mir Selim el-Babani, *Hediyetü'l-Arifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsâru'l-Musannafin*, İstanbul, 1951, 2/490.

¹⁷ Zehebi, Şemsuddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz (ö. 748/1348), *Siyeru Âlami'n-Nübela*, Müessesetü'l-Risale, XVI/ 322.

¹⁸ Zirikli, *A'lam*, VIII/27; İbn Kutluboğa, *Tacu't-Teracim*, s. 310, Leknevi, Ebu'l-Hasenat Muhammed b. Abdulhay (1304/1886), *el-Fevaidü'l-Behiyye fî Teracimi'l-Hanefiyye*, Matbuatu's-Saade, Msır, 1906, s.362.

¹⁹ Zirikli, *A'lam*, VIII/27; Zehebi, *Siyeru A'lemi'n-Nübela*, XVI/ 322.

²⁰ Zehebi, *Siyeru A'lemi'n-Nübela*, XVI/ 322. Kehhale, Ömer b. Rıza b. Muhammed Rağib b. Abdu'l-Ğani ed-Dimeşki (1905-1987), *Mu'cemu'l-Müellifin*, Daru İhyau't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, XIII/ 91.

²¹ Kehhale, *Mu'cemu'l-Müellifin*, XIII/ 91.

mü'l-Hüda lakabıyla şöhret bulan Ebu'l-Leys es-Semerkindî ise ondan sonraki dönemde yaşamış ve fakih olarak bilinmektedir.²²

3. Doğum Yeri ve Nesebi

Ebu'l-Leys es-Semerkindî'nin doğum tarihi ve doğum yeriyle ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak "es-Semerkindî" nisbesiyle tanındığı dikkate alınacak olursa, Semerkant şehrinde dünyaya gelme ihtimalini gözden uzak tutmamak gerekir.²³ Selahaddin en-Nahi, neşrini yaptığı Ebu'l-Leys'in *Hızanetü'l-Fıkh* adlı eserine yazmış olduğu Mukaddime kısmında Ebu'l-Leys'in Semerkantlı olduğu, orada yaşadığı ve muhtemelen orada doğduğunu, babasından ve başkalarından hadis dinlediğini ifade etmektedir.²⁴

Ebu'l-Leys'in nesebiyle ilgili herhangi bir bilgi kaynaklarda yer almamaktadır. Ancak Selahaddin en-Nahi onun Arap olmadığı yönünde görüşünü belirtmektedir. O, Ebu'l-Leys'in Maverâünnehir ehlinden olduğunu, Semerkant'ta doğduğunu, Belh'te ders alıp, ders verdiğini ve orada vefat ettiğini söylemektedir. Onun Türk asıllı olduğu yönünde de kanaat belirtmektedir. Çünkü burada yaşayan insanların çoğu İran ve Arap halklarıyla komşu olsa da Türk asıllıdırlar. Ebu'l-Leys'in Türk olması muhtemeldir.²⁵

4. Tahsili ve İlmi Şahsiyeti

Hicri dördüncü asırda yaşamış olan Semerkindî'nin tahsiliyle ilgili en önemli bilgi, küçük Ebu Hanife olarak bilinen Hinduvani (v.362/973)'den ders almış olması ve hocası olan Hinduvani kanalıyla eğitim silsilesinin İmam Ebu Hanife'ye ulaşmış olmasıdır.²⁶ Semerkindî'nin, İmam Ebu Hanife'ye ulaşan hocaların bulunduğu silsi-

²² el-Leknevi, *el-Fevaidü'l-Behiyye* s.362-363; Kureşi, Muhyiddin Ebu Muhammed Abdulkadir b. Muhammed b. Nasrillah (775/1373), *el-Cevahiru'l-Mudiyye fi Tabakat'l-Hanefiyye*, nşr. Mir Muhammed, yy, ts. I/562; Adil Nuveyhiz, *Mu'cemu'l-Mefessirin (Min Sadri'l-İslami ve Hatta Asri'l-Hadır)*, nşr. Müessesetü Neveyhizu's-Sekafiyye, Beyrut, 1988, II/264; İshak Yazıcı, "Semerkindî Ebu'l-Leys", *DİA*, XXXVI, 2009, s. 473.

²³ İshak Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkindî Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 1982, "Basılmamış Doktora Tezi", s.54.

²⁴ Nahi, "Mukaddime", *Hızanetü'l-Fıkh ve Uyünü'l-Mesâil*, s. 10.

²⁵ Nâhi, "Mukaddime", *Hızanetü'l-Fıkh ve Uyünü'l-Mesâil*, s. 10.

²⁶ Leknevi, *el-Fevaidü'l-Behiyye fi Teracimi'l-Hanefiyye*, s. 362.

leden ilim tahsil etmiş olması, onun ilmî birikiminde ve düşüncelerinin oluşmasında Hanefi çizginin belirgin olduğunu göstermektedir. Nitekim o, Hanefi mezhebindeki üçüncü tabaka fakihleri arasında yer almaktadır.²⁷

Ebu'l-Leys'in, İmam Mâturîdî'den sonra İmamü'l-Hüda lakabını almış ve birçok alanda eserler telif etmiş olması onun ilmi birikiminin genişliğini ve derinliğini göstermektedir. Onun ilmî birikimi, Allame olarak tanınmasını sağlamıştır.²⁸ Semerkandî özellikle vaaz, nasihat ve ilmihal türündeki eserleri sayesinde İslam dünyasında en çok tanınan âlimlerinden biri olmuştur. Gerek telif ettiği gerekse şöhretinden dolayı kendisine izafe edilen birçok eser Endülüs'ten Endonezya'ya kadar yayılmış ve asırlar boyunca İslam dünyasının birçok bölgesinde Müslüman toplumların İslam anlayışlarını ve dinî hayatlarını derinden etkilemiştir.²⁹ Özellikle kaleme almış olduğu ahlak ve vaaz kitapları olarak bilinen *Tenbihü'l-Ğafilin*, *Bostanu'l-Arifin* ve tefsir sahasındaki *Tefsiru'l-Kur'an* isimli eserleri bunda büyük rol oynamaktadır.

Semerkandî'nin farklı alanlarda kitaplar telif etmesi, ilminin derin ve zengin olduğunu göstermiştir. Ele aldığı konuları hadisler ışığında anlatması onun hadis alanında yetkinliğini ortaya koymuş bu alanda olan yetkinliğinden dolayı kendisine muhaddis denmiştir.³⁰ Ancak muhaddis olarak zikredilmesinin yanı sıra onun hadisçiler arasında fazla şöhret bulmadığı görülmekte, bunun sebebi eserlerinde zikrettiği hadislerin senetlerine itibar etmeyişi olmalıdır.³¹ Tefsir alanında yazmış olduğu *Tefsiru'l-Kur'an* farklı dillere tercüme edilmiş, birçok kişi tarafından okunmuş ve müfessir olarak tanınmasını sağlamıştır. Ülkemizde de tefsiri Türkçeye tercüme edilmiş³² ve onun tefsir metodu inceleme konusu olmuştur.³³

O, tasavvufi (işari) tefsir sahasındaki ilk simalardan biri kabul edilmektedir. Birçok müellifin Hanefi fakihler hiyerarşisinde "meselede müçtehit" kabul ettiği

²⁷ Nâhi, "Mukaddime", *Hızanetü'l-Fıkh ve Uyûnü'l-Mesâil*, s.46.

²⁸ Zirikli, *A'lam*, VIII/27; Zehebi, *Siyeru A'lemi'n-Nübelâ*, XVI/ 322.

²⁹ Yazıcı, "Semerkandî Ebu'l-Leys", *DİA*, XXXVI, s. 473.

³⁰ Zehebi, *Siyeru A'lemi'n-Nübelâ*, XVI/ 322; Kehhale, *Mu'cemu'l-Müellifin*, XIII/ 91.

³¹ Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandî Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, s. 62.

³² Yazıcı, "Tefsiru Ebi'l-Leys Tercümeleri Hakkında Kısa Bir Araştırma" *19 Mayıs Üniv. İlahiyat Fakültesi Der.* Samsun, 1992. Ayrıca günümüz Türkçesine Mehmet Karadeniz, tarafından tercüme edilmiştir. Bkz. *Tefsiru'l-Kur'an*, trc. Mehmet Karadeniz, Özgü Yay.

³³ Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandî Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, Basılmamış Doktora Tezi.

Ebü'l-Leys, Hanefî mezhebinin gelişimine önemli katkılarda bulunmuş³⁴ fikhî meseleleri ilgilendiren konularda Hanefîlerin ve diğer mezhep sahiplerinin görüşlerine değinmiş bununla beraber kendi görüşünü de ortaya koymuştur.³⁵ Nitekim meselelerin açıklanmasında kendine has fetvaları ve tercihleri bulunmaktadır.³⁶

Ebu'l-Leys birçok alanda olduğu gibi tasavvuf alanında da bilgi birikimine sahip olduğunu eserlerinde göstermiş bundan dolayı da kendisine mutasavvıfların zahidi denmiştir.³⁷ Ebu'l-Leys farklı dallarda olan ilmi birikimini kelim sahasında da göstermiştir. Bu alanda çeşitli eserler kaleme almış ve itikâdi görüşlerini bu yolla belirtmiştir. Onun itikâdi görüşlerini öğrendiğimiz en önemli eseri *Şerhu'l-Fikhi'l-Ekber*'dir. Ebu Hanife'ye ait olan *el-Fikhu'l-Ekber*'e yaptığı bu şerhte o itikâdi meselelerdeki farklı görüşleri sıralamış, kendi görüşünü de belirterek açıklamıştır. Ebu'l-Leys'in kelama dair yazmış olduğu bu eserinde Ehl-i Sünnet ve Mâturîdiyye çizgisini benimsediği görülmüştür. Araştırmanın asıl konusu olan bu mesele ileriki bölümlerde ele alınacağı için burada bu kadarı ile yetinilmiştir. Sık sık başvurduğu Ehl-i Sünnet mezhebinin görüşlerini Kur'an ve sünnetten sonra delil kabul etmiştir. Bunlar dışında başka bir şeyle amel edilmeyeğini savunmuştur.³⁸

Semerkandî eserlerinde sade, yalın, herkesin anlayabileceği bir dil kullanmış bunu da *Bustanu'l-Arifin*'in girişinde şu şekilde belirtmiştir: “Bu kitabımda ilmin birçok çeşidini derledim, topladığım bu ilimler öyle şeylerdir ki hangi bilgi düzeyinde olursa olsun herkes için bilinmesi gereklidir. Bu kitaba aldığım bilgileri birçok kitaptan derledim ve onları herkesin anlayabileceği bir şekilde sundum.”³⁹

Ebu'l-Leys'in, ilim tahsili veya başka sebeplerden dolayı Semerkant dışına çıkıp çıkmadığıyla ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgi tespit edemedik. Ancak onun, fikh hocası olan Hinduvani'den ders aldığına ve Zehebi'nin vefat yerinin Belh olduğunu aktarmasına bakılacak olunursa Semerkandî'nin ilim tahsili için Semerkant

³⁴ Yazıcı, “Semerkandî Ebu'l-Leys”, *DİA*, XXXVI, s. 473.

³⁵ Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandî Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, s. 50.

³⁶ Nâhi, “Mukaddime”, *Hızanetü'l-Fikh ve Uyûnü'l-Mesâil*, s.14.

³⁷ Zirikli, *A'lam*, VIII/27.

³⁸ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, I/200.

³⁹ Ebu'l-Leys, *Bustanü'l-Arifin*, ter. Harun Ünal, Çelik Yayınevi, İstanbul, 2013. s. 4.

dışına çıktığı ve Belh'te bulunduğu söylenebilir.⁴⁰ Selahaddin en-Nahi'de onun Belh'e gidip Hinduvani'den fıkıh ilmini tahsil ettiğini belirtmektedir.⁴¹

İshak Yazıcı Ebu'l-Leys'in hayatını ve tefsirdeki metodunu incelediği doktora tezinde Bağdadi'nin *Tarih-i Bağdad* adlı eserinde Nasır b. Muhammed ez-Zahid el-Buhari olarak tanıttığı fakat vefat tarihinden bahsetmediği bir şahsın, Muhammed b. Muhammed b. Sehl en-Nîsâbûrî (v.388/998) adındaki bir zattan hadis rivayet ettiğini bildirmektedir. Ebu'l-Leys ez-Zahid el-Buhari'den de Ali b. Ahmed er-Rezzaz (v.417/1026) nakilde bulunmuştur.⁴² Takiyyuddin ibn Abdilkadir et-Temimi, bu bilgiyi görmüş fakat Ebu'l-Leys olup olmadığıyla ilgili bir kanaatte bulunmamıştır. Yazıcı, *Tarih-i Bağdad*'da geçen rivayetin Ebu Hanife'yle ilgili olmasından dolayı ve bunu Ebu'l-Leys ez-Zahid el-Buhari'nin, Muhammed b. Muhammed b. Sehl en-Nîsâbûrî'den aktardığını ifade ederek bu zatın Ebu'l-Leys es-Semerkindî olacağını ifade etmektedir. Yazıcı buna delil olarak da *Tarih-i Bağdad*'ın dışındaki tabakat eserlerinde “ez-Zahid” unvanını alan Ebu'l-Leys dışında ikinci bir şahsın olmadığını ve bununla beraber Ebu'l-Leys'in eserlerinde “kale'l-fakihu'z-zahid Ebu'l-Leys” tarzında ifadelerin yer aldığını söylemektedir. Bunu da Bağdadi'nin zikrettiği kişinin Ebu'l-Leys olduğuna delil göstermektedir. Aynı zamanda *Tarih-i Bağdad*'da geçen Ebu'l-Leys ez-Zahid el-Buhari'nin hadis rivayetinde bulunduğu Muhammed b. Muhammed b. Sehl en-Nîsâbûrî ve Ebu'l-Leys'ten rivayette bulunan Ali b. Ahmed er-Rezzaz'ın da Ebu'l-Leys ile muasır oluşları tarihen ve aklen birbirinden rivayette bulunmalarının mümkün kılmaktadır. Böylece *Tarih-i Bağdad*'da geçen kişinin Ebu'l-Leys es-Semerkindî olacağını ifade etmektedir.⁴³

Bütün bu bilgiler dikkate alındığında Ebu'l-Leys'in Belh ve Bağdat şehirlerine gidip orada ilim tahsil ettiği söylenebilir.

⁴⁰ Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkindî Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, s.54.

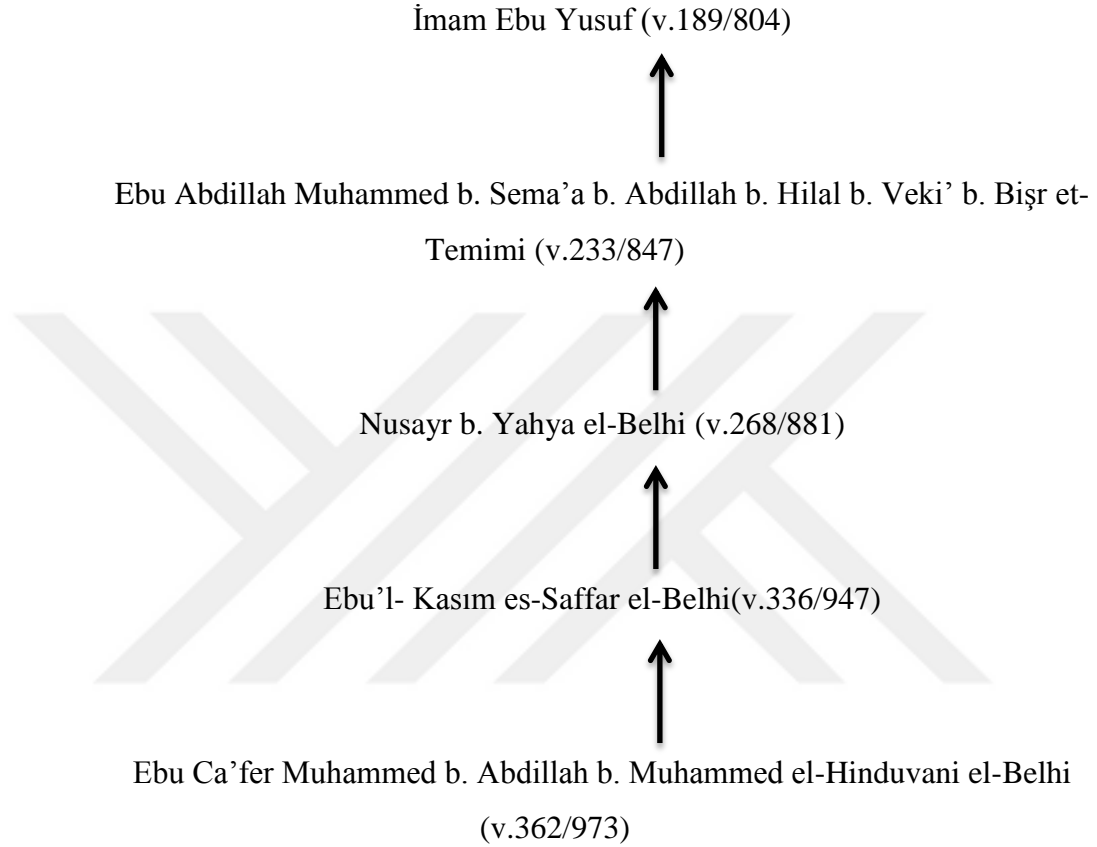
⁴¹ Nâhi, “Mukaddime”, *Hızanetü'l-Fıkh ve Uyûnü'l-Mesâil*, s. 14.

⁴² Hatip el-Bağdadi, Ebu Bekr Ahmet b. Ali b. Sabit b. Ahmet b. Mehdi (v.463/1071), *Tarih-i Bağdad*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1417, XIII/360.

⁴³ Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkindî Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, ss. 44-45.

4.1. Hocaları

Leknevi, *el-Fevaidü'l-Behiyye*'de Semerkandi'nin hoca silsilesini şu şekilde vermektedir:⁴⁴

Ebu Ca'fer Muhammed b. Abdillah b. Muhammed el-Hinduvani el-Belhi (v.362/973): el-Hinduvani Küçük Ebu Hanife olarak bilinmekte ve fıkıh alanında ilminin tam olduğu söylenmektedir. Hinduvani, Ebu'l Leys'in en meşhur hocası olup Ebu'l-Leys'in fıkıh ilmini ondan tahsil ettiği bilinmektedir.⁴⁵

Hinduvan, Babu Hinduvan'da bir mahalle olarak bilinmektedir. Babu Hinduvan adlı mahalleden dolayı Hinduvani, Hinduvani nisbesini almaktadır.⁴⁶ Kureşi, el-*Cevahiru'l-Mudiyye*'de onun Belh halkından büyük bir imam olduğunu, müşkil ko-

⁴⁴ Leknevi, *el-Fevaidü'l-Behiyye*, s.362. Ayrıca hocalarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandî ve Tefsirdeki Metodu*, ss.69-72; Nâhi, "Mukaddime", *Hızanetü'l-Fıkh ve Uyûnü'l-Mesâil*, ss.19-21.

⁴⁵ İbn Kutluboğa, *Tacu't-Teracim*, s. 310; Zehebi, *Tarihu'l-İslam ve Vefayetü'l-Meşahiri ve'l-A'lam*, Daru'l-Ğarbi'l-İslami, 2003, VIII/207.

⁴⁶ İbn Kutluboğa, *Tacu't-Teracim*, s. 264-306; Zehebi, *Tarihu'l-İslam*, VIII/2007.

nularda fetva verdiğini, kapalı konuları ortaya çıkardığını ve meseleleri şerh ettiğini söylemektedir. Belhli olan Hinduvani, Buhara’da 362 yılında 62 yaşında vefat etmiştir.⁴⁷ Buhara’ya defnedilen Hinduvani daha sonra Belh’e getirilerek buraya gömülmüştür.⁴⁸

Muhammed b. Fazl b. Ünîf el-Buhârî (ö. 361/971): Ebu’l Leysin hocaları arasındadır. Ebu’l-Leys ondan rivayette bulunmuştur.⁴⁹

Ebu Nasr Muhammed b. Muhammed b. Sehl en-Nîsâbûrî (388/998): Hatip el Bağdadi’nin ifadesine göre Ebu’l-Leys, Bağdad’a gelerek ondan hadis rivayetinde bulunmuştur.⁵⁰

Ebu’l-Leys’in hocaları arasında babası da sayılmaktadır. Çünkü Onun babasından ve başkalarından hadis öğrendiği bilinmektedir.⁵¹

4.2. Öğrencileri

1. Ebu Bekr Muhammed b. Abdirrahman et-Tirmizi (h. IV. asır): Ebu’l-Leys’ten *Tenbihu’l-Ğafilin* adlı eserini rivayet etmiştir.⁵²

2. Lokman b. Hakîm b. Fadl (h. IV. asır): Fakih ve zahittir. Ebu’l-Leys es-Semerkandî’den *Kitabu’t-Tefsir*, *Tenbihü’l-Ğafilin* ve *et-Tıbyan*’ı rivayet ettiği bilinmektedir.⁵³ Katip Çelebi, *Süllemü’l-Vusûl*’unda bu şahsı Lokman b. Hakim b. Tu feyl olarak tanıtır, Kureşi’yi kaynak göstermekte ve *Kitabu’t-Tefsir*, *Tenbihü’l-Ğafilin* ve *Bustanü’l-Arifin*’i Ebu’l-Leys’ten rivayet ettiğini aktarmaktadır.⁵⁴

3. Lokman Ebu Hafs Muhammed b. İbrahim el-Beledi el-Ahsiketi (h. IV. asır): Bu kişi ise hem Ebu’l-Leys’ten hem de Lokman b. Hakim b. Fazl’dan *Kitabu’t-Tefsir*, *Tenbihü’l-Ğafilin* ve *et-Tıbyan*’ı rivayette bulunmuştur.⁵⁵

⁴⁷ Zehebi, *Tarihu’l-İslam*, VIII/207; Kureşi, *el-Cevahiru’l-Mudiyye*, II/68.

⁴⁸ Nâhi, “Mukaddime”, *Hızanetü’l-Fıkh ve Uyûnü’l-Mesâil*, s.14.

⁴⁹ Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdullah el- Kostantini el-Osmani (v.1607/1657), *Süllemü’l-Vusûl ila Tabakati’l-Fuhul*, thk. Mahmud Abdulkadir el- Arnaut, Mektebetü İrsika, İstanbul, 2010, III/368; Zehebi, *Tarihu’l-İslam*, VIII/420, *Siyeri A’lemi’n-Nübela*, XVI/ 323.

⁵⁰ Hatip el-Bağdadi, *Tarihu Bağdad*, s. XIII/302; Yazıcı, *Ebu’l-Leys es-Semerkandî Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, s.71.

⁵¹ Nâhi, “Mukaddime”, *Hızanetü’l-Fıkh ve Uyûnü’l-Mesâil*, s.10.

⁵² Zehebi, *Tarihu’l-İslam*, VIII/420, *Siyeri A’lemi’n-Nübela*, XVI/ 323; Kâtip Çelebi, *Süllemü’l-Vusûl*, III/368.

⁵³ Kureşi, *el-Cevahiru’l-Mudiyye*, I/416.

⁵⁴ Kâtip Çelebi, *Süllemü’l-Vusûl*, III/41.

⁵⁵ Kureşi, *el-Cevahiru’l-Mudiyye*, I/416.

4. Ali b. Ahmed er-Rezzaz (ö. 417/1026): Bağdadi'de geçen şahsı Ebu'l-Leys kabul edecek olursak Ali b. Ahmed er-Rezzaz, Ebul-Leys'in öğrencileri arasında yer almaktadır.⁵⁶

5. Eserleri

Ebu'l-Leys es-Semerkindî başta fıkıh hadis, tefsir olmak üzere birçok alanda eserler kaleme almış ve etkileri günümüze kadar süren bu eserler, birçok kişi tarafından okunmuştur.⁵⁷ Ebu'l-Leys'in telif emiş olduğu bu eserlerin büyük bir kısmı ise fıkıh ilmine dairdir.

1. *Kitabu'l-Nevazil*⁵⁸
2. *Hızanetü'l-Ekmele*⁵⁹
3. *Hızanetü'l-Fıkh*⁶⁰
4. *Tefsiru'l-Kur'an*⁶¹
5. *Tenbihü'l-Ğafilin*⁶²
6. *Bustanü'l-Arifin*⁶³
7. *Uyunü'l-Mesail*⁶⁴
8. *el-Fetâva*⁶⁵
9. *Şerhu'l-Camii's-Sağir*⁶⁶
10. *Umdetü'l-Akaid*⁶⁷
11. *er-Risale*⁶⁸

⁵⁶ Hatip el-Bağdadi, *Tarihu Bağdad*, XIII/360.

⁵⁷ Yazıcı, "Semerkandî Ebu'l-Leys", *DİA*, XXXVI, s. 473.

⁵⁸ İbn Kutluboğa, *Tacu't-Teracim*, s. 310; Leknevi, *el-Fevaidü'l-Behiyye fi Teracimi'l-Hanefiyye*, s. 220.

⁵⁹ İbn Kutluboğa, *Tacu't-Teracim*, s.310; Leknevi, *el-Fevaidü'l-Behiyye fi Teracimi'l-Hanefiyye*, s. 220.

⁶⁰ Zirikli, *A'lâm*, VIII/27.

⁶¹ İbn Kutluboğa, *Tacu't-Teracim*, s.310; Leknevi, *el-Fevaidü'l-Behiyye fi Teracimi'l-Hanefiyye*, s. 220; Zirikli, *A'lâm*, VIII/27; Bağdadi, *Hediyetü'l-Arifin*, II/490.

⁶² İbn Kutluboğa, *Tacu't-Teracim*, s.310; Leknevi, *el-Fevaidü'l-Behiyye fi Teracimi'l-Hanefiyye*, s. 220; Zirikli, *A'lâm*, VIII/27; Zehebi, *Tarihu'l-İslam*, VIII/420; Bağdadi, *Hediyetü'l-Arifin*, II/490.

⁶³ İbn Kutluboğa, *Tacu't-Teracim*, s.310; Leknevi, *el-Fevaidü'l-Behiyye fi Teracimi'l-Hanefiyye*, s. 220; Zirikli, *A'lâm*, VIII/27; Bağdadi, *Hediyetü'l-Arifin*, II/490.

⁶⁴ Leknevi, *el-Fevaidü'l-Behiyye fi Teracimi'l-Hanefiyye*, s.220; Zirikli, *A'lâm*, VIII/27; Bağdadi, *Hediyetü'l-Arifin*, II/490.

⁶⁵ Leknevi, *el-Fevaidü'l-Behiyye fi Teracimi'l-Hanefiyye*, s.220; Zirikli, *A'lâm*, VIII/27; Bağdadi, *Hediyetü'l-Arifin*, II/490.

⁶⁶ Leknevi, *el-Fevaidü'l-Behiyye fi Teracimi'l-Hanefiyye*, s. 220.

⁶⁷ Zirikli, *A'lâm*, VIII/27.

12. *el-Mevaiz*⁶⁹
13. *Fedail-ü Ramazan*⁷⁰
14. *Dakaiku 'l-Ahbar fi Beyani Ehli 'l-Cennet ve Ahvali 'n-Nar*⁷¹
15. *Hasru 'l-Mesaili fi 'l-Furu*⁷²
16. *Şerhu 'l-Camiu 's-Sağir Li 'ş-Şeybani fi 'l-Furu*⁷³
17. *el-Mebcut fi 'l-Furu*⁷⁴
18. *Muhtelifu 'l-Rivayeti fi Mesail 'l-Hılağ*⁷⁵
19. *Mukaddimetü fi 'l-Fıkh*⁷⁶
20. *Nevâdiru 'l-Fıkh*⁷⁷
21. *en-Nevazilu fi 'l-Furu*⁷⁸
22. *el-Mukaddime*⁷⁹
23. *Muhtelifu 'r-Rivaye*⁸⁰
24. *Fi 'l-Hılafeti beyne Ebi Hanife ve Malik ve Eş-Şafî*⁸¹
25. *Şiratü 'l-İslam*⁸²
26. *en-Nevazi 'l mine 'l-Fetava*⁸³
27. *Risale fi Usuli 'd-Din*⁸⁴
28. *Tefsiru (cüz 'i-Amme Yetesâlûn)*⁸⁵ gibi eserleri sıralanmaktadır. Semerkandî'nin itikadi görüşlerinin bulunduğu eserleri ayrıca sıralamak yerinde olacaktır.

⁶⁸ Zirikli, *A 'lam*, VIII/27.

⁶⁹ Zirikli, *A 'lam*, VIII/27.

⁷⁰ Zirikli, *A 'lam*, VIII/27.

⁷¹ Zirikli, *A 'lam*, VIII/27.

⁷² Bağdadi, *Hediyyetü 'l-Arifin*, II/490.

⁷³ Bağdadi, *Hediyyetü 'l-Arifin*, II/490.

⁷⁴ Bağdadi, *Hediyyetü 'l-Arifin*, II/490.

⁷⁵ Bağdadi, *Hediyyetü 'l-Arifin*, II/490.

⁷⁶ Bağdadi, *Hediyyetü 'l-Arifin*, II/490.

⁷⁷ Bağdadi, *Hediyyetü 'l-Arifin*, II/490.

⁷⁸ Bağdadi, *Hediyyetü 'l-Arifin*, II/490.

⁷⁹ Zirikli, *A 'lam*, VIII/27.

⁸⁰ Zirikli, *A 'lam*, VIII/27.

⁸¹ Zirikli, *A 'lam*, VIII/27.

⁸² Zirikli, *A 'lam*, VIII/27.

⁸³ Zirikli, *A 'lam*, VIII/27.

⁸⁴ Zirikli, *A 'lam*, VIII/27.

⁸⁵ Zirikli, *A 'lam*, VIII/27.

5.1. İtikada Dair Eserleri

Burada Semerkandî'nin itikadi görüşlerinin bulunduğu eserler kısaca tanıtılacaktır. Onun itikadi görüşlerini içeren kapsamlı bir eseri bulunmamaktadır. Ancak muhtevası az olsada bu görüşlerini öğrenebileceğimiz eserleri vardır. Bunların en önemlisi ve muhtevası en geniş olan *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*'dir.

a. Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber

Ebu'l-Leyse ait olan *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber* İmam Ebu Hanife'nin *el-Fıkhu'l-Ekber* adlı eserinin şerhidir.

Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber'in Esad Efendi Kütüphanesi 1581 no'lu, Süelymaniye Kütüphanesi İzmirli Hakkı 1893 no'lu ve Şehid Ali Paşa 1717 no'lu bölümlerde farklı nüshaları bulunmaktadır. Zirikli *A'lam* isimli eserinde *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*'i (İmam Ebu Hanife'ye ait olan *el-Fıkhu'l-Ekber*'in şerhi) İmam Mâturîdî'ye atfetmekte⁸⁶ ancak bunun bir hata olduğu görülmektedir.⁸⁷ Şerh'te geçen **قال الشيخ الإمام** **الأجل الفقيه** ve **قال الفقيه** gibi ifadeleri müellifin diğer eserlerinde de kullandığı görülmektedir. Aynı zamanda müellifin eserleri incelendiğinde konuları ele alış tarzının ve üslubunun, bu eserin Ebu'l-Leys'e ait olduğunu ortaya koymaktadır. Yine şerh'te ele alınan konulardan bazılarının müellife ait olan *Bustânu'l-Arifîn* isimli eserinde de bulunmaktadır. Bu iki eserde ele alınan ortak konuları işleyiş tarzının, üslubunun, ifadelerin ve açıklamaların benzer olduğu görülmektedir.

Yazıcı, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*'in Şehid Ali Paşa Kütüphanesi 1717 numarada kayıtlı 21 yapraklı Ebu İbrahim İsmail el-Hatırı isimli bir zata nispet edilen bir nüshanın bulunduğunu ancak bu nüshanın Ebu'l-Leys es-Semerkandî'ye ait olduğunu, hataen el-Hatırı'ye izafe edildiğini söylemektedir. Bu nüshanın varak kenarlarında onun tashih edildiğini gösteren kayıtların yer alması ve bu nüshanın musahhih tarafından kenarına **شرح الفقيه الأكبر لأبي الليث السمرقندي غالباً** ifadenin bulunması nüshanın büyük itimalle Semerkandî'ye ait olduğunu göstermektedir. Yazıcı Esad Efendi kütüphanesinde bulunan nüshayla karşılaştırdığında iki nüsha arasında üslup, muhteva ve ifade bakımından birbirine benzediklerini ve bu iki nüshanın karşılaştırılması so-

⁸⁶ Zirikli, *A'lam*, VII/19.

⁸⁷ Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâturîdî ve Mâturîdilik*, s. 70;

nucu Hatiri'ye nispet edilen nüshanın Ebu'l-Leys'e ait olduğunda hiç bir şüphenin bulunmadığını da ifade etmektedir.⁸⁸

Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber'de Ebu'l Leys şu konuları ele almıştır. İman ve İslam kavramları, İman Meselesi, İman amel ilişkisi, İmanda istisna, Mukallidin İmanı, Büyük günah işleyeninin durumu, Allah'ın Sıfatları, Allah'ın İradesi, Kelamullah, Sahabeden Uzaklaşma (Teberri), Ümmetin ihtilafı, Kulların Fiilleri, İstitâat, Kader ve kaza kavramları, Arş meselesi, Kabir Azabı, Fıtrat'ın manası, Peygamberlerin Günahlardan korunmuş olmaları, Peygamberlerin Faziletleri, Mü'minlerin meleklerden daha faziletli olması, Cennet ve cehennemın yaratılması, ve sonlu olup olmadığı meselesi, Kıyamet Saati, Cevher ve Araz, İyiliği emr, kötülüğü nehy ilkesi⁸⁹ gibi konuları ele almıştır.

b. Risaletü'l-Esile ve'l-Ecvibeti'l-İtikadiyye

Ayasofya Ktp. 02300-001

1-3 yaprak, 17st 186-125,137-90 mm. ebadında, Ayasofya kütüphanesinde bulunmaktadır.

Bu nüshada Ebu'l-Leys; İman nedir? Allah'a iman, meleklere iman, kitaplara iman, kaç kitap gönderildi? peygamberlere iman, kaç peygamber gönderildi? kaç tane peygamber ve resul var? Adem (a.s), Nuh (a.s.), Musa (a.s), İbrahim (a.s), İsa (a.s) 'nın ve bütün şeriatlerin Hz. Muhammed (s.a.s)'in şeriatinin kopyası olduğu meselesi, Kadere iman, Kıyamete ve ahiret gününe iman, Namaz, Oruç, Zekat vacip mi? İman mahluk mu, mahluk değil mi? gibi konuları ele almakta ve bu konulara kısa ve öz cevaplar vermektedir.

Konular soru cevap şeklinde sorulup cevaplandırılmaktadır. "Sana dese ki İman nedir?" gibi her konuyla ilgili bu şekilde soru sormakta, "De ki" şeklinde cevap vermektedir. Her konu başında **المسئلة** ibaresi yazılarak **إذا قيل** tabiriyle giriş yapılmaktadır.

⁸⁸ Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandî Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, s. 78.

⁸⁹ Bkz. Ebu'l-Leys *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, İzmirli Hakkı Ktp. no.189.

c. Beyanu'l-Akideti'l-Usûl

Zirikli'de bu eser “Risale fi Usulu'd-Din” adıyla geçmekte⁹⁰ Yazıcı, mutemel olarak imana dair konuların işlendiğini fakat esere ulaşamadığını ifade etmektedir. Bu eserin *Behcetü'l-Ulum* adıyla kim tarafından yapıldığı bilinmeyen şerhinin Londra, Berlin, Leiden kütüphanelerinde bulunduğunu ve Britisch Museum ve india Office kütüphanelerinde eserin yazma nüshalarının arasında Malezya diline tercüme edildiğini gösteren kayıtların olduğunu ifade etmektedir.⁹¹

d. Risaletü'l-Marife ve'l-İman

Yazıcı bu nüshanın *Risaletü'l-Esileti ve'l-Ecvibe* 'yle muhteva yönünden aynı olduğunu ve bu iki nüshayı karşılaştırdığını, ikisinin de aynı içeriğe sahip olduğunu⁹² belirtmektedir.

e. Beyanu'l-İman ve Menakıbu'l-Hulefai'l-Erba'a el-Menkul min Bustani'l-Arifin

Mihrişahsultan Ktp. No. 335-020

Üç yapraktan oluşan bu eserde Ebu'l-Leys'in meseleyle ilgili görüşleri قال الفقيه أبو الليث veya قال الفقيه şeklinde verilmektedir. Nüshanın baş kısmında “hakâ Ebu'l-Leys es-Semerkandî fi Kitabi'l-Bustan” şeklinde ifade yer almaktadır. İçeriğine bakıldığında bu nüsha'nın *Bustanu'l-Arifin* 'deki iman bahsinde geçen meseleleri ve kitabın içerisinden farklı birkaç konuyu içerdiği görülmektedir.

Nüshada İmanda istisnanın olup olmayacağı meselesi, İmanın ne olduğu konusu, iman söz müdür yoksa amel midir meselesi, İman mahluk mudur, mahluk değil midir, Kur'an mahluk mudur, mahluk değil midir, meselelerinden sonra dört halifenin faziletleri, tefekkür ile ilgili görüşleri yer almaktadır.

⁹⁰ Zirikli, *A'lam*, VII/27.

⁹¹ Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandî Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, s. 74.

⁹² Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandî Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, s. 76.

f. Şir'atü'l-İslam

Zirikli Ebu'l-Leys'in eserlerini sıralarken *Şir'atü'l-İslam*'ı da söylemektedir⁹³ fakat eserle ilgili başka bir bilgi bulunmamaktadır. Eserde muhtemel olarak iman meseleleri⁹⁴ ele alınmaktadır.

g. el-Meârif fi Şerhi's-Sahâif

Yazıcı, Fuat Sezgin'in bu eserin Ebu'l-Leys'e ait olduğunu belirttiğini ancak eser üzerinde yaptığı çalışma sonucunda eserin Ebu'l-Leys'e ait olmadığı kanaatine vardığını belirtmektedir.⁹⁵

h. Umdetu'l-Akâid

Zirikli, Semerkandî'nin eserleri arasında sıralamaktadır.⁹⁶ Yazıcı, yaptığı araştırmalar sonucu bu nüshayla ilgili hiçbir bilgiye ulaşamadığını ifade etmektedir.⁹⁷

i. Dakaiku'l-Ahbar fi Beyani Ehli'l-Cennet ve Ahvali'n-Nar

Zirikli'nin söylemiş olduğu bu eser⁹⁸ isminden de anlaşılacağı gibi muhtemel olarak cennet ceennem hallerinden bahsetmektedir.

i. Bustanü'l-Arifin

“Bustanü'l-Arifin” tamamıyla itikadi konuları ele alan bir eser olmasada eserin son kısmında iman konularının ele alınmasından dolayı burada zikredilmesi yerinde olacaktır.

Semerkandî'nin bu eseri Beyrut'da Abdulvaris Muhammed Ali'nin editörlüğünde Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye yayınları tarafından basılmıştır. Türkçe'ye Harun Ünal tarafından Bostanü'l-Arifin (Ariflerin Bahçesi) ismiyle tercüme edilmiştir. Çelik yayınları tarafından basılmıştır. Eserde sırasıyla şu konu başlıkları bulunmaktadır.

⁹³ Zirikli, *A'lam*, VIII/27.

⁹⁴ Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandî Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, s. 77.

⁹⁵ Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandî Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, s. 75.

⁹⁶ Zirikli, *A'lam*, VIII/27.

⁹⁷ Yazıcı, *Ebu'l-Leys es-Semerkandî Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, s. 78.

⁹⁸ Zirikli, *A'lam*, VIII/27.

İlim; ilmin talebi, fetva, fetva vermeyi uygun bulanların delilleri, Hadisi “anlam olarak” rivayet etmek, hadis rivayeti ve icazet, vaaz, vaaz vermenin ve davette bulunmanın yolları, kadılık, hâkimlik. Kur’an ve Kur’an Öğrenmenin Önemi; Arapçanın diğer dillere karşı üstünlüğü, Mekki ve Medeni sureler ve Kur’an-ı Kerim hakkında farklı konular yer almaktadır. Peygamberler; Peygamberlerin dilleri, gönderilen kitaplar ve Hz. Muhammed (s.a.s) hakkında birçok konu bulunmaktadır. Peygamberimizden sonra gelen Halifeler başlığı altında dört büyük halife ve diğer halifeler, sahabeler hakkında bilgiler, Rasulullah’ın savaşları, şiir ve şiir okumak, güzel geçinmek, giyinmek, yeme ve içme adabı, tıbb, rüya tabiri gibi konular yer almaktadır. Bazı fıkhi konular başlığı altında birçok fıkhi konu ele alınmaktadır. İman babında ise iman mahiyeti, imanda artma ve eksilme, iman amel mi yoksa ikrar mı? İman mahluk mu değil mi? konuları yer almaktadır.

Ebu’l-Leys eserde meseleleri ele alırken ayet ve hadisler ışığında ele almakta ve incelemektedir. Meseleyle ilgili sadece kendi görüşünü beyan etmekle yetinmeyip meseleleri açıklarken farklı görüş sahiplerini kullandıkları delilleriyle beraber zikretmektedir.

6. Vefatı

Doğum tarihi ve doğum yeriyle ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmayan Ebu’l-Leys es-Semerkandî’nin vefat tarihiyle ilgili farklı bilgiler yer almaktadır. Bu tarihler kaynaklarda 11 Cemaziye’l-Ahir Salı gecesini 373⁹⁹ Cemaziye’l-Ahir 393¹⁰⁰ ve 11 Cemaziye’l-Ahir 375 ve 376¹⁰¹ olarak geçmektedir. Zehebi, Ebu’l-Leys’in Belh’te 11 Cemaziye’l-Ahir 375’te vefat ettiğini ve bu bilgiyi el-Kadı Şihabiddin Ahmet b. Ali b. Abdi’l-Hakk’tan naklettiğini ifade etmektedir.¹⁰² Selahaddin

⁹⁹İbn Kutluboğa, *Tacu’t-Teracim*, s.310; Zirikli, *A’lam*, VIII/27; Leknevi, *el-Fevaidü’l-Behiyye fi Teracimi’l-Hanefiyye*, s.362; Bağdadi, *Hediyyetü’l-Arifin*, 2/490; Muhammed Mahrus Abdullatif el-Müderriş, *Meşayihu Belh Mine’l-Hanefiyye*, Vezaratü’l-Evkaf, Bağdad, 1977, s. 55.

¹⁰⁰Kehale, *Mu’cemu’l-Müellifin*, XIII/ 91; Leknevi, *el-Fevaidü’l-Behiyye fi Teracimi’l-Hanefiyye*, s. 220.

¹⁰¹Muhammed Mahrus, *Meşayihu Belh Mine’l-Hanefiyye*, s. 55.

¹⁰²Zehebi, *Siyeru A’lemi’n-Nübela*, XVI/ 323.

en-Nahi ise Ebu'l-Leys'in hocası Hinduvani'yi tanıtırken Ebu'l-Leys'in, hocası Hinduvani'den önce yani 362 yılından önce vefat etmediğini söylemektedir.¹⁰³

Ancak kaynaklar Semerkandî'nin 11 Cemaziye'l-Ahir günü vefat ettiğinde ittifak etmiştir.¹⁰⁴

Kaynaklarda Ebu'l-Leys'in vefat yeri yer almasa da Zehebi vefat yerini Belh olarak bildirmektedir.¹⁰⁵ Selahaddin en-Nahi'de Ebu'l-Leys'in Belh'te Hinduvani'den fıkıh dersleri aldığını ve bunun ardından Semerkant'a döndüğünü fakat hemen Belh'e geri döndüğünü bildirmiştir. Belh'te bir süre yaşadktan sonra burada vefat etmiş ve hocası Hinduvani'nin yanına defnedilmiştir. Ancak Hinduvani'nin Buha-
ra'da vefat ettiği bilinmektedir. Nahi onun Buhara'da defnedildikten sonra cesedinin Belh'e nakledildiğini¹⁰⁶ belirtmektedir.

B. MÂTURÎDÎ'NİN HAYATI

1. İmam Mâturîdî

İmam Mâturîdî, Mâturîdiyye mezhebinin kurucusu kabul edilmektedir. Tezin konusu Semerkandî'nin Mâturîdiyye'deki yeri olmasından dolayı burada Mezhebin kurucusu olan İmam Mâturîdî'yi tanıtmak yerinde olacaktır.

1.1. İsim ve Unvanları

Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed Mahmud el-Mâturîdî es-Semerkandî (ö. 333/944): İslam düşünce tarihinde orijinal bir yeri olan, dünya Müslümanlarının büyük bir çoğunluğunun önder olarak tanıdığı İmam Mâturîdî'nin¹⁰⁷ asıl adı Muhammed b. Muhammed b. Mahmud'tur. Künyesi ise Ebu Mansur Muhammed b.

¹⁰³ Nâhi, "Mukaddime", *Hızanetü'l-Fıkh ve Uyûnü'l-Mesâil*, s.19.

¹⁰⁴ İbn Kutluboğa, *Tacu't-Teracim*, s.310; Zirikli, *A'lam*, VIII/27; Leknevi, *el-Fevaidü'l-Behiyye fi Teracimi'l-Hanefiyye*, s.362; Bağdadi, *Hediyyetü'l-Arifin*, 2/490; Muhammed Mahrus Abdullatif el-Müderris, *Meşayihu Belh Mine'l-Hanefiyye*, s. 55; Kehhale, *Mu'cemu'l-Müellifin*, XIII/ 91; Zehebi, *Siyeru A'lemi'n-Nübela*, XVI/ 323.

¹⁰⁵ Zehebi, *Siyeru A'lemi'n-Nübela*, XVI/ 323.

¹⁰⁶ Nâhi, "Mukaddime", *Hızanetü'l-Fıkh ve Uyûnü'l-Mesâil*, s.14.

¹⁰⁷ Vehbi Ecer, *Türk Din Bilgini Mâturîdî*, Ankara, 1978, s. 9.

Muhammed b. Mahmud el-Mâturîdî es-Semerkindî'dir.¹⁰⁸ Mâturîdî veya Semerkandî diye anılmasının sebebi doğum yerine nispet edilmesinden kaynaklanmaktadır. Semerkant'a nispetle Semerkandî, Semerkant'ın bir mahallesi veya köyü olan Mâturîd'e nispetle Mâturîdî denmektedir.¹⁰⁹ İmamı'l-Hüda¹¹⁰, İmamı'l-Hüda el-Hanefî, reis-ü meşayih-ı Semerkant¹¹¹ müfessir, mütekellim¹¹², İmamı'l-Mütekellimin Musahhihu akaidü'l-müslimin (Müslümanların akidesini tashih eden), Reis-ü Ehli's-Sünne (Ehli Sünnetin İmamı)¹¹³, eş-Şeyh el-İmam, tevhid ilminde zahid¹¹⁴ Mehdiyyü Hezihi'l-Ümmeh (Bu ümmetin Mehdisi)¹¹⁵ gibi birçok unvanla anılmaktadır. Kâtip Çelebi *Süllemü'l-Vusûl*'unda, Mâturîdî'yi eş-Şeyh el-İmam el-Kudve diye tanımlamaktadır.¹¹⁶ Nesefî ise *Tebşiratu'l-Edille*'sinde Şeyh Ebu Mansur Mâturîdî şeklinde kullanmayı tercih etmektedir. Kaynaklarda ise genellikle Ebu Mansur el-Mâturîdî şeklinde geçtiği görülmektedir.

Mâturîdî'ye nispet edilen bu nitelikler, onun, mensuplarının gönlündeki yerine işaret ettiği gibi, Hz. Peygamber ve ashabının İslam'ın temel konularına dair anlayışlarını savunup Müslümanlar arasında yerleşmesine olan katkısını da dile getirmektedir.¹¹⁷

1.2. Doğum Yeri ve Soy

İmam Mâturîdî'nin doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle¹¹⁸ beraber Muhammed b. Mukatil'e (v.248/862) öğrencilik yaptığı göz önünde bulundurulursa,

¹⁰⁸ İbn Kutluboğa, *Tacu't-Teracim*, s. 249; el-Kureşi, *el-Cevahiru'l-Mudiyye*, II/130; Kehhale, *Mu'cemül Müellifin*, XIII/ 300.

¹⁰⁹ Vehbi Ecer, "Mâturîdînin Tanınması", *Ebu Mansur Semerkandî Mâturîdî (862-944) Kongresi Tebliğleri*, Kayseri, 1986, s. 9.

¹¹⁰ İbn Kutluboğa, *Tacu't-Teracim*, s. 249; Kureşi, *el-Cevahiru'l-Mudiyye*, II/362.

¹¹¹ Şükrü Özen, "Yeterince Tanınmayan Bir İmam: Mâturîdî", *Marife*, V/III, 2005, s. 412.

¹¹² Zebidi, Seyyid Muhammed Murtaza b. Muhammed b. Abdurrezzak el-Hüseyni (1205/1791), *Tacu'l-Arus*, Daru'l-Hidayet, yy, ts, s. 456.

¹¹³ Kureşi, *el-Cevahiru'l-Mudiyye*, I/562; Adil Nuveyhiz, *Mu'cemu'l-Mefessirin (Min Sadri'l-İslami ve hatta Asri'l-Hadır)*, II/611; el-Leknevi, *el-Fevaidü'l-Behiyye fi Teracimi'l-Hanefiyye*, s. 195.

¹¹⁴ Pezdevi, Ebu'l-Yusr Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerim (ö. 493/1100), *Usulu'd-Din (Ehli Sünnet Akaidi)*, trc. Şerafettin Gölcük, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2015, s. 23.

¹¹⁵ Zebidi, *İthafu's-Sâdeti'l-Muttekin bi Şerhi İhyai Ulûmi'd-Din*, el-Matbaatu'l-Meymeniyye, Mısır, 1199, s. 5.

¹¹⁶ Kâtip Çelebi, *Süllemü'l-Vusûl İla Tabakati'l-Fuhûl*, III/255.

¹¹⁷ Bekir Topaloğlu, "Mukaddime" *Kitabu't- Tevhid Açıklamalı Tercüme*, İsam Yayınları, Ankara, 2017, s. 21.

¹¹⁸ Kutlu, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâturîdî" s. 26.

onun III/IX. asrın ortalarına doğru 230/844 yılına yakın bir zaman diliminde doğduğu söylenmekle¹¹⁹ beraber bu tahmine itiraz edenler de bulunmaktadır. Onlara göre bu tarih kabul edildiği takdirde Mâtürîdî, yüz yıla yakın yaşamış olmakta, bu nedenle söz konusu âlimler, Mâtürîdî'nin ölüm tarihinden hareketle ortalama bir insan ömrü düşünerek 256/870 tarihinde doğmuş olabileceğini ileri sürmekte. ¹²⁰

İmam Mâtürîdî'nin Maverâünnehir'de bulunan Semerkant yakınlarındaki Mâtürîd'de dünyaya geldiği ve buraya nispet edilmesinden dolayı kendisine Mâtürîdî¹²¹ dendiği konusunda herhangi bir görüş ayrılığı bulunmamaktadır. Onunla ilgili bilgi veren kaynaklar onun Semerkant'ın Mâtürîd köyünde doğduğu konusunda fikir birliği içinde bulunmaktalar. Sem'ani (v.562/1166) Mâtürîd'in Semerkant'ın bir mahallesi olduğunu ifade ederek buraya Mâtürîd veya Mâtürîd dendiğini kaydetmekte ve nesebini Eyyüb el-Ensari'ye kadar götürerek onun Arap asıllı olduğu bilgisini vermektedir.¹²² Zebidi de, bazı mecmualarda Ensari ibaresine rastladığını ifade etmektedir.¹²³ Ensari ibaresinin Beyazi tarafından da kullanıldığı görülmektedir.¹²⁴ Fakat onun hayatı ve eserleri incelendiğinde, bu görüşün doğru olmadığı ortaya çıkmaktadır. Çünkü ilgili ilk kaynaklara bakıldığında, onun Arap olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Zebidi'nin kullandığı ifade "Ensari" nisbesinin soy ve kök tespitine değil, takdir ve şereflendirmeye yönelik olduğuna işaret etmektedir. Çünkü Mâtürîdî geneliyle İslam'a destek sağlamakta ve peygamberi bir din anlayışını savunmakla beraber Müslümanlığın hem asli hem de fer'i hükümlerinin ana dayanaklarını açıklığa kavuşturmaktadır.¹²⁵ Aynı zamanda Mâtürîdî bu kadar meşhur ve büyük bir âlim olmasına rağmen, ilk kaynaklara bakıldığında onun dedesinden yukarı nesebi söylenmemektedir.¹²⁶ Oysa ki Araplarda neseb bilgisinin çok önemli bir yeri bu-

¹¹⁹ Ahmet Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2017, s. 50.

¹²⁰ Recep Önal, "Mâtürîdî'nin Hayatı, Eserleri Ve Kelam İlmindeki Yeri", *Akademik İncelemeler Dergisi*, VIII/III, 2013, s. 328; Watt W. Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fırlı, Sarkaç Yayınları, Ankara, 2010, s. 434.

¹²¹ Şerafettin Gölçük, *Kelam Tarihi*, Kitap Dünyası yay. İstanbul, 2018, s. 99.

¹²² Sem'ani, Ebu Sa'd Abdulkerim b. Muhammed b. Mansur et-Temimi (v.562/1166), *el-Ensab*, thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimu'l-Yemeni, nşr. Meclisu Dairati'l-Mearifi'l-Osmaniyye, Haydarabad, 1962, XII/3.

¹²³ Zebidi, *İthafu's-Sâde*, II/ 5.

¹²⁴ Beyazi, Kemaluddin Ahmed b. Hasan (ö.1098/1687), *İşarâtü'l-Meram min İbârâti'l-İmâm*, thk. Yusuf Abdurrezzak, Daru'l-Kitâbi'l-İslamiyyi, İstanbul, ts, s.23.

¹²⁵ Topaloğlu, "Mukaddime" *Kitabu't- Tevhid Açıklamalı Tercüme*, s. 23.

¹²⁶ Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, s. 51.

lunmakta ancak nesebi, onunla ilgili bilgi veren kaynaklarda sadece dedesine kadar sayılmaktadır. Mâturîdî'ye Arap asıllı demenin yegâne kaynağı *Kitabu't-Tevhid*'in kenarında yer alan mesnetsiz kayıttan kaynaklanmaktadır. Aynı kitabı inceleyen bir araştırmacı orada çok önemli konuların çözümü için müellifin anlaşılması zor, dolambaçlı ifadeler kullandığını görmekte ve kitaptaki anlatım bozukluklarının ve gramer hatalarının mevcudiyeti okuyucuyu müellifin Arap kökenli olmadığı sonucuna götürmektedir.¹²⁷ Öte yandan eserlerindeki birçok cümlenin Türkçe gramere uygunluğu onun Türk asıllı olduğu sonucuna götürmektedir. Gerek dil ve üslup özellikleri gerekse yaşadığı Semerkant ve çevresinin Türklerin çoğunlukta olduğu bir bölge olması göz önüne alındığında Mâturîdî'nin Türk asıllı olduğunu söylemek gerekmektedir.¹²⁸

1.3. Tahsili ve İlmî Şahsiyeti

Mâturîdî'nin tahsili hakkında kaynaklarda çok fazla bilgi bulunmamakla beraber bazı kaynaklarda geçen nadir rivayetler incelendiğinde onun çok başarılı ve gayretli bir öğrenci olduğu ve iyi bir öğrenim gördüğü anlaşılmaktadır.¹²⁹

İmam Mâturîdî'nin, Ebu Hanife'nin fikirleri doğrultusunda Semerkant'ta faaliyet gösteren en önemli ilim merkezlerinden biri olan Daru'l-Cüzcaniyye'de okuduğu bilinmektedir.¹³⁰ O, İmam Ebu Hanife'nin en gözde iki öğrencisi olan İmam Muhammed (v.189/804) ve İmam Yusuf'un (v.182/798) talebesi olan Ebu Süleyman Musa el-Cüzcani'nin (v.200/816) talebelerinden ders almış ve onlardan kelim ve fıkıh ilmini tahsil etmiştir. Onun, bu yolla İmam Ebu Hanife'nin görüşlerini öğrenip, sistemleştirdiği ve yaydığı bilinmektedir.¹³¹ Asıl tahsilini ise yirmi yaşlarında iken hocası Ebu Bekr el-Cüzcani (v.III/IX. yüzyıl) ile birlikte ulemanın reisliğini deruhte etmiş olan Ebu Nasr Ahmed b. Abbas b. Huseyin el-Iyazi'den (v.III/IX) tamamladı.

¹²⁷ Topaloğlu, "Mukaddime" *Kitabu't- Tevhid Açıklamalı Tercüme*, s. 23; Kutlu, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâturîdî", s. 60.

¹²⁸ Özen, "Mâturîdî", *DİA*, XXVIII, 2003, s. 146.

¹²⁹ Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâturîdî ve Mâturîdilik*, s. 54.

¹³⁰ Ahmet Ak, "Mâturîdilîğin Ortaya Çıkışı", *Büyük Türk Bilgini İmam Mâturîdî ve Mâturîdilik Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı 22-24 Mayıs İstanbul*, İfav Yayınları, İstanbul, 2016, s. 438-439.

¹³¹ Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâturîdî ve Mâturîdilik*, s. 39.

miştir.¹³² Böylece o, kendi döneminde Semerkant'ın önde gelen âlimlerinden biri sayılmıştır.

İslam âleminde Ehl'i-Sünnet akaidi yönünden iki mezhep sayılmaktadır. Bunlardan birinin temsilcisi Mâtürîdî'dir. İmam Azam'a dayanan kültürünün yanında, bulunduğu dönemin kültürünü de alarak zengin bir ilme sahip olduğu görülmekte ve bu yazdığı eserlerde açık bir şekilde müşahede edilmektedir. Mâtürîdî döneminde, Ehl'i-Sünnet'in dışındaki Mu'tezile ve diğer fırkalara karşı reddiyeler yazmış, onların görüş ve eserlerini birer birer çürütmüştür.¹³³ Kur'an tefsiri, usul-i fıkıh, usul-i akide ve muhtelif bidat telakkilerinin tedkiki gibi alanlarda odaklaşıp¹³⁴ bu alanlarda eserler kaleme almıştır. Böylece hem kendi döneminde hem de sonraki dönemlerde ne kadar büyük bir âlim olduğunu ifade eden künyeler kendisine verilmiştir.

Zaman ve şartların elverişli olduğu ve rekabet ortamında ders gören Mâtürîdî, araştırmacı ve sorgulayıcı kimliğiyle öğrenciliğinden itibaren Semerkant âlimleri arasında öne çıkmış ve kendisini kabul ettirmiştir.¹³⁵ Nesefi, *Tebziratu'l-Edille*'sinde İmam Mâtürîdî'ye, Allah tarafından kerametlerin ve yeteneklerin verildiğini, çeşitli ilimleri ve hikmeti tek başına kendinde topladığını ifade etmektedir. Bu yüzden hocası Ebu Nasr el-Iyazi (v.III/IX)'nin, Ebu Mansur el-Mâtürîdî gelmeden meclisinde konuşmadığını, onu uzaktan gördüğü zaman ona hayranlıkla baktığını ve “Rabbin dilediğini yaratır ve seçer.”¹³⁶ diye söylediğini aktarmaktadır.¹³⁷ Bu durum İmam Mâtürîdî'nin seçkin bir talebe olduğunu ve hocalarının meclislerinde bile aranan bir isim olduğunu ortaya koymaktadır. Zebidi ise, *İthafu's-Sâde*'de İmam Mâtürîdî için sünnetin yardımcısı, bidatlerin kökünü kazıyan ve dinin yaşatıcısı olduğunu söylemektedir. Künyesi de bu sıfatlara delalet etmekte ve yaşadığı dönemdeki ümmetin mehdisi olarak anılmasını sağlamaktadır.¹³⁸ Matüridi, akideyi güçlendirme ve dini, temel görüşleri çerçevesinde müdafaa etme konusunda gerek İslam dışı akımlara

¹³² Şükrü Özen, “İmam Ebu Mansur el Mâtürîdî'nin Fıkıh Usulünün İnşası”, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, haz. Sönmez Kutlu, Otto yayınları, Ankara, 2018, s. 221.

¹³³ Muhittin Akgül, “Ebu Mansur el-Mâtürîdî ve Te'vilatu'l-Kur'an”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IV/III, 2001, s. 59.

¹³⁴ Topaloğlu, “Mukaddime” *Kitabu't- Tevhid Açıklamalı Tercüme*, s. 29.

¹³⁵ Ak, *Büyük Türk Âlimi İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, s. 39.

¹³⁶ Kasas, 28/68

¹³⁷ Nesefi, Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid (ö. 508/1115), *Tebziratu'l- Edille fi Usuli'd-Din*, Dimeşk, 1990,I/ 359.

¹³⁸ Zebidi, *İthafu's-Sâde*, II/ 5.

gerekse Mu'tezile, Havaric ve Batıniyye gibi İslami mezheplere karşı ciddi bir mücadele vermiş, çağdaş oldukları halde görüşüklerine dair herhangi bir kayda rastlanmayan Ebü'l-Hasen el-Eş'ari'den daha önce bu alanda etkin bir varlık göstermiştir.¹³⁹

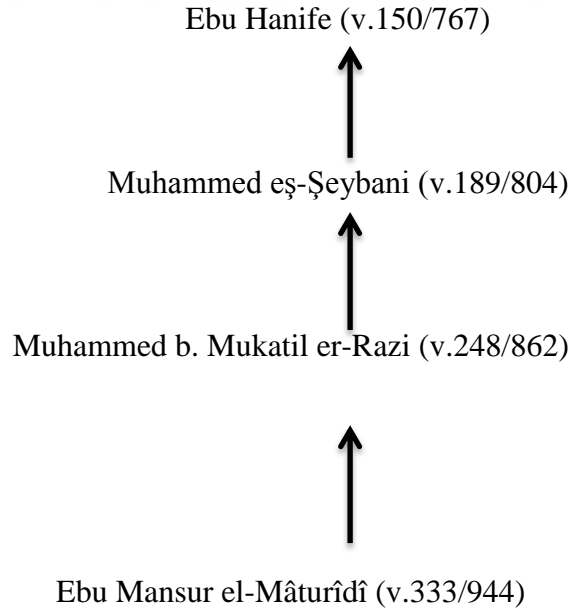
Mâtürîdî, ilmi çevresiyle beraber Maverâunnehir'de İslam düşüncesinin belli bir istikrara kavuşmasında, İslam'ın ve Hanefiliğin Türkler arasında yayılmasında önemli görevler üstlenmiş ve bu etkisi zaman içinde artarak devam etmiştir.¹⁴⁰ Maverâunnehir bölgesinde Ehl'i-Sünnet'in savunuculuğunu yapmıştır.

a. Hocaları

İmam Mâtürîdî ile ilgili bilgi veren kaynaklara bakıldığında genellikle hocası ve arkadaşı olan Ebu Nasr el-Iyazi'den bahsedilmekte diğer hocalarından pek fazla bilgi verilmemektedir.

Zebidi'nin¹⁴¹ ve Beyazi'nin¹⁴² bildirmiş olduğu İmam Mâtürîdî'nin hocalarının silsilesi şu şekildedir.

I.

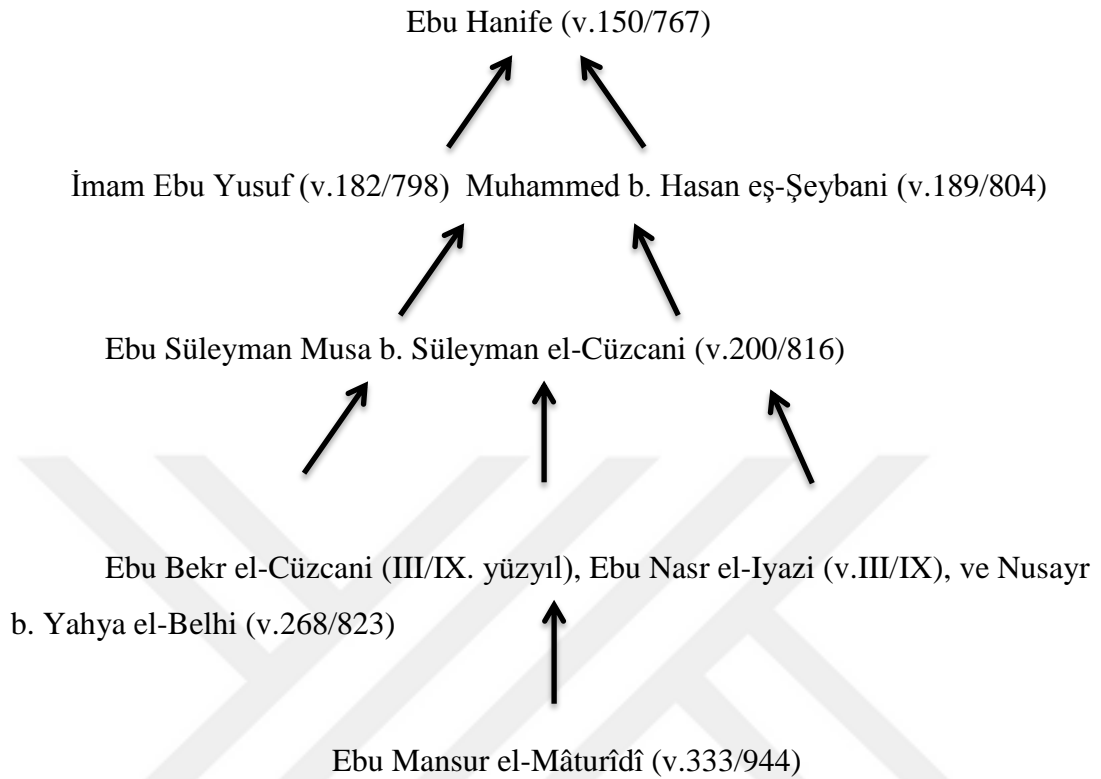
¹³⁹ Özen, "Maturidi", *DİA*, XXVIII, 2003, s. 149.

¹⁴⁰ Özen, "Maturidi", *DİA*, XXVIII, 2003, s. 149.

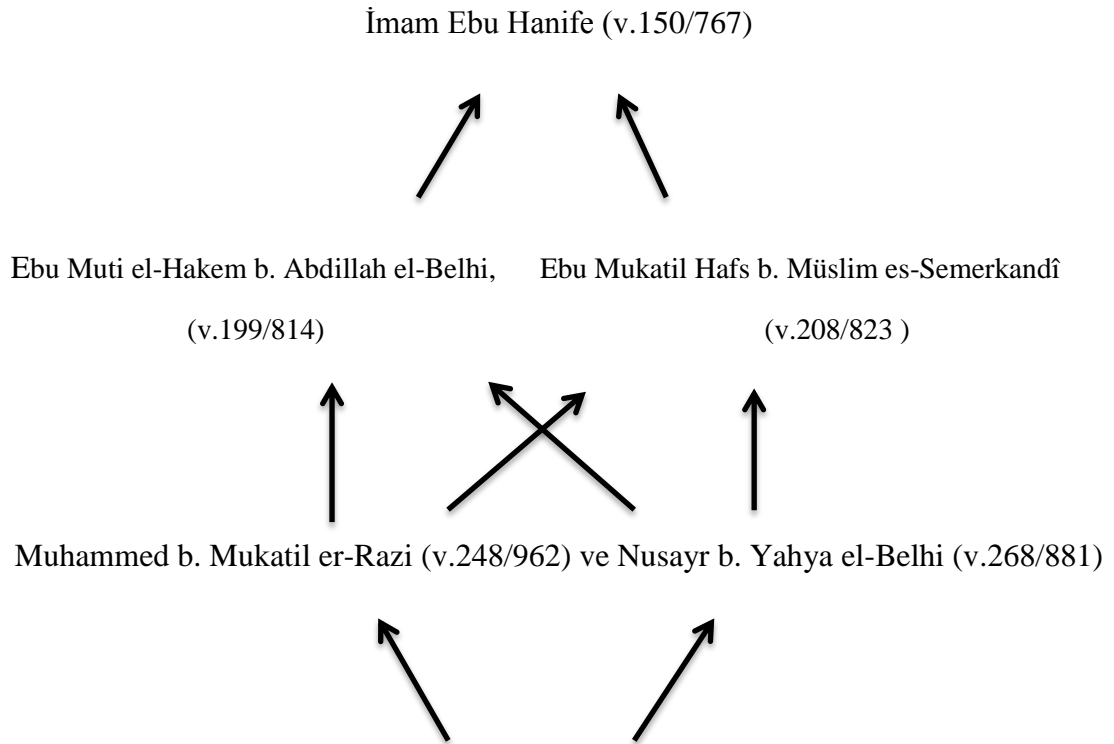
¹⁴¹ Zebidi, *İthafu's-Sâde*, II/5.

¹⁴² Beyazi, *İşarâtü'l-Meram*, s. 23.

II.

III.

Ebu Mansur el-Mâturîdî (v.333/944)

Şekilde gösterilen İmam Ebu Mansur el-Mâturîdî'nin hocalarının hepsi İmam Ebu Hanife'nin talebeleri ve talebelerinin talebeleridir ve İmam Ebu Hanife'nin düşüncelerini bilen kimselerdir. Bu yolla İmam Mâturîdî'nin hoca silsilesi İmam Ebu Hanife'ye ulaşmaktadır. Böylece Mâturîdî, Ebu Hanife'nin düşünce sistemini öğrenerek onun akılcı, hürriyetçi ve müsamahakâr metotlarının etkisiyle kendi inanç sistemini çağdaşları Ebu'l-Hasen el-Eşari (v.324/935) ve Ebu Cafer et-Tahavi (v.321/933)'den farklı biçimde oluşturmuştur.¹⁴³ Bu silsilede yer alanların önemli eserleri bulunmakta ancak bunların eserlerinin büyük bir kısmı bize kadar ulaşmamaktadır. Ulaşanlar ise yeni yeni ortaya çıkarılmaya başlanmıştır.¹⁴⁴ Mâturîdî ile Ebu Hanife arasındaki ilişki, onun hocalarının tanınmasıyla daha iyi anlaşılacaktır.¹⁴⁵

İmam Mâturîdî'nin Semerkant dışına çıkıp çıkmadığı bilgisi bulunmamaktadır. Ancak bu hocalardan ders aldığı kabul edildiği takdirde, onun Belh'e ve Rey'e gitmiş olabileceğini ileri sürmek mümkündür. Çünkü Belh III. Asrın sonlarına kadar Mürcie'nin ve Hanefi ulemanın eğitim gördüğü bir merkez durumundadır. Eğer o, bu şehirlere gitmediyse, o zaman ders aldığı hocalar, Semerkant'ta bir süre kalmış olabilirler.¹⁴⁶ Mâverâünnehir bölgesinin, ribatlar, eğitim merkezleri ve medreseler sayesinde İslâm dünyasındaki çok sayıda âlimleri bir araya getiren bir konuma sahip olması Mâturîdî'ye çeşitli âlimlerle tanışma fırsatı sunmuş¹⁴⁷ bu durum onun bu âlimlerin görüşlerinden ve Müslümanların genel görüşlerinden haberdar olmasını sağlamıştır.

1.4. Eserleri

Mâturîdî'nin eserlerinden, onun ömrünü Ehl-i Sünnetin savunuculuğunu yapmakla geçirdiği, itikâdi yönden gelecek tenkitleri ikna edici bir şekilde cevaplan-

¹⁴³ Ecer, "Mâturîdînin Tanınması", s. 9.

¹⁴⁴ Kutlu, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâturîdî" s. 27.

¹⁴⁵ Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâturîdî ve Mâturîdilik*, s. 60.

¹⁴⁶ Sönmez Kutlu, "Ebu Mansur el Mâturîdî'nin Mezhebi Arka Planı", *İmam Mâturîdî ve Mâturîdilik*, Otto Yayınları, Ankara, 2018, s. 141.

¹⁴⁷ Önal, "Mâturîdî'nin Hayatı, Eserleri ve Kelam İlmindeki Yeri", s. 329.

dırdığı, özellikle Mu'tezile'ye karşı yazdığı reddiyelerle, Ehl-i Sünneti savunduğu görülmektedir.¹⁴⁸

İmam Mâtürîdî fıkıh, kelim, tefsir alanlarında birçok eser kaleme almıştır.

Eserleri listeleyecek olursak şu şekildedir:

- 1- *Kitabu't-Tevhid*¹⁴⁹
- 2- *Kitabu Te'vilati'l-Kur'an*¹⁵⁰
- 3- *Kitabu'l-Makâlât*¹⁵¹
- 4- *Kitabu Reddi Evaili'l-Edille li'l-Ka'bi*¹⁵²
- 5- *Kitabu Reddi Tehzibi'l-Cedel li'l-Ka'bi*¹⁵³
- 6- *Kitabu Beyani Vehmi'l-Mu'tezile*¹⁵⁴
- 7- *Reddü Kitabi'l-Ka'bi fi Vaîdi'l-Fussâk*¹⁵⁵
- 8- *Reddü Usuli'l-Hamse li Ebi Ömer el-Bahili*¹⁵⁶
- 9- *Reddü Kitabi'l-İmame li Ba'di'r-Revafiz*¹⁵⁷
- 10- *Kitabün fi'r-Red Ale'l-Karamita (fi'l Usul)*¹⁵⁸
- 11- *Kitabün fi'r-Red Ale'l-Karamita (fi'l Fürû)*¹⁵⁹
- 12- *Meâhizü's-Şerâi fi'l-Usuli'l-Fıkh*¹⁶⁰
- 13- *Kitabu'l-Cedel*¹⁶¹

Mâtürîdî'nin günümüze ulaşan eserleri *Kitabu't-Tevhid* ve *Te'vilatu'l-Kur'an*'dır. et-Te'vilatu'l-Mâtürîdiyye fi Beyani Usuli Ehl-i Sünne Ehli't-Tevhid ve Usuli't Tevhid isimleriyle de anılır.¹⁶² Mâtürîdî, bu hacimli eseriyle tefsir alanında önemli bir konum elde etmeyi başarmıştır. Bu eser, tefsir ilmi yanında kelâm, felsefe,

¹⁴⁸ Akgül, "Ebu Mansur el Mâtürîdî ve Te'vilatu'l-Kur'an", s. 58.

¹⁴⁹ Nesefi, *Tebziratu'l- Edille*, I/359; Kureşi, *el-Cevahiru'l-Mudiyye*, I/130; İbn Kutluboğa, *Tacu't-Teracim*, s. 249; Zebidi, *İthafu's-Sâde*, II/5; Zirikli, *A'lam*, VII/19.

¹⁵⁰ Kureşi, *el-Cevahiru'l-Mudiyye*, I/130; İbn Kutluboğa, *Tacu't-Teracim*, s. 249; Zebidi, *İthafu's-Sâde*, II/5; Zirikli, *A'lam*, VII/19.

¹⁵¹ Nesefi, *Tebziratu'l- Edille*, I/359; Kureşi, *el-Cevahiru'l-Mudiyye*, I/130; İbn Kutluboğa, *Tacu't-Teracim*, s. 249; Zebidi, *İthafu's-Sâde*, II/5.

¹⁵² Nesefi, *Tebziratu'l- Edille*, I/359; İbn Kutluboğa, *Tacu't-Teracim*, s. 249; Zebidi, *İthafu's-Sâde*, II/5.

¹⁵³ Nesefi, *Tebziratu'l- Edille*, I/359.

¹⁵⁴ Nesefi, *Tebziratu'l- Edille*, I/359; Kureşi, *el-Cevahiru'l-Mudiyye*, I/130; İbn Kutluboğa, *Tacu't-Teracim*, s. 249; Zebidi, *İthafu's-Sâde*, II/5; Zirikli, *A'lam*, VII/19.

¹⁵⁵ Nesefi, *Tebziratu'l- Edille*, I/359.

¹⁵⁶ Nesefi, *Tebziratu'l- Edille*, I/359.

¹⁵⁷ Nesefi, *Tebziratu'l- Edille*, I/359.

¹⁵⁸ Nesefi, *Tebziratu'l- Edille*, I/359; Zirikli, *A'lam*, VII/19.

¹⁵⁹ Nesefi, *Tebziratu'l- Edille*, I/359; Zirikli, *A'lam*, VII/19.

¹⁶⁰ Zirikli, *A'lam*, VII/19.

¹⁶¹ Zirikli, *A'lam*, VII/19.

¹⁶² Fethullah Huleyf, "Ebu Mansur Mâtürîdî Hayatı ve Eserleri", *Diyanet İlmi Dergi*, çev. Mustafa Öz, XIII/V, 1974, s. 319. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Rıza, Karabulut, "Mâtürîdî'nin Eserleri ve Hakkında Yazılanlar", *Ebû Mansur Semerkandî Mâtürîdî (862-944)*, Kayseri, 1986, s. 179.

mezhepler tarihi, fıkıh, hadis ve birçok İslâmî ilimler alanlarında zengin bilgiler içeren en önemli temel eserlerden biridir.¹⁶³ Kitâbü't-Tevhîd ise Mâtürîdî'yi bir mütellim olarak şöhretin zirvesine çıkararak en önemli eserlerinden biri olarak kabul edilir. Zira başlı başına bir kelâm kitabı olan bu eser, kelâmî görüşleri açısından Mâtürîdî'nin en önemli çalışmasıdır. Bu nedenle Mâtürîdî'nin kelâm ilmindeki yerini saptamak ve kelâmî görüşlerini bir bütün olarak öğrenmek için hiç şüphesiz onun, bu eserini incelemek gerekir. Kitabı't Tevhid aynı zamanda kelâm, felsefe ve cedel konularında İmam Mâtürîdî'nin derin ilmini de göstermektedir.¹⁶⁴ İmam Mâtürîdî'nin zikredilen diğer eserleri ise günümüze ulaşmamıştır. İstilalar, göçler, doğal afetler, maddi imkânsızlıklar ve benzeri sebeplerden dolayı kaybolmuştur. Kaybolanların çoğunluğu Mu'tezile'yi, Haricileri, Rafizileri ve Şii- Karmatileri eleştirmek için yazdığı eserler ile fıkıh ve fıkıh usulüyle ilgili eserleri oluşturmaktadır.¹⁶⁵ Belki de bu eserler bugün bir yerlerde keşfedilmeyi beklemektedirler.

1.5. Vefatı

Kaynaklar İmam Ebu Mansur el-Mâtürîdî'nin 333/944 tarihinde vefat ettiğinden ittifak etmektedir. Ancak Taşköprüzade'nin bu konudaki ittifaktan ayrıldığı görülmektedir. Bu zat Mâtürîdî'nin vefatını h. 333 olarak zikrettikten sonra, “h. 306 yılında öldü denildi” şeklinde bir nakli de kaydetmektedir.¹⁶⁶ Nesefî ise, *Tebşiratu'l-Edille*'sinde İmam Mâtürîdî'nin İmam Eşari'den kısa bir süre sonra vefat ettiğini söylemektedir.¹⁶⁷ Bu büyük imamın kabri ise bugünkü Özbekistan'ın Semerkant şehrinde bulunmaktadır.

2. Mâtürîdiyye

Mâtürîdilik İmam Azam Ebu Hanife'nin görüşlerini geliştirip sistemleştiren Ebu Mansur el-Mâtürîdî'ye nispet edilen itikâdi bir mezheptir. Maverâünnehir bölgesindeki Hanefiler iki gruba ayrılmaktadırlar. Bunlar Hanefî-Mu'tezililer ve

¹⁶³ Önal, “Mâtürîdî'nin Hayatı, Eserleri ve Kelâm İlmindeki Yeri”, s. 334.

¹⁶⁴ Önal, “Mâtürîdî'nin Hayatı, Eserleri ve Kelâm İlmindeki Yeri”, s. 331.

¹⁶⁵ Kutlu, “Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî”, s. 28.

¹⁶⁶ Fethullah Huleyf, “Ebu Mansur Mâtürîdî Hayatı ve Eserleri”, s. 317.

¹⁶⁷ Nesefî, *Tebşiratu'l-Edille*, I/360; Zebidi, *İthafu's-Sâde*, II/ 5; Kureşî, *el-Cevahiru'l-Mudiyye*, II/131; İbn Kutluboğa, *Tacu't-Teracim*, s. 250.

Mu'tezili olmayan Hanefilerdir (Bu Ekol Hanefi Semerkand/ Maverâünnehir ekolu olarak da isimlendirilmektedir). Semerkand dönemin önemli ilim merkezlerinden biri haline gelmişti. Öyle ki Bağdat'ı bile bu yönüyle geride bırakmaktaydı. Birçok ilim talebesi de ilim tahsil etmeye Semerkant'a gelirdi. Burada yetişen en önemli şahsiyetlerden biri de Ebu Mansur el-Mâturîdî idi. İmam Mâturîdî Mu'tezili olmayan Hanefiler grubuna bağlı Darü'l-Cüzcaniyye'de okuyup yetişmiş ve geliştirip sistemleştirdiği İmam Ebu Hanife'nin görüşlerini ömrünün sonuna kadar savunarak yaymaya çalışmıştır.¹⁶⁸

Mâturîdiyye, Mu'tezile ve bazı küçük mezheplerin ortadan kalkmasından sonra Sünni İslam içerisinde hâkim duruma gelen iki büyük kelim ekolünden birisidir. Diğer büyük mezhep olan Eş'arilik Şafiiler ve Malikiler arasında yayılırken, Mâturîdilik Hanefilerin müşterek teorisi olarak kabul görmeye başlamıştır.¹⁶⁹

Günümüzde Sünni Müslümanların büyük çoğunluğunun itikâdi mezhebi olan Mâturîdiyye'nin ürettiği bilgi sadece itikâdi alan ile sınırlı olmamış tefsir, fıkıh ve fıkıh usulü gibi İslam ilimlerinin diğer dallarında da düşüncelerini ortaya koymuştur.¹⁷⁰ Mâturîdiyye'nin kurucusunun Eş'ariliğin kurucusunun aksine ölmünden sonra bir asrı aşkın bir süre diğer kelami çevrelerde dikkat çekmediği görülmüştür. Diğer mezhep taraftarları Mâturîdilğe karşı bir reddiye yazma ihtiyacı duymamış ve İslam mezhepleri ile ilgili bir tasnifte de ismi geçmemiştir. Bilindiği kadarıyla Mâturîdî olmadığı halde Mâturîdilik hakkında en eski ifadeleri içeren eser¹⁷¹ Eş'ari Ebu Bekir Ahmed b. Muhammed b. Hasan el-Fûrekî (v. 478/1085) tarafından yazılan "Kitabu'n-Nizami"dir.¹⁷² Mâturîdilik, Semerkant'da çok sonraları iki büyük sünni kelim ekolünden biri olarak kabul edilmişse de Irak ve İran'da yüzyılı aşkın bir süre boyunca dikkat çekmemiştir. Bu dönemde Ebu Hanife ekolünün merkezi Bağdat'tı. Daha sonra Maveraünnehir bölgesi Bağdatta

¹⁶⁸ Hüseyin Kahraman "Hadisin Mâturîdî Kültüründeki Yeri ve İmam Mâturîdî'nin Hadis Yorumu", *Büyük Türk Bilgini İmam Mâturîdî ve Mâturîdilik Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı*, İFAV, İstanbul, 2016, ss. 437-438.

¹⁶⁹ Kutlu, "Mâturîdiliğin yayılışı ve Türkler", *İmam Mâturîdî ve Mâturîdilik*, haz. Wilferd Madelung, çev. Muzaffer Tan, s. 323.

¹⁷⁰ Kahraman, "Hadisin Mâturîdî Kültüründeki Yeri ve İmam Mâturîdî'nin Hadis Yorumu", s. 352.

¹⁷¹ Kutlu, "Mâturîdiliğin yayılışı ve Türkler", s.324.

¹⁷² Yusuf Şevki Yavuz, "Fûrekî", *DİA*, İstanbul, 1996, XII/220.

Kudûri'nin (428/1037) ölümüyle birlikte Hanefilerin cazibe merkezi haline gelmiştir.¹⁷³

Mâtürîdiyye mezhebinin kuruluşunu Ebu Hanife dönemine kadar götürmek mümkündür.¹⁷⁴ İslam toplumunda değişik adlarla mezhebi faaliyetlerin başladığı II/VIII. asrın ilk yarısında Ebu Hanife Kur'an'ın, hadisin ve yetişkin sahâbilerin görüşlerine uygun olarak kendi düşüncesine göre İslam'ın ana ilke ve prensiplerini belirlemek için çaba sarf etmiştir.¹⁷⁵ Mâtürîdî ekolünün kelamcılarında bazıları Ebu Hanife'yi ekolün imamı olarak göstermektedirler.

Ehl-i Sünnet'in önemli bir kolu olan Mâtürîdiyye Hanefi mezhebinin yayıldığı bütün bölgelerde hâkim durumdadır. Türkiye, Kuzey Afrika, Orta Asya, Hindistan, Pakistan, Malezya ve Endonezya başta olmak üzere geniş ve büyük bir coğrafyaya yayılmış bulunmaktadır. Mezhebin yayılmasında mezhep mensuplarının büyük rolü olduğu gibi son yıllarda mezhep kurucularının ve mezhebe mensup âlimlerin eserlerinin bulunup yayınlanması ve ilim âlemine tanıtılmasının da büyük etkileri olduğu görülmektedir.¹⁷⁶ Hakîm es-Semerkindî (v.342/953), Ebu'l-Yusr el-Pezdevi (v.493/1100), Ebu'l-Muîn en-Nesefî (v.508/1115), Necmeddin Ömer en-Nesefî (v.537/1142) mezhebi devam ettiren en önemli isimler¹⁷⁷ arasında sayılmaktadır.

¹⁷³ Kutlu, "11-13. Asırlarda Hanefi Âlimlerin Orta Asya'dan Batıya Göçü", *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, haz. Wilferd Madelung, çev. Sönmez Kutlu, s.388.

¹⁷⁴ Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, Ensar neş. İstanbul, 2012, s.425.

¹⁷⁵ Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, s. 426.

¹⁷⁶ Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, s. 449.

¹⁷⁷ Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, ss. 446-449.

İKİNCİ BÖLÜM

EBU'L-LEYS'İN MÂTURÎDİYYEDEKİ YERİ

Bu bölümde Ebu'l-Leys es-Semerkindî'nin itikadi meselelerle ilgili görüşleri ele alınacaktır. Semerkandî'nin itikadi görüşlerini ele aldığı eseri *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber* olmasından dolayı şerhte ele aldığı konular esas alınacaktır. Bilindiği gibi Semerkandî, İmam Mâturîdî'den sonra yaşamıştır. Bu sebeple onun itikadi görüşlerinde Mâturîdiyye'nin etkisini anlamak için İmam Mâturîdî'nin de meseleyle ilgili görüşlerine de bakılacaktır.

A. İMANLA İLGİLİ MESELELER

1. İman

İman kelimesi âmene kelimesinin mastarıdır. İman; birşeye inanmak, doğrulamak anlamlarına gelir. Âmene billahi denildiğinde Allah'a teslim oldu, boyun eğdi, itaat etti anlamları çıkar.¹⁷⁸

Ebu'l-Leys, İman meselesini ele alırken konuyla ilgili muhtelif görüşleri sıraladıktan sonra kendi benimsediği görüşü açıklamaktadır. Ebu'l-Leys; iman bazısına göre söz ve ameldir, bazısına göre dil ile ikrardır. Bazısına göre dil ile ikrar kalp ile tasdik ve amellerdir, bazısına göre ise dil ile ikrar kalp ile tasdik demektir. Dil ile ikrar kalp ile tasdik Ebu Hanife'nin görüşü olduğunu kendisinin de bu görüşü savunduğunu ifade etmektedir.¹⁷⁹

İman; dil ile ikrar, kalp ile tasdik etmektir diyen Ebu'l-Leys'e göre, kişi iman esaslarını kalbiyle tasdik edip bunu diliyle doğruladığında bu kişi mü'min olur.¹⁸⁰ Cibril hadisinde Peygamber (s.a.s)'e gelen bir kişinin "iman nedir ya Rasulallah?" sorusuna Peygamber (s.a.s) *İman; Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, kader kaza, hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna iman etmendir. Peki, İslam nedir? Sorusuna Peygamber (s.a.s)'in Allah'tan başka ilah olmadığına*

¹⁷⁸ Ahmed Muhtar Abdulhamid Ömer (ö. 1424/2003), *Mu'cemu'l-Lugati'l-Arabiyyeti'l-Meâsıra, Âlemu'l-Kutub*, 2008, I/122.

¹⁷⁹ Ebu'l-Leys, *Bustanü'l-Arifin*, s. 401-402; Ebu'l-Leys, *Beyanu'l-İman ve Menakibü'l-Hulefai'l-erba'a el-Menkul min Bustanü'l-Arifin*, Mihrişah Sultan ktp. no.335-020, s.2.

¹⁸⁰ Ebu'l-Leys *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 10.

şehadet etmek, namaz kılmak zekât vermek, ramazanda oruç tutmak ve gücü yetenler için hacca gitmektir. Demesi üzerine peki İhsan nedir? Sorusuna Peygamber (s.a.s)'in İhsan, Allah'ı görmesen de görüyormuş gibi kulluk etmelidir.¹⁸¹ cevabın da söylediği bu esasları, kişinin bilip ikrar etmesine iman denir¹⁸² Hadisde Cebrail'in Allah Resulüne, İman nedir? Sorusu üzerine Peygamber'in, İman; Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, öldükten sonra dirilmeye, kadere, hayrın ve şerrin Allah'tan olduğuna iman etmelidir.¹⁸³ şeklinde geçen olay ashabin gözleri önünde gerçekleşmektedir. Cebrail (a.s)'in ashaba dinlerini öğrenmelerini ve bunu açıkça ifade etmelerini öğretmek istediği görülmektedir.¹⁸⁴ Nitekim Resulümdeki: Ey Ehl-i Kitap sizinle bizim aramızda ortak bir söze gelin¹⁸⁵ ayetine göre kişi söz ile mü'min olabilmekte, ancak söz ile imanın sahih olabilmesi içinde tasdik gerekmektedir. Nitekim İnsanlardan bazıları da vardır ki inanmadıkları halde Allah'a ve ahiret gününe inandık derler¹⁸⁶ ayeti göz önünde tutulursa burada "inanmadıkları halde inandık" demekteler. Bu iki ayet dikkate alındığında imanın iman olabilmesi için dil ile ikrarın kalp ile tasdik gerekli olduğu görülmektedir.¹⁸⁷ Müminler o kimselerdir ki Allah'a ve Resulüne iman ettikten sonra...¹⁸⁸ ayetinde ifade edildiği gibi gerçek müminler, Allah'ın vahdaniyetini ve Resulünün peygamberliğini açıkta ve gizlide tasdik eden kimselerdir.¹⁸⁹ Bedeviler inandık dediler. De ki siz inanmadınız yalnız İslam (teslim) olduk deyiniz.¹⁹⁰ ayeti de göstermektedir ki bedevilerin gönüllerine iman muhabbeti girmemiştir. Onların zahirde gösterdikleri imanları batınlarına yani kalplarına yerleşmemiştir. Bundan dolayı gerçek tasdik oluşmamıştır. Gerçek bir tasdik oluşması için zahirlerinde Allah ve Resulüne olan itaatin batınlarında da olması gerekirdi.¹⁹¹ Semerkandi'nin büyük günah meselesinde de büyük günah işle-

¹⁸¹ Buhari, *İman*, 36; Müslim, *İman*, 1.

¹⁸² Ebu'l-Leys *Şerhu'l-Fikhi'l-Ekber*, s. 9.

¹⁸³ Buhari, *İman*, 36; Müslim, *İman*, 1.

¹⁸⁴ Ebu'l-Leys, *Bustanü'l-Arifin*, s. 402.

¹⁸⁵ Âl-i İmrân, 3/64.

¹⁸⁶ Bakara, 2/8.

¹⁸⁷ Ebu'l-Leys, *Bustanü'l-Arifin*, s. 401; *Beyanu'l-İman*, s. 2.

¹⁸⁸ Hucurat, 49/15.

¹⁸⁹ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kuran*, sadeleştiren. Mehmet Karadeniz, Özgü yay. İstanbul, 1993, VI/48.

¹⁹⁰ Hucurat, 49/14.

¹⁹¹ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kuran*, VI/47.

yenin iman dairesinden çıkmayacağını savunması, İmanı kalbin tasdiki ve dilin ikrarı olarak görmesinden kaynaklandığı görülmektedir.

Kişi, kalbiyle tasdik ettiğini diliyle ikrar etmediğinde kâfir olur. Yine Allah'ın yarattığı şeylerden birini inkâr etmesi veya bilmiyorum bunu kim yarattı demesi durumunda da kişi kâfir olmaktadır. Semerkandî, kişinin Allah'ın yarattığını inkâr etmesi ve Allah'ın yarattığını bildiren ayet olduğu halde bunu bilmediğini söylemesinden dolayı kafir olacağını söylemiştir.¹⁹² Çünkü ayette *Allah her şeyin yaratıcısıdır.*¹⁹³ buyrulmaktadır. Aynı şekilde kişinin Allah'ın emrettiği namaz oruç, hac gibi ibadetleri inkâr etmesi de küfre yol açmaktadır. Ayette *namazı kılın, orucu tutun.*¹⁹⁴ buyrulmaktadır. Fakat kişinin iman ettiği halde bu ayetlerin te'vil ve tefsirini anlamadığını söylemesi durumunda herhangi bir sakınca görmemektedir.¹⁹⁵

Bu konuda İmam Mâturîdî, imanı kalbin tasdikinden ibaret olarak görmektedir.¹⁹⁶ Bunu hem akli delillerle hem de nakli delillerle şu şekilde açıklamaktadır. Nakli delil olarak kullandığı ayetlerden birkaçı şunlardır.

*Kalpleri iman etmediği halde ağızlarıyla 'inandık' diyenler*¹⁹⁷ ayetinde yüce Allah "Ağızlarıyla iman ettik" buyurmaktadır. "Ağızlarıyla iman edenler" dememektir. Bu da dil ile söylemenin imanın şartlarından olmadığını göstermektedir.¹⁹⁸

*Bedeviler 'inandık' dediler. De ki: siz iman etmediniz ancak 'boyun eğdik' deyin, iman sizin kalplerinize henüz yerleşmemiştir.*¹⁹⁹ ayetinde bedevilerin imanlarını sözle ifade etmelerinin iman olmayacağı görülmektedir.²⁰⁰

*Onlar İslam'a girdikleri için seni minnet altına sokuyorlar. De ki: Müslümanlığınızı başıma kakmayın! Eğer sadık kimselerseniz şunu bilirsiniz ki size imanı nasip ettiği için asıl Allah'ın üzerinizde lütuf ve minnet hakkı bulunmaktadır.*²⁰¹

¹⁹² Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 9.

¹⁹³ Zümer, 39/62.

¹⁹⁴ Bakara, 2/43; Nur, 24/56.

¹⁹⁵ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 9.

¹⁹⁶ Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhid*, trc. Bekir Topaloğlu, s. 713; *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2018, V/52, IV/235.

¹⁹⁷ Maide, 5/41.

¹⁹⁸ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, IV/235.

¹⁹⁹ Hucurat, 49/14.

²⁰⁰ Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhid*, s. 713. Ayrıca bkz. *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, XIV/95.

²⁰¹ Hucurat, 49/17.

*Ey iman edenler! Mümin kadınlar hicret ederek size geldiği zaman onları im-tihan edin! Allah onların imanlarını en iyi bilendir.*²⁰² Eğer iman sözle ifade edilen bir şey olsaydı ayette belirtilen kadınların beyanını duyan herkes onların imanlarındaki samimiyeti bilmekte eşit olacaktı. Oysaki onların samimiyetini kimse bilemez çünkü samimiyet dille değil kalple olan bir şeydir.²⁰³

*Münafıklar mutlaka sizden olduklarına dair yemin ederler. Hâlbuki onlar sizden değildirler.*²⁰⁴

*İnsanlardan bazıları vardır ki inanmadıkları halde ‘Allah’a ve ahiret gününe inandık’ derler.*²⁰⁵ görüldüğü üzere insanın kalbine ters düşen ifadeler iman olma hükmünü ortadan kaldırmaktadır.²⁰⁶ Allah onların mü’min yani kalben tasdik edici olmadıklarını ayetle haber vermektedir.²⁰⁷ *Onlar Allah’ı ve müminleri aldatmaya kalkarlar.*²⁰⁸ ayetiyle münafıkların Allah’ı aldatma teşebbüsünde oldukları haber verilmektedir. Nisa Suresi 145. ayette Allah müminlere mükâfat vaat etmekte, münafıkların ise cehennem en alt tabakasında kalacaklarını bildirmektedir. Bu ise imanın kalp işi olduğuna işaret etmektedir.²⁰⁹ *Kalbi imanla dolu olduğu halde inkâra zorlanan hariç.*²¹⁰ ayetinde kalbin kabul etmemesi şartıyla dille sarf edilen ifadeler sahipleri için bir inkâr sebebi olmamaktadır. İmanın mahallinin kalp olduğu görülmektedir.²¹¹ Araf Suresi 123. ayette Firavunun sihirbazlara *Ben size izin vermeden O’na iman ettiniz öyle mi?* sorusu da imanın sadece tasdikten ibaret olduğunu göstermektedir. Çünkü sihirbazlar sadece tasdik ettikleri halde Firavun bu soruyu sormuştur. Bu ise imanın tasdikten ibaret olduğunu göstermektedir.²¹²

İmam Mâturîdî, imanın kalp işi olduğunu nakli delillerle açıkladıktan sonra akli delillerle de bunu ispat etmektedir. O, imanın kök manası itibariyle “tasdik” ol-

²⁰² Mümtehine, 60/10.

²⁰³ Mâturîdî, *Kitabu’t-Tevhid*, s. 714.

²⁰⁴ Tevbe, 9/56.

²⁰⁵ Bakara, 2/8.

²⁰⁶ Mâturîdî, *Kitabu’t-Tevhid*, s. 715.

²⁰⁷ Mâturîdî, *Te’vilatü’l-Kur’an Tercümesi*, I/64.

²⁰⁸ Bakara, 2/9.

²⁰⁹ Mâturîdî, *Kitabu’t-Tevhid*, s. 715.

²¹⁰ Nahl, 16/106.

²¹¹ Mâturîdî, *Kitabu’t-Tevhid*, s. 717.

²¹² Mâturîdî, *Te’vilatü’l-Kur’an Tercümesi*, VI/33.

duğunu söylemektedir.²¹³ Tasdikın cebir ve baskı altında tutulmayan kısmı ise kalptir. Kalbe ise herhangi bir yaratık hâkim olamamaktadır. İnsanın dilsiz olması mümkündür. Hiçbir dilsizin ise, Allah'a ve peygamberlerine olan imanı inkâr edilemez. Bu da imanın kalpte olduğunun delilidir.²¹⁴

Allah Teâlâ'ın imanı, iyiliklerin mevcudiyetine vesile yapmakta ve ibadetlerin geçerli olmasını imanın varlığına bağlamaktadır. Bütün bunları taşıyabilecek yerin ise ancak kalp olduğunu belirtmektedir. İman ihtiyari olmalıdır. Zorla, bir irade ve seçim olmadan imanın varlığından söz edilemez.²¹⁵ Çünkü Bakara Suresi 256. ayette Allah Teâlâ *Dinde zorlama yoktur.* buyurmaktadır. Bundan dolayıdır ki imanın cebir altında tutulabilen bir organa nispet edilmesi mümkün olmamaktadır. Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de bazı farzları terk edenlere "Ey İman edenler" hitabını kullanmaktadır. Şayet iman bütün görevlerin adı olsaydı "Ey kısmen iman edenler", veya "Ey bazı görevleri hariç tutarak iman edenler" şeklinde hitap ederdi. Böylece İmam Mâturîdî imanın amel olduğunu söyleyenleri eleştirmektedir.²¹⁶ Neticede imanı tasdik olarak tanımlamakta ve imanın ikrar ve amel olduğunu söyleyenleri reddetmektedir.

İmanın ne olduğu meselesinde Ebu'l-Leys'in Mâturîdiyye ile aynı fikri savunduğu görülmektedir. Çünkü Mâturîdiyye'den bir kısmı imanın tasdik olduğunu savunmakla beraber ekseriyet imanın kalbin tasdiki dilin ikrarı olduğunu savunmaktadır. Mâturîdiyye'ye göre İman, kalp ile tasdik ve dil ile ikrardır.²¹⁷ Mâturîdiyye'nin dilin ikrarını imandan saymalarının sebebi ise dünyaya ait hükümlerin yürütülebilmesi, kalpte bulunan imanın ifadesi, tasdikın belirtisi ve başkaları tarafından bilinebilmesi için gereklidir.²¹⁸ Peygamber (s.a.s) *İnsanlarla la ilahe illallah deyinceye kadar savaşmakla emrolundum. İnsanlar bu cümleyi söyledikleri andan itibaren*

²¹³ Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhid*, s. 720; *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, IV/235.

²¹⁴ Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhid*, s. 720.

²¹⁵ Adil Bebek, "Mâturîdî'nin Düşüncesinde İman ve Küfür Kavramları", *Büyük Türk Bilgini İmam Mâturîdî ve Mâturîdilik Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı 22-24 Mayıs 2009*, İfav Yayınları, İstanbul, 2016, s. 198.

²¹⁶ Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhid*, s. 723.

²¹⁷ Sâbûnî, Ebu Muhammed Nureddin Ahmed b. Mahmud b. Ebu Bekir (580/1184), *Mâturîdiyye Akâidi*, ter. Bekir Topaloğlu, İfav yay, İstanbul, 2017, s. 170; el-Hakîm es-Semerkandî Ebu'l-Kasım İshak b. Muhammed b. İsmâil el-Kadî (v.342/953), *es-Sevâdü'l-A'zam, Tercümesi*, trc. Yasin yayınevi, İstanbul, 2018, s.107-292.

²¹⁸ Sâbûnî, *Mâturîdiyye Akâidi* s. 170.

canları ve malları konusunda benden emin olurlar ancak hukuki sorumlulukları müstesna iç yüzlerinin muhasebesi ise Allah'a aittir."²¹⁹ hadisinde ifade edildiği gibi dil ile ikrar gerekli olmaktadır. Dil ile ikrar kalpteki tasdiki haber vermektedir.²²⁰ Ancak kişinin sadece dil ile iman etmesi hiçbir şekilde yeterli olmamaktadır.²²¹ Allah Teâlâ bunları imandan nefyetmektedir. Kur'an-ı Kerimde *Bedeviler iman ettik der. Hayır, sadece teslim olduk deyiniz.*²²² ayeti de bunu göstermektedir. Bu durumda dil ile ikrar edip kalbiyle inkâr edenler, insanlar nazarında mü'min, Allah nazarında ise kâfir konumundalar. Kalbinde imanı olup diliyle bunu ikrar etmeyenler ise Allah nazarında mümin, insanlar nazarında ise kâfirdir.²²³

2. İman Amel Münasebeti

İman, kalbin tasdiki midir yoksa kalp ile tasdik dil ile ikrar mıdır yoksa amel midir gibi tartışmalar devam ederken iman ve amel arasındaki münasebette mezhepler arası tartışma konuları arasında yer almıştır. İman, taklidi olduğu zaman sahih olur mu olmaz mı? Amel imandan bir cüz müdür değil midir? Buna bağlı olarak büyük günah sahibinin durumunun ne olacağı gibi konular tartışılmıştır. Bu gibi sorular aşağıdaki ihtilafların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Semerkandî de bu konular üzerinde görüşünü beyan etmiş, karşıt görüşleri ise eleştirmiştir. Semerkandî, imanı; dil ile ikrar, kalp ile tasdik olarak görmekte, amelleri ise imandan saymamaktadır.²²⁴ Onun bütün bu meseleleri, bu görüşü doğrultusunda değerlendirdiği görülmüştür.

2.1. Mukallidin İmanı

Taklid kelimesi kallede fiilinin masdarıdır. Taklid düşünmeden ve delil olmadan söylenene ve yapılarına uymak, ona tabi olmaktır. Taklid eden kişiye ise mukallid denir.²²⁵

²¹⁹ Buhari, *İman*, 17.

²²⁰ Sâbûnî, *Mâturîdiyye Akâidi*, s. 171.

²²¹ Hakîm es-Semerkandî, *es-Sevâdü'l-A'zam*, s. 292.

²²² Hucurat, 49/14.

²²³ Sâbûnî, *Mâturîdiyye Akâidi*, s. 171.

²²⁴ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 10.

²²⁵ Abdulhamid Ömer, *Mu'cemu'l-Lugati'l-Arabiyyeti'l-Meâsıra*, III/1850.

Semerkandî iman meselesini açıklarken mukallidin imanı meselesine değinmektedir. O, taklidi imanın geçerli olduğunu savunur. Semerkandî'ye göre taklidi iman, kişinin İslamı kabul ettikten sonra farzlara, iman esaslarına ve Kur'an'a dair birşey bilmediği durumlarda geçerlidir. Bu durumda kişi, İslam esaslarıyla amel etmese bile mü'min kabul edilir.²²⁶ Ancak Semerkandî, istidlâlin derecesinin taklidin derecesinden çok daha üstün olduğunu da savunmaktadır. Aklını kullanarak istidlalde bulunma sonucu iman eden kişinin imanı taklidi imandan çok daha üstündür.²²⁷

İmam Mâturîdî'ye göre taklidi iman sahiplerinin imanı, gerçek anlamda bir iman değildir. Çünkü onlar kolayca saptırılabilirler. Ancak Allah'ın lütfedip kalbine imanı yerleştirdiği kişiler bunun dışındadır. Akıllarını kullanarak bir istidlalde bulunma sonucu iman edenler ise imanın güzelliğini ve hakikatini anlarlar. Onlar kolay kolay saptırılmazlar imanlarını terk etmezler.²²⁸

Görüldüğü üzere Semerkandî, istidlal sonucu yapılan imanın daha üstün olduğunu savunmakla beraber taklidi imanı kabul ediyor. Ancak İmam Mâturîdî tamamen reddetmese de taklidi imanı gerçek bir iman olarak görmüyor.

2.2. İmanın Artıp Eksilmesi

Ebu'l-Leys imanın artıp eksilmesi meselesinde Şükkakiyye'nin ameli imandan saymaları dolayısıyla imanın arttığı ve eksildiği görüşlerine karşı çıkmaktadır.²²⁹ Semerkandî, imanın eksilmeyeceği fakat artacağı görüşünü benimsemektedir. İmanın artıp eksilmeyeceğine delil olarak Muaz b. Cebel'den gelen şu rivayeti nakletmektedir. Muaz b. Cebel diyor ki: *Bir Müslüman bir kâfire mirasçı olabilir fakat bir kâfir bir Müslümana mirasçı olamaz.* Ben Peygamber (s.a.s)'den dinledim şöyle buyurdu: *İslam artar fakat eksilmez.*²³⁰ Muaz b. Cebel'den gelen bu hadis imanın artacağına fakat eksilmeyeceğine delildir.²³¹ Ebu'l Leys, Şükkakiyye'nin amel imandandır dolayısıyla iman artar ve eksilir görüşlerine delil olarak getirdikleri *İman edenlere ge-*

²²⁶ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 10.

²²⁷ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 10.

²²⁸ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, II/413.

²²⁹ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 10.

²³⁰ Ebu Davud, *Feraiz*, 10.

²³¹ Ebu'l-Leys, *Bustanü'l-Arifin*, s. 399.

*lince bu onların imanını artırır.*²³² ayetindeki imanın, tasdik bakımından olduğunu söylemektedir. Çünkü Kur'an'ın tamamına inanmak farzdır. Kur'an'ı-Kerim ayet ayet, sure sure iniyordu. Her inen ayete inanmak farzdır. Bir ayetin inkâr edilmesi Kur'an'ın tamamının inkâr edilmesi gibidir.²³³ Ayetteki “imanını artırırsınlar” dediği tasdik yönünden inen her bir ayete iman etmektir. Bu sebeple ayet imanının arttığına delil olarak gösterilemez. Aynı zamanda Semerkandî, imanın dil ile ikrar kalp ile tasdik olduğunu amellerin ise imandan sayılmadığını belirterek imanın eksilmeyeceğini söylemektedir.²³⁴ Hz. Peygamber'in *Ebu Bekir'in imanını diğer tüm yaratılmışların imanıyla tartılsaydı Ebu Bekir'in imanını ağır gelirdi*²³⁵ sözünde de Hz. Ebu Bekir'in imanının ağır gelmesi ışık ve nur yönünden bir fazlalık olarak söylenmiştir. Yoksa imanda bir fazlalık veya eksiklik olarak söylenmemiştir.²³⁶ Semerkandî'nin bu açıklamaları gösteriyorki iman “tasdik etme” açısından bir artma ve eksilme göstermez. Ancak imanının artması için amelinde imandan sayılması gerekir.²³⁷ Amelin imandan sayılması durumunda, kişinin yaptığı amel kadar imanında bir artış söz konusu olurdu.

İmam Mâturîdî imanının sınırlı olan bir şey olduğunu ve onun artmasının ancak süslenmesi ve güzelleşmesiyle olacağını söylemektedir. İmanın kendisi artma kabul etmemektedir.²³⁸ Artma sayı bakımından değil fazilet ve kemal açısından olmaktadır. *Cemaatle kılınan bir vakit namaz tek başına kılınan namazdan yirmi beş kat daha faziletlidir.*²³⁹ hadisinde de Peygamber (s.a.s) fazlalığı sayı bakımından değil fazilet ve kemal açısından söylemektedir.²⁴⁰ İmam Mâturîdî, imanının artmasının dört açıdan oabileceğini söyler. Birincisi zaman içinde imanının yeniden ve gerçek manada artmasıdır. İmanın küfrü terketmesiyle iman fiilinin yenilenmesi söz konusu olmaktadır. *Ey İman edenler İman ediniz.*²⁴¹ ayeti de gerçek bir artmayı ifade etmektedir. İkinci

²³² Tevbe, 9/124.

²³³ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fikhi'l-Ekber*, s. 10.

²³⁴ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fikhi'l-Ekber*, s. 10.

²³⁵ Müttakî el-Hindî, Ali b. Hüsamiddin b. Abdilmelik b. Kadihan (ö.975/1567), *Kenzu'l-Ummâl fi Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, Müessesetü'r-Risale, 1981, XII/493.

²³⁶ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fikhi'l-Ekber*, s. 10.

²³⁷ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fikhi'l-Ekber*, s. 10.

²³⁸ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, VII/523.

²³⁹ Buhari, *Ezan*, 30.

²⁴⁰ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, XVI/269.

²⁴¹ Nisa, 4/136.

olarak iman üzere devam edilmesidir.²⁴² *Ey İman edenler! Allah'a ve peygamberine iman edin.*²⁴³ ayetinde insanlar buldukları hal üzere sebat etmeye çağrılmaktalar. İman üzere sebat ve istikrar göstermeye “artma” denilebilir.²⁴⁴ Üçüncü olarak imanın basiret olarak artmasıdır. Bu da imanın kuvveti, gücü ve güzelliğinin artmasıdır. Dördüncü olarak İmanın hukukunun korunması ve ona rağbet etmeye yönelinmesi olarak imanın artmasıdır.²⁴⁵

Mâturîdiyye'ye göre de imanda artma ve eksilme olmamaktadır.²⁴⁶ Zira iman kalbin tasdikinden ibarettir. Orada artma ve eksilme meydana gelmez.²⁴⁷ Artma ve eksilme ancak fiillerde söz konusudur.²⁴⁸ İmanda artmayı bazı müfessirler tasdik olarak bazıları ise imanda süreklilik olarak kabul etmişlerdir.²⁴⁹

2.3. Büyük Günah (Mürtekib-i Kebire) İşleyeninin Durumu

Büyük günah meselesi mezheplerin üzerinde çokça durdukları ve farklı görüşler ileri sürdükleri bir konudur. Hariciler'e göre büyük günah işleyen kişi kâfir olmaktadır.²⁵⁰ Mürcie mezhebine göre ise kişi kâfir iken nasıl ki yaptığı itaatin faydası yoksa mü'min ikende işleyeceği günah kendisine zarar vermemektedir.²⁵¹ Mutezile ve Kaderiyye ise büyük günah işleyen kimsenin iman ve küfür arasında kalacağını, eğer tövbe ederse iman dairesine gireceğini fakat tövbe etmeden ölecek olursa ebedi cehennemde kalacağını savunmaktalardır.²⁵² Ebu'l-Leys, Hariciler, Mürcie, Kaderiyye ve Mu'tezile'nin bu görüşlerini beyan ettikten sonra onların bu görüşlerini reddetmektedir. Semerkandî büyük günah işleyen kimsenin küfre girmeyeceğini sa-

²⁴² Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, II/532.

²⁴³ Nisa, 4/136.

²⁴⁴ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, XVI/268.

²⁴⁵ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, II/532.

²⁴⁶ Ebu'l-Muîn en-Neseî, *Tebîratü'l-Edille*, s. 112; Hakîm es-Semerkandî, *es-Sevâdü'l-A'zam*, s. 388; Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseî es-Semerkandî (v. 537/1142), *Metnü Akâidü Ömer en-Neseî*, el-Mektebetü'l-Hanifiyye, İstanbul, ts, s. 14.

²⁴⁷ Ebu'l-Muîn en-Neseî, *Tebîratü'l-Edille*, s. 112;

²⁴⁸ Hakîm es-Semerkandî, *es-Sevâdü'l-A'zam*, s. 388; Ömer en-Neseî, *Metnü Akâidü Ömer en-Neseî*, s. 14.

²⁴⁹ Hakîm es-Semerkandî, *es-Sevâdü'l-A'zam*, s. 388.

²⁵⁰ Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdilkerim b. Ahmed (ö.548/1153) *el-Milel ve'n-Nihal (Dinler Mezhepler ve Felsefi Sistemler Tarihi)*, trc. Mustafa Öz, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı yay. İstanbul, 2015, s. 148.

²⁵¹ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, s. 178.

²⁵² Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, s. 52.

vunmaktadır.²⁵³ Çünkü O, imanın ve günahların farklı yerlerde olduğunu savunur. İmanın mahalli kalptir, günahlar ise azalarla işlenmektedir. İman ve günahlar farklı mahallerde bulduklarından dolayı büyük günah işleyen kimse küfre girmemektedir.²⁵⁴ *Size bir fâsık haber getirdiğinde onu araştırın.*²⁵⁵ ayeti de imanın büyük günah ile yok olmayacağına delildir. Eğer fâsık küfre düşmüş olsa idi onun şahitliği kabul edilmezdi, hâlbuki bu ayette Allah fâsıkın getirdiği haberin doğruluğunun tespit edilmesini emretmektedir. Fasıkın küfre düştüğünü söylememektedir.²⁵⁶ Ayrıca tevbe ve istiğfar ile büyük günahlar yok olur. Büyük günahların tevbeyle yok olduğunu gösteren hadisler de vardır.²⁵⁷

Kaderiyye ve Mu'tezile'nin büyük günah sahiplerinin tevbe etmeden ölmesi durumunda cehenneme girecekleri görüşlerine delil olarak, *Kim bir Müslümanı kasten öldürürse cezası, içinde ebedi kalacağı cehennemdir*²⁵⁸ ayetini göstermelerini Ebu'l-Leys, ahmaklık olarak görmektedir. Bunun bid'at olduğunu, sahabe ve tefsir ehline muhalefet olduğunu söylemektedir. Ebu'l-Leys, sahabenin ve tefsir ehlinin bu ayetten kastedilen mananın "*öldürmenin helal görülmesi*" durumunda ebedi cehennemde kalacağıdır.²⁵⁹ Semerkandî sahabinin ve tefsircilerin bu görüşünü aynen kabul eder. Ona göre mü'min öldürmeyi helal görmediği müddetçe tevbesi kabul olur. Fakat öldürmeyi helal görerek bu günahı işlerse işte o zaman kâfir olur.²⁶⁰ İbn Abbas'ın da bu ayetteki "hulûd"dan kastedilen mananın ebedilik olmadığını uzun bir zaman dilimini kastettiğini söylemektedir.²⁶¹ Hanefi mezhebine göre de kasten bir mü'mini öldürmek büyük günahlardan sayılmaktadır. Fakat büyük günah işleyen bir mü'min kâfir olmamaktadır.²⁶² Mü'min günahının karşılığı olan cezasını çeker ve cezasını çektikten sonra cehennemden çıkar. Cehennemde ebedi kalacak olanlar kâfirlerdir.²⁶³ Kasten bir mü'mini öldüren ise ebedi olarak değil İbn Abbas'ın dediği gibi uzun bir-

²⁵³ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 2.

²⁵⁴ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s.3.

²⁵⁵ Hucurat, 49/6.

²⁵⁶ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s.3.

²⁵⁷ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, I/319.

²⁵⁸ Nisa, 4/93.

²⁵⁹ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s.3.

²⁶⁰ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, II/85.

²⁶¹ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s.3.

²⁶² Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, II/85.

²⁶³ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, I/90.

süre cehennemde kalacaktır. Semerkandî, kasten adam öldürenin uzun süre cehennemde kalacağından dolayı Allah'ın, o kişinin “ebedi olarak cehennemde kalacağını” buyurduğunu ifade etmiştir.²⁶⁴ Büyük günah sahipleri işledikleri günahı helal saydığı zaman kâfir olur. *Ey iman edenler mallarınızı faize vermekle kat kat artırarak yemeyin. Kâfirler için hazırlanmış o ateşten sakının.*²⁶⁵ ayetindeki Allah'ın va'dini, Ehl-i Sünnet ulemasının çoğu, faizi helal sayıp ayetleri inkar edenler için olduğunu söylemektedir.²⁶⁶ Günahkâr mü'minler ise cezalarını çektikten sonra cehennemden çıkarlar.²⁶⁷

Büyük günah meselesinde Mürcie'nin kişinin günah işlediğinde imanının zarar görmeyeceği görüşüne Muaz b. Cebelle bir genç arasında yaşanan olayı delil göstermelerine Semerkandî karşı çıkar. Olaya göre Muaz b. Cebel'e bir genç gelir ve ona soru sorar. Genç:

Namaz kılan, oruç tutan, Kâbe'yi hacceden, Allah yolunda cihat eden, zekâtı veren, köle azat eden fakat Allah ve Resulü hakkında şüphe eden kişi için ne düşünüürsün diye sorar.

Muaz: O cehennemdedir cevabını verir. Genç tekrar:

Namaz kılmayan, oruç tutmayan, Kâbe'yi haccetmeyen, malından zekât vermeyen fakat Allah ve Resulüne iman eden kimse hakkında ne düşünüürsün diye sorunca,

Muaz: Onun için hem ümidim, hem de korkum var der. Bunun üzerine genç:

Ey Ebu Abdurrahman amelin şirke fayda vermemesi gibi hiçbir şey de imana zarar vermez. der ve yürür; bunun üzerine Muaz:

Bu yerde bu gençten daha bilgili kimse yoktur der.

Semerkandî bu olayın Mürcie'nin görüşüne delil teşkil etmediğini söyler. Çünkü gencin sözünün Muaz'ın, “onun hakkında hem korku hem de ümidim vardır.” sözünden sonra geldiğini söyler. Bu ise imanın büyük günah ile yok olmayacağını gösterir.²⁶⁸

²⁶⁴ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, II/85.

²⁶⁵ Âli İmran, 3/130-131.

²⁶⁶ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, I/412.

²⁶⁷ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, IV/57.

²⁶⁸ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 19.

*Müminlerden iki grup birbirleriyle savaşırsa...*²⁶⁹ ayeti de Semerkandî'nin büyük günah meselesiyle ilgili görüşlerini desteklemektedir. Bu ayet gösteriyorki Allah Teâlâ büyük günah işleyen kullarını mü'minlik vasfından çıkarmamıştır.²⁷⁰

İmam Mâturîdî ise bu konuda ister büyük günah olsun ister küçük günah olsun sahibini dinden çıkarmayacağını savunmaktadır.²⁷¹ *Peygamberine hem kendisinin hem de kadın ve erkek müminlerin günahları için istiğfarda bulunmasını emretti*²⁷² ayeti bir müminde küfür veya şirk niteliğinin bulunması halinde onun bağışlanması için dua etmenin ihtimal dâhilinde olmadığını gösterir.²⁷³ Allahu Teâlâ mürtekeb-i kebareye kendi hükmündeki cezai müeyyideyi nispet etmekle birlikte onun iman vasfını devam ettirmektedir.²⁷⁴ *Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz?*²⁷⁵, *Müminlerden iki grup birbirleriyle savaşırsa...*²⁷⁶ ayetlerinde birbirini öldürenler mü'min olarak nitelendirilmiştir. Büyük günahın mü'mini imandan çıkarmadığına işaret etmektedir.²⁷⁷ *Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı.*²⁷⁸ ayetinde Allahu Teâlâ bu günahları işleyenlere iman vasfını nispet etmektedir. Bütün bu ayetler büyük günah işleyenin iman vasfının devam ettiğini ancak onun günahkâr bir mümin olduğunu ortaya koymaktadır. Zira iman tasdik demektir. Oysa ki büyük günah sahibi, hiçbir konuda Allah'ı yalanlamamaktadır.²⁷⁹ Yine Bakara suresi 285. ayette Allah büyük günah sahiplerinin mü'min olduklarını haber vermektedir. İmanları sayesinde Allah onların, kendisine ve amentü esaslarına iman ettiklerine dair şahitlik etmektedir. İmanları sayesinde onlara mü'min demektir.²⁸⁰ *Bir gün ki nice yüzler ağaracak nice yüzler ise kararacaktır. Yüzleri kararanlara İman ettikten sonra kâfir mi oldunuz? Öyleyse tadın azabı.*²⁸¹ ayetinde de Allah beyaz yüz-

²⁶⁹ Hucurat, 49/9.

²⁷⁰ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, I/360- XIV/84.

²⁷¹ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, V/57, VII/309.

²⁷² Kitabu't- Tevhid'in açıklamalı tercümesini yapan Bekiroğlu, müellifin bu ayetten Muhammed Suresi 19. Ayeti kastetmiş olabileceğini söyler. Bkz. *Kitabu't-Tevhid* s. 621.

²⁷³ Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhid*, s. 621.

²⁷⁴ Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhid*, s. 635.

²⁷⁵ Saff, 61/1.

²⁷⁶ Hucurat, 49/9.

²⁷⁷ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, I/360- XIV/84.

²⁷⁸ Bakara, 2/178.

²⁷⁹ Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhid*, s. 635-636.

²⁸⁰ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, II/253.

²⁸¹ Âl-i İmran, 3/106.

lüler ve kara yüzlüler olmak üzere iki gruptan bahsetmektedir. Yüzleri beyaz olanlar mü'minler, kara olanlar ise kâfirler olmaktadır. Üçüncü bir gruptan ise bahsetmemektedir. Mu'tezile ise büyük günah sahipleriyle üçüncü bir grup oluşturmaktadır. Yüzleri kararanlara "İman ettikten sonra kâfir mi oldunuz?" denmektedir. Oysa ki büyük günah sahipleri bu tür günahlardan dolayı kâfir olmamışlardır.²⁸² Mu'tezilenin dediği gibi büyük günah sahibi ebedi olarak cehennemde kalsa Allah tarafından vadedilen mükâfatlardan mahrum kalmış olur.²⁸³ Aynı zamanda büyük günah sahibinin müşriklerle aynı konumda olması gerekirdi. Oysa ki Allah herkese işlediği suç oranında ceza verecektir. Suçtan daha fazla cezayı asla vermeyecektir.²⁸⁴ Bir mü'mini kasten öldürenin ebedi cehennemde kalacağıyla ilgili olan ayeti ise İmam Mâturîdî "bir mü'mini öldürmeyi helal saymak" veya "Müslümanlığına kasetmek" şeklinde anlaşılabilirliğini söylemektedir.²⁸⁵

Mâturîdiyye âlimleri de mezhep imamlarının görüşünü desteklemektedir. Onlara göre de bir mü'min büyük günahları işlese bile imandan çıkmaz.²⁸⁶ Zira Allah günahla meşgul olan kullarını tevbeye çağırırken *Ey iman edenler halis bir tevbeyle Allah'a tevbe edin*²⁸⁷ buyurarak "mü'minler şeklinde hitap etmektedir.²⁸⁸ Eğer büyük günah işleyen mü'min tevbe etmeden ölürse onun durumu Allah'a kalmıştır. Dilerse affeder dilemezse affetmez, günahı kadar onu cezalandırır.²⁸⁹ Ancak işlediği günahı helal sayması küfürdür.²⁹⁰

Bu da göstermektedir ki Ebu'l-Leys bu meselede Mâturîdiyye ile aynı görüşü savunmaktadır.

²⁸² Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, II/427.

²⁸³ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, II/186.

²⁸⁴ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, XIII/63.

²⁸⁵ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, II/360.

²⁸⁶ Hakîm es-Semerkandî, *es-Sevâdü'l-A'zam*, s. 64; Ömer en-Neseî, *Metnü Akâidü Ömer en-Neseî*, s. 13.

²⁸⁷ Tahrim, 66/8.

²⁸⁸ Hakîm es-Semerkandî, *es-Sevâdü'l-A'zam*, s. 64-278.

²⁸⁹ Hakîm es-Semerkandî, *es-Sevâdü'l-A'zam*, s. 93-279.

²⁹⁰ Ömer en-Neseî, *Metnü Akâidü Ömer en-Neseî*, s. 13.

3. İmanda İstisna

İstisna kelimesi senê (ثنى) fiilinden türeyen istesnê (استثنى) fiilinin masdarıdır. İstisna, bir şeyi genel kuralların ve hükümlerin dışına çıkarmaktır.²⁹¹

Mü'min olan birinin “Ben mü'minin” derken “İnşâallah” diyerek imanda istisna yapmasını Ebu'l-Leys kabul etmemektedir.²⁹² Çünkü iman bir akittir der. İmanda istisnanın olması imanı geçersiz kılar.²⁹³ Semerkandî bu görüşünü *Biz âlemlerin rabbine iman ettik.*²⁹⁴ *Onlar gerçek mü'minlerdir.*²⁹⁵ *İşte gerçek kâfirler onlardır.*²⁹⁶ ve *Onlar küfür ve iman arasında bocalarlar. Ne kâfirlere ne de mü'minlere bağlanırlar*²⁹⁷ ayetleriyle desteklemektedir.²⁹⁸ *Biz âlemlerin rabbine iman ettik* diyen sihirbazlardır. Onlar “iman ettik” derken istisnada bulunmadan ”iman ettik” demişlerdir. Diğer ayetlerde ise Allah Teâlâ iman bakımından insanları “gerçek kâfirler”, “gerçek mü'minler” ve “iman ve küfür arasında bocalayanlar” yani münafıklar olmak üzere üç grup olarak zikretmiştir. Semerkandî bu ayetlerde istisnanın bulunmamasını ve Allah Teâlâ'nın dördüncü bir sınıfı zikretmemesini imanda istisnanın olmayağına delil olarak göstermiştir. İstisna olması durumunda bütün bu akitler geçersiz kalacaktır.²⁹⁹ Semerkandî, *Rabbi ona teslim ol dediğinde ben âlemlerin rabbine teslim oldum dedi.*³⁰⁰ ayetinde de istisnanın yer almamasını görüşüne delil olarak sunmuştur.³⁰¹ *Gerçek mü'minler o kimselerdir ki, Allah anıldığı zaman kalpleri titrer. Kendilerine Allah'ın ayetleri okunduğunda bu onların imanlarını artırır ve ancak Rabblerine dayanıp güvenirlir.*³⁰² ve *Namazlarını özenle kılarlar kendilerine verdiklerimizin bir kısmını da Allah yolunda harcarlar.*³⁰³ Allah Teâlâ burada müminlerin birtakım özelliklerini sıralamaktadır.³⁰⁴ Bu ayetler müminlerin özelliklerinin söylen-

²⁹¹ Abdulhamid Ömer, *Mu'cemu'l-Lugati'l-Arabiyyeti'l-Meâsıra*, III/1850.

²⁹² Ebu'l-Leys, *Bustanü'l-Arifin*, s. 396.

²⁹³ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fikhi'l-Ekber*, s. 14.

²⁹⁴ A'raf, 7/121.

²⁹⁵ Enfal, 8/4.

²⁹⁶ Nisa, 4/151.

²⁹⁷ Nisa, 4/143.

²⁹⁸ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fikhi'l-Ekber*, s. 14.

²⁹⁹ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fikhi'l-Ekber*, s. 14.

³⁰⁰ Bakara 2/131.

³⁰¹ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fikhi'l-Ekber*, s. 15.

³⁰² Enfal, 8/2.

³⁰³ Enfal, 8/3.

³⁰⁴ Ebu'l-Leys, *Bustanü'l-Arifin*, s. 396.

diği ayetlerdendir³⁰⁵ ve herhangi bir istisna yapılmamıştır. Kur'an-ı Kerim'de namaz oruç gibi ibadetler farz kılınmıştır. Eğer kişinin imanında şüphesi varsa bu ibadetler ona farz olmazdı. Oysa ki Allah bu ibadetleri mü'minlere farz kılmıştır. Mü'min olmayanlara farz kılmamıştır. Bu da istisnayı mümkün kılmamaktadır.³⁰⁶

Semerkindî'ye göre kişi son nefesine kadar mü'min kalıp kalmayacağını bilmemektedir. Bundan dolayı kişi iman üzerine ölüp ölmeyeceğini bilemeyeceği için istisna yapması mümkündür. Hatta bu durumda istisna vacip olmaktadır. Bu durum kişinin iman üzerine sebat etmesiyle ilgili şüpheli bir durum olmasından dolayı istisnanın olmasını mümkün kılmaktadır.³⁰⁷ Zira mü'min imanının tehlikeye düşmesinden her an korkmalıdır. Bunun için her zaman Allah'a yalvarıp iman üzere sabit olmasını dilemelidir. İbrahim (a.s) da kendisi ve oğullarının daima iman üzerine olmalarını Allah'tan niyaz etmiştir.³⁰⁸ Ancak “İnşallah ben müminim.” diye imanda istisna yapıldığında bu caiz olmamaktadır.³⁰⁹ Sonuç olarak Ebu'l-Leys istisnayı iman üzerinde kişinin sebat edip etmeyeceğini bilmediğinden dolayı sadece bu durumda kabul etmektedir. İstisna yeni bir şeye başlanırken kullanılmakta geçmiş ve şuanki zaman için kullanılmamaktadır.³¹⁰ “Bu erkektir, bu kadındır inşallah” gibi gerçekleşmiş bir şeyde istisna mümkün değildir.³¹¹ İstisna ancak şüpheli olan şeylerde meydana gelir. *Hiçbir şey için bunu yarın kesinlikle yapacağım deme.*³¹² ayeti de bunu göstermektedir.³¹³

Bu konuda İmam Mâtürîdî Tevhid inancını dile getirirken inşallah denilmesi gerektiğini savunmaktadır. Böyle bir konuda inşallah diyen kimse şüphe ve tereddüdünü dile getirmiş olmaktadır.³¹⁴ Kişinin, mü'min olduğunu kesin bir ifadeyle ifade etmesi gerekmektedir. Bu konuda inşallah denilmemeli, çünkü tamamının bulunmasıyla oluşacak bir kavram “inşallah” deyince oluşmamaktadır.³¹⁵ Halbuki

³⁰⁵ Ebu'l-Leys, *Bustanü'l-Arifin*, s. 397.

³⁰⁶ Ebu'l-Leys, *Bustanü'l-Arifin*, s. 397.

³⁰⁷ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 15.

³⁰⁸ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, III/355.

³⁰⁹ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 11; *Beyanu'l-İman*, s. 2.

³¹⁰ Ebu'l-Leys, *Bustanü'l-Arifin*, s. 398.

³¹¹ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 15; *Beyanu'l-İman*, s. 2.

³¹² Kehf, 18/23.

³¹³ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 15.

³¹⁴ Mâtürîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, I/44.

³¹⁵ Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhid*, s. 737.

Allah Teâlâ Mü'minler Allah'a ve rasûlüne iman edip bunda şüpheye düşmeyen kimselerdir.³¹⁶ buyurmaktadır. Biz Allah'a inandık deyiniz.³¹⁷ ayeti de imanda istisna yapanın görüşünü çürütmektedir. Allah Teâlâ Müslümanlara mü'min olduklarını kesin bir dille söylemelerini emretmektedir.³¹⁸ Aynı zamanda Allah, bu beyanında imanın kesin bir şekilde ifade edilmesini övgüye mazhar kılmaktadır.³¹⁹ Yine Allah Teâlâ birçok yerde kesin bir niteleme ile *Ey Müminler!* diye hitap etmektedir. Buna göre Allah'ın bu hitaplarının içerdiği emir, yasak, vaat, tehdit, özendirme ve caydırmalardan herhangi birinde istisna yapmak mümkün görünmemektedir.³²⁰ Şu da var ki halk arasında kesin olan bir konuda istisna kullanılmaz, zan ve şüphe mevzularında kullanılır.³²¹

Mâturîdiyye'nin bu konudaki görüşüne baktığımızda onlar imanda istisnanın olmayacağını söylemekte. Kişinin "İnşallah ben mü'minim." gibi bir ifade kullanılmayıp³²² "Ben gerçekten mü'minim." demesi gerekmektedir.³²³ "İnşallah ben mü'minim." demek şüphe ve kararsızlık ifade eder, kesinlik ifade etmez.³²⁴ İstisna kesin olarak belirli olmayan hususlarda kullanılır zan ve tahmin gibi bir mana ifade eder.³²⁵ Ancak kişinin istisnayı kullandığı zamana bakılır "ben yarın inşallah mü'min olacağım" derse bu caizdir fakat bunun dışındaki zamanlar kabul edilmez.³²⁶

Görüldüğü üzere imanda istisna meselesinde Ebu'l-Leys, Mâturîdî âlimleriyle aynı görüşü paylaşmakta ve istisnayı reddetmektedir.

4. İman ve İslam Kavramları

İmam Mâturîdî'ye göre iman ve İslam kelimeleri arasında dil açısından kastedilen manada bir farklılık varken, din örfünde ikisi arasında bir farklılık yoktur.³²⁷

³¹⁶ Hucurat, 49/15.

³¹⁷ Bakara, 2/136.

³¹⁸ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, I/281. Ayrıca bkz. *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, II/253.

³¹⁹ Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhid*, s. 739.

³²⁰ Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhid*, s. 741.

³²¹ Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhid*, s. 738.

³²² Sâbûnî, *Mâturîdiyye Akâidi*, s. 175.

³²³ Hakîm es-Semerkandî, *es-Sevâdü'l-A'zam*, s. 38; Ömer en-Nesefî, *Metnü Akâidü Ömer en-Nesefî*, s. 14.

³²⁴ Ebu'l-Mum en-Nesefî, *Tebziratü'l-Edille*, s. 112.

³²⁵ Sâbûnî, *Mâturîdiyye Akâidi*, s. 175; Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepler Tarihi*, s. 442

³²⁶ Hakîm es-Semerkandî, *es-Sevâdü'l-A'zam*, s. 39.

³²⁷ Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhid*, s.747.

İman, akıl ve nasların Allah'ın birliğinin doğruluğuna tanıklık etmek, yaratmanın da yaratılanlara hükmetmenin de kendisine ait olduğuna şahitlik etmektir. İslam ise kişinin bütünüyle varlığını ve her şeyini bir kulluk şuuru içerisinde Allah'a teslim etmesidir.³²⁸ *Allah'a inandık, şahit ol ki bizler Müslümanlarıdır.*³²⁹ ayeti iman ile İslamın ayrı şeyler olduğunu söyleyenleri reddetmektedir. Havariler kendilerinin iman ettiklerini haber vermekteler. Kendileri de müslümandılar. Onlar iman ile islamı aynı şey olarak görmekteler.³³⁰ *Musa dedi ki: Ey kavmim eğer Allah'a iman ettiyseniz, eğer gerçekten teslim olduysanız O'na güvenip dayanın.*³³¹ Musa (a.s) "eğer iman ettiyseniz" diye kavmine seslenmekte ve "gerçekten O'na teslim olduysanız" diye kavmine karşı sözüne devam etmektedir. Bu da iman ile İslamın hakikatte aynı şey olduklarını kanıtlamaktadır.³³² *Bedeviler biz inandık dediler de ki siz iman etmediniz ancak islam olduk deyiniz. Henüz iman gönüllerinize yerleşmedi.*³³³ İmam Mâtürîdî bu ayetin delil gösterilerek iman ile İslamın ayrı şeyler olduğunu söylemenin doğru olmadığını savunmaktadır. O, burada geçen islam kelimesinin imanla aynı olan islam manasında kullanılmadığını söylemektedir. Teslim olmak zahirde boyun eğmek anlamına gelmektedir. Zahiri olarak bakıldığında İslam ve iman aynı anlama gelmemektedir. Fakat hakiki manada bakılacak olursa ikisi de aynı anlama gelmektedir.³³⁴ Birinin bulunmasıyla diğeri mevcut olmaktadır. Kişinin İslamın bütün şartlarını yerine getirdikten sonra mü'min olmaması veya imanın bütün şartlarını yerine getirdikten sonra Müslüman olmaması akla uygun değildir. Dolayısıyla bu iki kelime aynı anlama gelmektedirler.³³⁵

Mâtürîdiyye'ye göre iman ve İslam kelimeleri aynı anlama gelmekte ve aralarında bir fark bulunmamaktadır.³³⁶ İman, Allah'ı haber verdiği emir ve yasaklarında tasdik etmekten ibaretken İslam ise, O'nun ulûhiyetine boyun eğip itaat etmektir. Bu

³²⁸ Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhid*, s.747; *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, II/347- XIII/294- XIV/95.

³²⁹ Âl-i İmran, 3/52.

³³⁰ Mâtürîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, II/347.

³³¹ Yunus, 10/84.

³³² Mâtürîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, VII/112.

³³³ Hucurat, 49/14.

³³⁴ Mâtürîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, XIV/95.

³³⁵ Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhid*, s.750.

³³⁶ Ebu'l-Muîn en-Nesefî, *Tebziratü'l-Edille*, s. 113; Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akâidi*, s. 175; Ömer en-Nesefî, *Metnü Akâidü Ömer en-Nesefî*, s. 14.

da ancak Allah'ın emir ve yasaklarına boyun eğmekle gerçekleşmektedir.³³⁷ Biri olmadan ötekinin olması imkânsızdır. İmanın bütün şartlarına inanan birinin Müslüman olmaması akla uygun değildir. Aynı şekilde İslamın bütün şartlarını taşıyanın mü'min olmaması da akla uygun olmamaktadır. Zira Allah Teâlâ *Kim islamdan başka bir din ararsa bu ondan kabul edilmeyecektir.*³³⁸ buyurmaktadır. İman dindir, İslam olmadan kabul edilemez.³³⁹ İman ve İslam arasında taşıdıkları hüküm bakımından birbirinden ayrılmamakta ve aralarında fark bulunmamaktadır. İki arasında fark görenlere, mümin olup müslim olmayan veya müslim olup mümin olmayan kimsenin hükmü sorulduğunda bunlar, biri için mevcut olup öteki için bulunmayan bir hüküm veremeyeceklerdir.³⁴⁰ Her mü'min müslim olmakta her müslim de mü'min olmaktadır.³⁴¹ Doğal olarak bu iki kavramı birbirinden ayrı olarak kabul etmek yanlıştır. Mâtürîdî âlimleri burada İmam Mâtürîdî'nin görüşünü aynen savunmaktalar.

Ebu'l-Leys, İman ve İslam kavramları arasında farklı görüşlerin olduğunu ifade etmektedir. Kimisine göre bu iki kavram arasında fark bulunduğunu kimisine göre ise bu ikisi arasında fark bulunmadığını söylemektedir. Bu iki kavramın aynı manaya geldiğini söyleyenlerin delil olarak *Kim İslam'dan başka bir din ararsa bu ondan kabul edilmeyecektir.*³⁴² ayetini gösterdiklerini ifade ederek bu görüşü savunmaktadır.³⁴³

Bu konuda İmam Mâtürîdî'nin açıklamasını en doğru açıklama olarak görür ve kabul eder. Buna göre İslam, keyfîyetsiz olarak Allah'ı bilmektir ve onun mahalli de kalptir. *Allah kimin gönlünü İslam'a açarsa o rabbinden gelen bir nur üzeredir*³⁴⁴ ayeti de bunu doğrulamaktadır. İmanın ise Allah'ın ulûhiyetini bilmektir ve onun yerinin ise kalp olduğunu belirtir. *Allah size imanı sevdirdi ve onu kalplerinizde süsledi (sindirdi)*³⁴⁵ ayeti iman mahallinin kalp olduğunu göstermektedir. Buna göre iman ve İslam arasındaki bağlantı şu şekildedir. Kalp, "göğüs" (sadr)'ün içindedir,

³³⁷ Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akâidi*, s. 175.

³³⁸ Âl-i İmrân, 3/85.

³³⁹ Ebu'l-Muîn en-Nesefî, *Tebziratü'l-Edille*, s. 113;

³⁴⁰ Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akâidi*, s. 175.

³⁴¹ Ebu'l-Muîn en-Nesefî, *Tebziratü'l-Edille*, s. 113.

³⁴² Âl-i İmrân, 3/85.

³⁴³ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 7.

³⁴⁴ Zümer, 39/22.

³⁴⁵ Hucurat, 49/7.

Marifetullah; sıfatlarıyla Allah'ı bilmektir ve onun yeri de “gönül” (fuad)'dür. O da kalbe dâhildir. Tevhit ise; vahdaniyetiyle (tekliğiyle) Allah'ı bilmektir ve onun yeri de sır “giz”dır. O da fuad'a dâhildir. *O'nun nûru, içinde kandil bulunan bir oyuğa benzer. O kandil cam fânûs içindedir.*³⁴⁶ Ayetinde ifade edildiği mana gibidir. Allah sadrı mişkât yerine, kalbi zücade (cam) yerine, fuad'ı ise misbah (lamba) yerine, sırrı da şecere (ağaç) yerine koymuştur. Sırrın içerisinde ise bir yer vardır ona ise hafi denir ve o da hidayet nurunun konumundadır. Allah dalalette olan bir kuluna hidayet etmek istese hafiden ona nurunu atar ve o parıldar. Daha sonra o nur sırrı parılatır ve kul için tevhit fiili gerçekleşir ve kul Allah'ı birler ve putlardan uzaklaşır. Sonra bu nur “fuad”ı parılatır ve kul için marifetullah (Allah'ı bilme) gerçekleşir ve kul Allah katında Onu bütün sıfatlarıyla bilen bir arif olur. Sonra bu nur kalbi parılatır ve kul için iman fiili gerçekleşmiş olur. Bu nur sadra parladığında ise İslam fiili gerçekleşmiş olur. Böylece bu nur bütün azalara yayılır ve kul günahattan sakınır. Allah'ın emirlerini yerine getirir.³⁴⁷ Allah dilediği kulunu hidayete erdirir. O hidayet ise İslamdır İmandır.³⁴⁸ İslam lafzı imanın alameti ve semeresi olan namaz, oruç, hac gibi salih amellere de itlak olmaktadır. Bu sebeple İman ve islam taşıdıkları hüküm itibarıyla eşittir.³⁴⁹ Bu tanımlamaya bakılacak olursa Ebu'l-Leys, iman ve İslam kavramlarının birbiriyle bağlantılı olduğunu biri gerçekleştiğinde diğersinin de meydana geleceğini, doğal olarak bunların farklı şeyler olmayıp ancak birbirini tamamlayacağını ifade etmektedir. Semerkandî, sadece iman ve islam kavramlarının değil tevhit, marifet, iman ve İslam kavramlarının hepsinin birbirini tamamladığını ifade eder. Ona göre bu kavramlar birbirinin aynısı olmadığı gibi birbirinden farklı şeylerde değildir. Din, ancak bu kavramlar bir araya geldiği zaman ortaya çıkar. *Allah katında din İslam'dır*³⁵⁰ ayeti de bu görüşü desteklemektedir.³⁵¹

Ebu'l-Leys'in Mâturîdî âlimleriyle aynı fikirde olduğu görülmektedir.

³⁴⁶ Nur, 24/35.

³⁴⁷ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 7-8.

³⁴⁸ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, IV/320.

³⁴⁹ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, I/339.

³⁵⁰ Âl-i İmrân, 3/19.

³⁵¹ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 8.

B. ULÛHIYETLE İLGİLİ MESELELER

1. Allah'ın Sıfatları

Ebu'l-Leys es-Semerkandî Allah'ın sıfatları meselesinde Kaderiyye, Mu'tezile ve Eş'ariyye'nin görüşlerini eleştirmektedir. O, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın görüşünü benimsemektedir.³⁵²

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın görüşünü benimseyen Ebu'l-Leys, sıfatlar Allah'ın ne aynıdır ne de gayrıdır demektedir. Yani ne Allah'ın zatındandır ne de onun zatı dışındadır. Allah'ın sıfatları muhdes de (sonradan olma) değildir.³⁵³ Semerkandî, İmam Mâturîdî'nin görüşünün de bu doğrultuda olduğunu vurgulamaktadır.³⁵⁴ O, Mu'tezile ve Kaderiyye'nin sıfatları Allah'ın aynı kabul etmelerinden dolayı³⁵⁵ irade, meşie, kaza ve kaderi ilim manasında aldıklarını ve bu sebeple onların meşie, irade ve Allah'ın şerri takdir ettiğini inkâr ettiklerini söylemiştir.³⁵⁶ Eş'ariyye'yi de eleştirmiştir. Çünkü onlara göre Allah bir ilimle âlim, bir kudretle kadir, bir hayatla diri, bir kelamla mütekellim, bir iradeyle mürîddir. Bu sıfatlar Allah'ın zatı ile bulunmaktadır.³⁵⁷ Semerkandî, Eş'ariyye'nin bu görüşlerinin fiili sıfatları muhdes konumuna getirdiğini bunun ise caiz olmadığını ifade etmektedir.³⁵⁸ Oysaki Allah bütün eksikliklerden kusurlardan münezzehtir.³⁵⁹ Eş'ariyye'nin bu görüşü doğru değildir.³⁶⁰

Semerkandî, Kaderiyye'yi ise Allah'ın ezeli sıfatlarını nefyetmelerinden³⁶¹ dolayı eleştirmektedir. Eş'ariyye'nin de onlar gibi düşündüğünü ifade ederek ikisinin de görüşlerinin yanlış olduğunu söylemiştir. Çünkü Allah'ın sıfatları sonradan olmuş değildir. O ezelden beri Hâlık, Râzık ve Mürîd'dir. Yine Allah ezelden beri Âlim, Kâdir, işiten ve görendir. Bunlar Allah'ın zati sıfatlarındandır. Celal, Kibriya, Kud-

³⁵² Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fikhi'l-Ekber*, s. 21.

³⁵³ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fikhi'l-Ekber*, s. 21.

³⁵⁴ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fikhi'l-Ekber*, s. 22.

³⁵⁵ Şehristani, *el-Milel ve'n-Nihal*, s. 54-58.

³⁵⁶ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fikhi'l-Ekber*, s. 21.

³⁵⁷ Şehristani, *el-Milel ve'n-Nihal*, s.114.

³⁵⁸ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fikhi'l-Ekber*, s. 21.

³⁵⁹ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, IV/401.

³⁶⁰ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fikhi'l-Ekber*, s. 21.

³⁶¹ Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî el-Bağdâdî (ö. 429/1037-38), *Mezhepler Arasındaki Farklar*, trc. Ethem Ruhi Fırlalı, Türkiye Diyanet Vekfî yay. Ankara, 2018, s. 82.

ret, İlim, Sem', Basar ve Kelam da Allah'ın zati sıfatlarındandır. Tahlik, tekvin, rızık, fiil, irade, meşie, kaza ve hüküm ise Allah'ın fiili sıfatlarındandır. Ebu'l-Leys, Kaderiyye ve Eş'ariyyenin Allah'ın yaratma fiiliyle Hâlık, rızıkıyla Râzık olduğu görüşlerini reddedip kâtip yazmasa da kâtiptir, bina olmasa da binayı yapan bâni'dir. Allah yaratmasa bile Allah yaratıcıdır. Allah önceden Hâlık (yaratıcı) olmasa, sonradan bu fiili yaratsaydı, yaratma anında fiil bulunmadığı için Allah yaratmadan aciz kalmış olurdu ki Allah bundan münezzehtir. Çünkü Allah Kur'an-ı Kerimde *O her gün bir iştedir.*³⁶² buyurmaktadır. Allah'ın zatında ve sıfatlarında değişme olmadığı gibi fiili sıfatlarında da değişme söz konusu değildir. Allah kendisi için bir sıfat veya isim yaratmış olsaydı kendisinin yaratılmasının sebebi olurdu. Oysaki *O doğurmamış ve doğmamıştır, hiçbir şey O'nun dengi değildir.*³⁶³ diye buyurmaktadır. Böylece Semerkandî bu üç mezhebin sıfatlar konusunda görüşlerinin doğru olmadığını savunmuştur.³⁶⁴

İmam Mâturîdî'ye göre, Allah nitelendirildiği bütün kavramlarla zatından dolayı nitelendirilmiştir. O sahip olduğu sıfatlara ve bu sıfatların konusunu teşkil eden nesne veya olaylarının var oluş zamanına göre liyakat kazanmış değildir.³⁶⁵ Allah ezelde yaratıcı, ezelde rahim, ezelde cömert, ezelde işitendir. Bu sıfatların konusunu oluşturan hususlar ezelde olmasa da Allah bu sıfatlara ezelde sahiptir. O, ezelde her şeyin Rabb'i her şeyin ilahıdır.³⁶⁶ Yüce sıfatlar Allah'ındır. Bu sıfatlar birbirleriyle çelişmezler. O'nun sıfatları yaratılmışların ve benzerlerinin sıfatlarından farklıdır. O zatından dolayı bu sıfatlarla nitelenmiştir.³⁶⁷

Mâturîdiyye'ye göre Allah, kemal ifade eden sıfatlarla vasıflanmıştır, acz noksanlık ve devamsızlık ifade eden şeylerden münezzehtir.³⁶⁸ Allah bütün sıfatlarıyla ezeldir, zatiyla kaimdir. Sıfatlar ne Allah'ın kendisidir ne de onun dışındadır.³⁶⁹ O'nun sıfatları ne hadistir, ne muhdestir. Aynı zamanda Allah'ın sıfatlarının kadim olması onların kendi başlarına kadim olduklarını akla getirmeyecek şekilde ezeli-

³⁶² Rahman, 55/29.

³⁶³ İhlas, 112/3-4.

³⁶⁴ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 21-22.

³⁶⁵ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, XVII/388.

³⁶⁶ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, I/43; *Kitabu't-Tevhid*, s.130.

³⁶⁷ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, XI/212.

³⁶⁸ Sâbûnî, *Mâturîdiyye Akâidi*, s. 65.

³⁶⁹ Ömer en-Nesefî, *Metnü Akâidi Ömer en-Nesefî*, s. 6.

dir.³⁷⁰ Allah mahlûkatını yaratmadan öncede de yaratıcıydı. Allah'ın önceden yaratıcı olmadığını söylemek sonradan ilah olduğunu söylemek gibidir.³⁷¹ O'nun sıfatları muhdes olan arazlar gibi değildir. O sıfatlar ezelidir, ebedidir. Allah; Hay (daima diri olan)'dır, Basîr (gören)'dir, Kâdir (güç yetiren)'dir, Semî'(işiten)'dir, Mütেকellim (konuşan)'dır, Âlim (bilen)'dir. Allah'ın hayat ilim, kudret, basar, sem', irade, kelam gibi sıfatları vardır. Allah'ın sıfatları Mutezile'nin zannettiği gibi Allah'ın zatının aynısı değildir. Yine Kerramiyye'nin zannettiği gibi zatından gayrı da değildir. Allah'ın sıfatları ne zatının aynıdır ne de zatından gayrıdır. Mutezile'nin sıfatları Allah'ın zatının aynı görmesi bunu da birden fazla kadimin ortaya çıkmasını, ortadan kaldırmak için yapmalarına Ehl-i Sünnet karşı çıkararak böyle bir neticenin ancak mana sıfatlarının zat-ı ilahiyeden ayrı olması halinde ortaya çıkacağını hâlbuki zat ve sıfat ayrılığı olmadığını belirtmektedir.³⁷²

Semerkindî sıfat konusunu ele alırken daha çok Allah'ın Kelamı, Vahdaniyet ve İrade sıfatlarına değinmiş diğer sıfatlar üzerinde çok durmamıştır.

1.1. Vahdaniyet

Ebu'l-Leys ehadiyyet'(teklik)'in Allah'ın zati sıfatı olduğunu vahidiyyet'in ise Allah'ın fiili sıfatı olduğunu söylemektedir. Allah zati ile tek (ahad) fiilleri ile bir (vahid)'dir. Allah'ın, tekliği ve birliği sayı yönünden, fazlalık, noksanlık veya ortaklık yönünden değildir. Allah'ın vahdaniyeti benzerleri ve ortakları nefyetmektedir.³⁷³ Nitekim Kur'an-ı Kerimde *O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O hakkıyla gören ve işitendir.*³⁷⁴ ayeti de bunu göstermektedir. Allah'ın ortağı, benzeri, yardımcısı yoktur. Hiçbir şey Allah'a benzemez.³⁷⁵ Allah'ın yaratmış olduğu bütün varlıklar Allah'ın birliğinin delilidir. Melekler de Allah'ı vahdaniyetine, azametine, kudretine tanıklık etmişlerdir. İlim ehli de, Allah'ın bütün mevcudatın hâliki, sahibi mürebbisi olduğuna şahitlik etmişlerdir.³⁷⁶

³⁷⁰ Pezdevi, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, s. 68.

³⁷¹ Hakîm es-Semerkindî, *es-Sevâdü'l-A'zam*, s. 242.

³⁷² Sâbûnî, *Mâturidîyye Akâidi*, ss.65-68.

³⁷³ Bkz. Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 23-24.

³⁷⁴ Şûra, 42/11.

³⁷⁵ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, V/391.

³⁷⁶ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, I/338.

1.2. Kelam

Kelam sıfatı da mezhepler arası tartışmalı konular arasında yer almaktadır. Semerkandî, kelam sıfatına genişçe yer vermiştir. Semerkandî, kelam sıfatının ezeli olup olmadığı meselesinde Ehl-i Sünnet âlimlerinin görüşünü savunmaktadır. Ehl-i Sünnet'e göre, Allah kelamla mütekellimdir, bütün sıfatlarıyla olduğu gibi Allah Teâlâ kelamıyla da kadimdir. Kelam sıfatı sonradan meydana gelmiş muhdes değildir. Eğer Allah bu sıfata sahip olmasaydı bunun zıddı olan dilsizlik, suskunluk veya çocukluk gibi vasıflardan biriyle nitelenmiş olurdu ki bunların hepsi acizyet ve eksiklik ifade eder. Hâlbuki Allah bunların hepsinden münezzehtir. Allah ezelde bu sıfata sahip olmasaydı sonradan sahip olmuş olsaydı, durumunda değişiklik olurdu. Değişiklik ise yaratılmışlık belirtilerindedir. Allah ise bundan münezzehtir.³⁷⁷

Ebu'l Leys, Allah'ın kelamının muhdes (sonradan) olduğunu söyleyenlere de cevap vermektedir. Mu'tezile ve Kaderiye'nin Allah'ın kelam sıfatının muhdes olduğunu³⁷⁸ kabul etmelerinden dolayı *Biz onu Arapça bir Kur'an kıldık...*³⁷⁹ ayetinde ki **جعلنا** (kıldık) fiilini **خلقنا** (yarattık) anlamında anladıklarını ifade eder ve der ki Allah'ın kelamı muhdes olsa, Allah'ın kelamını yaratmadan önce dilsiz olması gerekirdi. Dilsizlik ise emredici olmakta aciz bırakır. Aciz olan varlığın ise ilah olması doğru olmaz.³⁸⁰ Mushaflarda yazılı olanlar Allah'ın kelamıdır. Mihraplarda okunup gırtlaklarda saklanmaktadır. Harfler heceler ve sesler ise yaratılmış (mahlûk)'tır. Allah'ın kelamı ise ses, hece ve harf değildir.³⁸¹ Ebu'l-Leys, bu konuda Eş'arilerin görüşlerine de karşı çıkmaktadır. Eş'ariler, peygamberlere indirilen kelamın ibâre ve lafız olduğunu, bu ibâre ve lafızların ise kelama delalet ettiğini savunur. Delalet eden şeyler sonradan yaratılmış olup muhdestir. Fakat içerdiği şeyler kadim ve ezeldir. Yani onu zikrettiğin zaman zikir yaratılmıştır, sonradan değildir. Fakat zikredilen

³⁷⁷ Sâbûnî, *Mâturidîyye Akâidi*, s. 75.

³⁷⁸ Abdulkâhir Bağdadi, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s. 83; Eş'ari, Ebü'l-Hasen Ali b. İsmail b. Ebi Bişr İshak b. Salimel-Eş'ari el-Basri (ö. 324/935.), *Makâlâtü'l-İslamiyyin ve İhtilafu'l-Musallin (İlk Dönem İslam Mezhepleri)*, trc. Mehmet Dalkılıç, Ömer Aydın, Kabcacı yayınevi, İstanbul, 2005, s.176.

³⁷⁹ Zuhruf, 43/3.

³⁸⁰ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 23.

³⁸¹ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 23.

sonradan olma değildir, Kadimdir.³⁸² Mushaflarda yazılı olan da Allah'ın kelamı değildir. Semerkandî bu görüşü reddetmektedir. Kelam mushaflara yazılmakla yok olmaz der. Kelam mushaflarda bir hal olmadığı için onun yok olması da düşünülemez. Allah'ın kelamı eğer yazılmasaydı bu sefer kullar arasında yok (ma'dum) olmasına sebep olurdu.³⁸³

Burada Ebu'l-Leys'in Kur'an'ın mahlûk olup olmadığı meselesindeki görüşüne değinmemiz yerinde olacaktır. Ebu'l-Leys, *Bustanü'l-Arifin*'de Kur'an ile ilgili bilgiler sunarken bu konuya da değinmektedir. Ebu'l-Leys konuyla ilgili farklı görüşleri sıralamaktadır. İbrahim b. Yusuf (ö. ?) ile Zahid Şakik Belhi (ö.194/810)'nin Kur'an mahlûk değildir aynı zamanda mushaflarda yazılıdır görüşlerini beyan etmektedir. Semerkandî bu görüşün kendi mezhep âlimlerinin görüşü olduğunu "bizim mezhep âlimlerinin görüşüdür" diyerek belirtmektedir. Kendisi de bu görüşe katılmaktadır. Nitekim *O hiçbir çelişki olmayan Arapça bir Kur'an'dır.*³⁸⁴ ayetini İbn. Abbas'ın Kur'an yaratılmış değildir diye yorumladığını söylemekte ve Kur'an'ın mahlûk olmadığını gösteren birçok rivayet sıralamaktadır.³⁸⁵ Semerkandî'ye göre Kur'an mahlûk değil mucizdir. Allah kelamıdır. Bu sebeple bin dört yüz yıldır edipler, şairler, filozoflar, bilginler Kur'an'ın icazı karşısında aciz düşmüşler ve bir şey söyleyememişlerdir.³⁸⁶ Peygamber (s.a.s) de *Ben Allah'ın tam olan bütün kelimelerine tevessül edip bağlanıp sığınyorum.*³⁸⁷ sözüyle Allah'tan başka varlıklara istiazede bulunmayı reddetmiştir. Allah'ın kelamıyla O'na istiazede bulunulması sabittir. Bu da Kur'an'ın mahlûk olmadığını göstermektedir. Çünkü yaratılan varlıkları aracılık olarak istiazede bulunmak insanı isteğine götürmez. Yaratan kendisi muhtaç olsaydı başkasına yardım edemezdi.³⁸⁸ Son söz olarak Ebu'l-Leys Kur'an mahlûktur demeyi terk etmenin ve bu konulara dalmamanın çok daha doğru olacağını çünkü bu konu-

³⁸² Şehristani, *el-Milel ve'n-Nihal*, s.116.

³⁸³ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fikhi'l-Ekber*, s. 23.

³⁸⁴ Zümer, 39/28.

³⁸⁵ Ebu'l-Leys, *Bustanü'l-Arifin*, s. 94-95.

³⁸⁶ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, IV/54- IV/66.

³⁸⁷ Müslim, *Zikir*, 54.

³⁸⁸ Bkz. Ebu'l-Leys, *Bustanü'l-Arifin*, ss. 94-96; *Beyanü'l-İman*, s. 3.

nun çok zor bir husus olduğunu belirtmektedir. İnsanın hem dünyası hem de ahireti için bu konuda susması çok daha iyi olacaktır.³⁸⁹

İmam Mâturîdî'nin kelim sîfatıyla ilgili görüşlerine baktığımız zaman ise o Allah'ın kelim sîfatıyla nitelenmesini hem akli hem de nakli delillere dayandırmaktadır. *Allah, Musa ile konuştu*³⁹⁰ ve *Onlardan bir bölük var ki Allah'ın sözünü dinler.*³⁹¹ ayetleri Allah'ın mütekellim olduğunu göstermektedir. Zaten bu konuda âlimler arasında bir görüş ayrılığı yoktur. Görüş ayrılığının keliminin mahiyeti hakkında olduğunu belirtmektedir. Allah'ın kelim muhdes değildir. Muhdes olması durumunda başkalarının kelimıyla aynı statüden kurtulamacaktır ve bu durumunda benzeşmeye yol açacaktır. Oysaki *Hiçbir şey O'nun benzeri değildir.*³⁹² ayeti Allah'ın zatında da sîfatlarında da benzeşmenin olamayacağını göstermektedir. Zat-ı ilahiyeye ait olan kelim bütün yaratıklara ait olan kelimden farklıdır.³⁹³

1.3. İrade

İrade kelimesi; ravede fiilinden türeyen erâde kelimesinin masdarıdır. Erâde; bir şeyi istemek anlamına gelir. Bir şeyi temenni etmek, talep etmek, bir şeyi sevmek ve ona rağbet etmek anlamlarında kullanılır. Örneğin: Malın çok olmasını istedi "erâde kesrate'l-mâl", Onun için hayır diledi "erâde bihi hayran", İlim elde etmeyi istedi "erâde talebe'l-ilm" gibi anlamlarda kullanılır. "Erâdellahu şeyen" Allah bir şey istedi, dendiğinde yani Allah olmasını diledi, istedi (شاء) anlamına gelir.³⁹⁴

Semerkandi, peygamber (s.a.s)'in *Sana takdir edilen şey muhakkak isabet edecektir, takdir olunmayan ise asla isabet etmeyecektir.*³⁹⁵ hadisiyle ilgili ortaya çıkan ihtilaflar üzerinde durmaktadır. Bu hadis üzerinden kulun günah fiilinde Allah'ın iradesinin etkisini açıklayan Semerkandî, Kaderiyye ve Mu'tezile'ye cevap vermektedir.

³⁸⁹ Ebu'l-Leys, *Bustanü'l-Arifin*, s. 96.

³⁹⁰ Nisa, 4/164.

³⁹¹ Bakara, 2/75.

³⁹² Şura, 42/11.

³⁹³ Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhid*, s.147.

³⁹⁴ Abdulhamid Ömer (ö. 1424/2003), *Mu'cemu'l-Lugati'l-Arabiyyeti'l-Meâsıra*, II/958.

³⁹⁵ Ebu Davud, *Sünen*, 16.

Mu'tezile ve Kaderiyye, günahkâr olan kulun işlediği fiilden Allah'ın iradesini ve meşietini (dilemesini) nefyetmekte. Allah'ın emretmediği ve yasakladığı şeylerin Allah'ın iradesi ile meydana gelmediğini savunmaktalar.³⁹⁶ Onlara göre Allah adildir. Allah'a şer ve zulüm isnat edilmez. Bu fiilleri yapan kulun kendisidir. Allah bu fiilleri dilememektedir. Allah'ın emri dışında bir şeyi istemesi Allah'ın adletsizliğini gösterecektir.³⁹⁷ Semerkandî bu görüşleri eleştirmekte ve bu görüşlerin doğru olmadığını savunmaktadır. Çünkü Allah'ın iradesinin kulun işlediği günah fiillerinde bulunmadığını söylemek, kulun iradesinin Allah'ın iradesi üstünde tutulmasına yol açacaktır. Bundan dolayı onların görüşleri isabetli değildir.³⁹⁸ Ebu'l-Leys mahlûkun iradesini Allah'ın iradesinden üstün tutmaktan sakındığını, Allah'ın iradesinin üstün, dilemesinin ise nâfiz olduğunu beyan etmektedir.³⁹⁹ Allah'ın iradesi ve kudreti bütün varlıklar üzerine galiptir. İster sevap olsun ister günah olsun, olmuş ve olacak her şey Allah'ın iradesi ve dilemesiyle meydana gelmektedir. O dilemedikçe hiçbir şey olmamaktadır.⁴⁰⁰ Her şey Allah'ın bilgisi dâhilinde meydana gelir. O'nun izni olmadan hiçbir şey meydana gelmez.⁴⁰¹ *Alemlerin Rabbi Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz.*⁴⁰² ayeti de göstermektedir ki kul ister iman etsin ister inkar etsin bunların hepsi Allah'ın iradesi ile olur. Allah dilemedikçe kul dileyemez. İradenin tamamı Allah'a aittir. Kulun ise bu fiilleri seçmesi için cüz'i iradesi vardır.⁴⁰³ Allah irade ettiği zaman günahkârın günahı ve kâfirin küfrü caiz olur. Çünkü Allah hidayet yoluyla dalalet yolunu kullarına göstermiş ve saat saatte kulun bu fiilleri yapması için istitâat yaratmıştır.⁴⁰⁴ Allah kullarına vermiş olduğu cüz'i irade ile onları serbest bırakmıştır. Böylece insanlardan dileyen iradesini hayra kullanmakta, dileyen ise şerde kullanmaktadır.⁴⁰⁵ Bu iradenin hakikatini ise insan bilemez. Bilinmesi duru-

³⁹⁶ Eş'ari, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s. 199; Abdulkâhir el-Bağdadi, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s. 83.

³⁹⁷ Şehristani, *el-Milel ve'n-Nihal*, s. 54.

³⁹⁸ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 4. Benzer bilgiler için bkz. Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, II/67.

³⁹⁹ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 4. Benzer bilgiler için bkz. Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, II/67.

⁴⁰⁰ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, II/67.

⁴⁰¹ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, II/297.

⁴⁰² Tekvir, 81/29.

⁴⁰³ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, VI/383.

⁴⁰⁴ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 4. Ayrıca Bkz. *Tefsiru'l-Kur'an*, III/339-393-405.

⁴⁰⁵ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, II/67-71. Ayrıca Bkz. *Tefsiru'l-Kur'an*, V/251-303.

munda Allah'ın emsalleri ortaya çıkacaktır.⁴⁰⁶ diyen Semerkandî bu görüşleriyle Mu'tezile ve Kaderiyyeyi reddetmektedir. Ehl-i Sünnet'in de taat ve masiyeti Allah'ın emri ve rızası dışında kabul ettiğini söyleyen Semerkandî Ehl-i Sünnet'in bu görüşüne katılmaktadır.⁴⁰⁷ Kulların fiilleri hayır ve şer olmak üzere ikiye ayrılır. Kulun hayır işlemesi Allah'ın dilemesi, iradesi, rızası, emri, kazası ve muhabbetiyle meydana gelir. Kulun şer fiilini işlemesi ise Allah'ın dilemesiyle olur. Fakat Allah'ın, kulun şer fiilini işlemesinde rızası yoktur. *Allah kullarının küfrüne asla razı olmaz.*⁴⁰⁸ ayeti de kulun şer fiilini işlemesinde Allah'ın rızasının bulunmadığını ifade eder.⁴⁰⁹

Semerkandî, *Size bir iyilik isabet ettiği zaman bu Allah'tandır bir kötülük isabet ettiği zaman ise bu nefsinizden (kendi yaptıklarınız) 'dir.*⁴¹⁰ ayetindeki kötülüğün kuldan kaynaklanmasının sebebini ise şöyle açıklamaktadır. Bu ayet kötülüğün tek başına Allah'a izafe edilemeyeceğini gösterir. Kötülüğün tek başına Allah'a izafe edilmesi durumunda Ona karşı bir saygısızlık olacaktır. Fiili yapan kuldur ancak bu fiilin kuldan meydana gelmesi Allah'ın yaratmasıyla.⁴¹¹ Zira iyiliğin de kötülüğün de yaratıcısı Allah'tır. Ancak kötülük tek başına Allah'a izafe edilemez. Kötülüğü elde eden kulun kendisidir. Ebu'l-Leys izafetin tekrimi izafet ve tahkiki izafet olarak iki kısma ayrıldığını söylemektedir. Tâat ve ma'siyet tahkiki izafet dışındadır. Tekrimi izafet ise tâat, ikram edilen ve razı olunan şeylerdir. Dolayısıyla tekrimi izafet tek başına Allah'a izafe edilebilmektedir. Nitekim "hayır Allah'tandır" denir fakat şer tek başına Allah'a izafe edilmez. Ancak bütün olarak Allah'a izafe edilebilir. Çünkü ayette *Deki herşey Allah'tandır*⁴¹² buyrulmaktadır.⁴¹³ Dolayısıyla ayetteki *kötülük isabet ettiği zaman bu kendi yaptıklarınızdan* denmesi bu fiilin tek başına

⁴⁰⁶ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 4.

⁴⁰⁷ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 4.

⁴⁰⁸ Zümer, 39/7.

⁴⁰⁹ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, II/67.

⁴¹⁰ Nisa, 4/79.

⁴¹¹ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 5; Ayrıca Bkz. *Tefsiru'l-Kur'an*, II/68.

⁴¹² Nisa, 4/78.

⁴¹³ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 5. Benzer bilgiler için bkz. Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, II/68.

Allah'a izafe edilmemesindedir. Yoksa hayır da şer de Allah dilediği zaman olur. Kul ancak kendisine verilen sınırlı iradeyle bir tercihte bulunur.⁴¹⁴

İmam Mâturîdî ise kullara ait bütün fiillerin Allah tarafından yaratıldığının ispat edilmesi durumunda, Allah'ın dilemesinin kullara ait fiillerin yaratılması konusunda ele alınmasının mümkün olduğunu söylemektedir. Mâturîdî irade ve meşiet kavramlarını aynı anlamda kullanmakta ve iradenin dörde ayrıldığını söylemektedir. Bunlardan ilki temenni anlamında olmakta ve her konuda zat-ı ilahiyeden uzak tutulması gerekmektedir. İkinci mana ise emredip bir şeyi yapmaya çağırma anlamında olmakta ve faili yergiye maruz bırakacağı her durumda Allah'tan uzak tutulması gerekmektedir. Üçüncü mana ise bir şeye rıza göstermek anlamında kullanıldığını ve aynı şekilde ikinci manadaki gibi faili yergiye maruz bırakacağı her türlü eylemden Allah'ın nefyedilmesi gerektiğini söylemektedir. Mâturîdî dördüncü mana olarak ise yenilgi ve baskı altında tutulmaması ve fiilin planlanıp irade edildiği şekilde meydana gelmesi olduğunu bu manadaki iradenin ise Allah'a izafe edilmesinin zaruri olduğunu söylemektedir. Çünkü Allah her şeyin yaratıcısıdır ve yarattığı şeyler konusunda Allah'ın cebir altında tutulması imkânsız olmaktadır.⁴¹⁵

Mâturîdiyye âlimleri Allah'ın iradesinin hayrıyla şerriyle onun kaza ve kaderiyle meydana geldiğini söylemekte. Allah'ın iradesi fiil ile beraberdir. Allah'ın eseri olan her şey onun iradesiyle olmaktadır.⁴¹⁶ İtaat fiili Allah'ın kader kaza, irade ve emriyle meydana gelmektedir. Masiyet fiili ise Allah'ın kader, kaza, iradesiyle meydana gelse de O'nun emri ve rızası dışındadır.⁴¹⁷ İrade ve meşiet kavramları ise tek manaya gelmektedir.⁴¹⁸

Ebu'l-Leys'in Mâturîdiyye'ye katıldığı, irade ve meşieti onlar gibi kulların fiilleriyle birlikte değerlendirdiği görülmektedir.

⁴¹⁴ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, II/67-68.

⁴¹⁵ Bkz. Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhîd*, ss. 549-562.

⁴¹⁶ Sâbûnî, *Mâturîdiyye Akâidi*, 140.

⁴¹⁷ Hakîm es-Semerkindî, *es-Sevâdu'l-A'zam*, s. 85; Ömer en-Nesefî, *Metnü Akâidü Ömer en-Nesefî*, s. 9.

⁴¹⁸ Sâbûnî, *Mâturîdiyye Akâidi*, 140.

2. Allah'ın Varlığı Nasıl Bilinir

Ebu'l-Leys bu meselede Mu'tezile, Eş'ariler ve Ehl-i Sünnet'in görüşlerini ele almakta ve Ehl-i Sünnet'in görüşünü savunmaktadır. Semerkandî bu konuda farklı görüşlerin olduğunu, Mu'tezilenin insanın aklıyla Allah'ı bileceğini savunduğunu⁴¹⁹ ve onlara göre insanlar akıl bakımından eşit olduklarını söyler. Kâfirlerin ve günahkârların akıllarını, nebi ve resullerin akıllarıyla eşit tutmalarından dolayı insanın aklıyla Allah'ı bileceğini düşündüklerini söyler.⁴²⁰

Ebu'l-Leys bir diğer görüşün de Eş'arilere ait olduğunu ve Eş'arilerin Allah'ı ancak Allah'ın kendisinin bilebileceğini, Allah dışında hiç kimsenin Allah'ı bilemeyeceğini savunduklarını söylemektedir. Semerkandî, Eş'ariler'in bu görüşlerini *Allah, melekler, hak ve adaleti gözeten ilim sahipleri O Allah'tan başka gerçek ilâh olmadığına şahittir. O'ndan başka gerçek ilâh yoktur. Her zaman üstün gelen ve her şeyi yerli yerince yapan da O'dur.*⁴²¹ ayetiyle reddetmektedir.⁴²² Yahudi bilgileri Peygamberimize, sen bize Allah'ın kendi vahdaniyetine tanıklık ettiğini, meleklerin ve insanların da O'nun vahdaniyetine tanıklık ettiğini bildiren bir ayet söyle dediğinde bu ayet inmiştir.⁴²³ Bu ayette Allah Teâlâ kendisinin, ilim sahiplerinin ve meleklerin şahadetini açıklamaktadır. Kulun şahadetinde şüphenin olduğunu söyleyen kimse Allah'ın şahadetinde de şüphenin olduğunu söylemiş olacaktır.⁴²⁴ Oysa ki Allah Teâlâ kâfirlerin durumuyla ilgili şöyle buyurmaktadır. *İsteyen de acizdir istenen de acizdir. Onlar Allah'ın kudretini hakkıyla bilemediler.*⁴²⁵ Bir mü'minin hakkıyla Allah'ı bilmediğini söyleyen kişi müminle kâfiri eşit tutmaktadır. Bu ise çirkin ve kötü bir düşüncedir.⁴²⁶ Böylece O, Eş'arilerin görüşünü reddetmektedir.

Ebu'l-Leys, Allah kendisine giden yolu ve delilleri nasıl açıklamışsa o şekilde bilinir. Yani ma'rifet Allah'ın bildirdiği şekliyle gerçekleşir.⁴²⁷ *Biz ona eğri ve doğru*

⁴¹⁹ Şehristani, *el-Milel ve'n-Nihal*, s. 60.

⁴²⁰ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, 31.

⁴²¹ Âl-i İmran, 3/18.

⁴²² Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, 31.

⁴²³ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, I/338.

⁴²⁴ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, 31.

⁴²⁵ Hac, 22/73-74.

⁴²⁶ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 32.

⁴²⁷ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s.32.

*iki yolu da göstermedik mi?*⁴²⁸ ve *Allah kimin gönlünü İslam'a açmışsa o Rabbinden gelen bir nur üzerinedir.*⁴²⁹ ayetlerinin de bu görüşü doğruladığını ifade etmiştir. Se-merkandî bu görüşün Ehl-i Sünnet'e ait olduğunu kendisinin de bu görüşe katıldığını ifade etmektedir.⁴³⁰

Konuyla ilgili Mâturîdiyye'nin imamı İmam Mâturîdî'ye göre, kendisini tanıyan kişi rabbini de tanımış olmaktadır. İnsan sahip olduğu azaların, görme duyma koklama gibi mahiyetlerini anlayamamaktadır. Kendi yaşam serüveninin de ne kadar yaşayacağı nerelerde bulunacağı, fizyoloji ve psikolojik ihtiyaçlarını, bunların nasıl ortaya çıktığını tam manasıyla tespit edememektedir. Kişinin var olduğu andan itibaren nefsinin yaşadığı evreleri bilmesi uzak bir ihtimalde bulunmakta ve kişi sahip olduğu niteliklerle birlikte nefsinin kendisinin yaratmadığı ve yönetmediği bilgisine ulaşmaktadır.⁴³¹ Eğer nefsinin yönetimi kendi elinde bulunsaydı, geçirdiği bütün evreleri bilirdi. Bu durumlar için kişinin kudreti bulunsaydı bilgisizliğe itilmesi, kendi ihtiyaçlarını gidermesi ve bünyesinde bozulan taraflarını düzeltmekten aciz kalmazdı. Bütün bunlar sonucunda şunu göstermektedir ki kendinin bu hallerini bilen kişi rabbini tanımış olur. Kişi kendini tanıması sonucu aciz olmayan bir âlim ve rakibi olmayan bir idare edenin olduğunu kavramakta, kendi yaratılış özelliğini anlayan insan hiçbir varlığın Ona benzemediğini kendi varlığını tanıyarak kavramaktadır.⁴³²

Bu meselede Ebu'l-Leys, Mu'tezile'nin görüşünü beyan etmekle yetinmekte, Eş'arilerin görüşlerini ise beyan ettikten sonra reddetmektedir. Ehl-i Sünnet'in görüşünü savunduğu görülmektedir. Bu ise göstermektedir ki Ebu'l-Leys, Allah'ın bilinmesi noktasında nakli delilleri esas almakta İmam Mâturîdî ise akli delillerle bunu savunmaktadır.

3. İstiva

İstiva kelimesi seve (سوى) fiilinden türeyen isteve (إستوى) fiilinin mastarıdır. Dik durmak, dengeli durmak, düz olmak, olgunlaşmak, eşit olmak, manalarına gel-

⁴²⁸ Beled, 90/10.

⁴²⁹ Zümer, 39/22.

⁴³⁰ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s.32.

⁴³¹ Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhid*, s.220.

⁴³² Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhid*, s. 221-222.

mektedir. Alâ harf-i ceri ile kullanıldığında ise sahip olmak, otoritesine sahip olmak, üstlenmek,⁴³³ anlamlarına gelir.

Semerkindî Bu meselede Kerramiyye ve Müşebbihe mezheplerini eleştirmektedir. Onlar Allah'ı cisim olarak kabul ederler. Bundan dolayı olmalı ki Arş'ın Allah'ın mekânı olduğunu ve Allah'ın da bu mekâna dokunduğunu savunurlar.⁴³⁴ Semerkindî, Kerramiyye ve Müşebbihe'nin Arş'ın Allah'ın mekânı olduğu görüşlerini eleştirmektedir. Bu sebeple Allah'ın Arş'a istivası meselesini ele almakta ve *Rahman arşa istiva etti*⁴³⁵ ayetini açıklamaktadır. Semerkindî, onların Allah'ı bir cisim olarak kabul etmeleri ve yaratılmışlara ait olan inmek, binmek, gitmek, yükselmek, bir mekân tutmak gibi bir takım fiillerle vasıflandırdıklarından⁴³⁶ dolayı Allah'ın Arş üzerinde olduğunu kabul ettiklerini söyler.⁴³⁷ Semerkindî, Arş'ın önceden olmadığını ifade eder. Arş, Allah'ın yaratmasıyla oldu. Arş'ın sonradan var olması Allah'ın yarattıkları üzerindeki azamet ve kudretini göstermesi içindir der.⁴³⁸

Semerkindî, *Rahman arşa istiva etti* ayetinde kastedilen asıl manayı ancak Allah'ın bileceğini Allah dışında kimsenin bunu bilemeyeceğini söylemektedir.⁴³⁹ Arş'a iman edip onun keyfiyeti hakkında meşgul olmamak gerekir. Ancak ona iman etmek şarttır. Allah kendi ihtiyacından dolayı değil, kullarının ihtiyacından dolayı Arş'ı yaratmıştır. Arş, kulların duasının kıblesidir. İnsan nasıl ki namaz kılarken kibleye yöneliyorsa dua ederken gönlü Arş'a yönelir. Herşeyden arınır. Rabbine teslim olur ve Ona müracaat eder. Duası o zaman kabul olur.⁴⁴⁰ Bir diğer açıdan ise bu ayet iki farklı manada da anlaşılabilir. Bunlardan ilki Arş'ın yaratılması Allah'ın yaratılmışlar üzerindeki azamet ve kudretini göstermesi içindir. İkinci mana ise Allah'ın Arş'a oturma ihtiyacından dolayıdır ki bu mümkün değildir. Bu mana Allah'ın muhtaç olması anlamına gelir. Ancak Hâlık (yaratan) olan hiçbir zaman muhtaç olmaz.⁴⁴¹ Her şeyin yaratıcısı Allah'tır. Arş'ı da yaratan Allah'tır. Allah ise yarat-

⁴³³ Abdulhamid Ömer (ö. 1424/2003), *Mu'cemu'l-Lugati'l-Arabiyyeti'l-Meâsıra*, II/958.

⁴³⁴ Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s. 161-171.

⁴³⁵ Bakara, 2/29; Tâhâ, 20/5; Secde, 32/4.

⁴³⁶ Şehristani, *el-Milel ve'n-Nihal*, s. 130-136.

⁴³⁷ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fikhi'l-Ekber*, s. 16.

⁴³⁸ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fikhi'l-Ekber*, s. 16.

⁴³⁹ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, I/95; II/397.

⁴⁴⁰ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, II/397.

⁴⁴¹ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fikhi'l-Ekber*, s. 16.

tığı şeylere muhtaç değildir.⁴⁴² Allah'ın arş'a muhtaç olması, Onu bir ihtiyaca mecbur kılar. Bir şeyin varlığına ihtiyaç duyan varlık ise emredici olamaz. Bu sebeple ikinci mana mümkün olmamaktadır. *Rahman arşa istiva etti* ayetindeki mana Allah'ın yarattığı varlıklar üzerindeki azamet ve kudretini göstermesidir denilebilir. Aynı zamanda *Rahman arşa istiva etti* ayeti Allah'ın, Arş'ı üzerinde bulunan bütün yarattıklarına hükmetmesidir.⁴⁴³ *Şüphesiz ki sizin Rabbiniz gökleri ve yerleri altı günde yaratan ve sonra arşa istiva eden Allah'tır*⁴⁴⁴ ayeti de bunu doğrulamaktadır. Yani Allah yeri ve göğü yarattıktan sonra hükmünü Arş'a galip kılmıştır.⁴⁴⁵

Ehl-i Sünnet'e göre de Allah'ın Arş'ı vardır. Ancak Allah'ın Arş'a ihtiyacı yoktur. Arş, Allah'ın azamet ve büyüklüğünü göstermektedir.⁴⁴⁶ Ehl-i Sünnet görüşünü benimseyen Semerkandî, Ehl-i Sünnet'in bu görüşüyle de kendi görüşünü desteklemektedir.⁴⁴⁷

Ebu'l-Leys istiva meselesinde Kaderiyye ve Mu'tezile mezhebini de eleştirmektedir. Onların *Gökteki ilah da yerdeki ilah da odur*⁴⁴⁸ ayetini delil göstererek, Allah'ın her yerde olduğu görüşünü reddetmektedir. Semerkandî'ye göre Mu'tezile ve Kaderiyye'nin dediği gibi olsaydı, Allah her şeyin içinde olurdu. Bu ise Allah'ın hayvanların, böceklerin, sürüngenlerin de içinde olması anlamına gelirdi. Ayetin kastettiği mana ise bu değildir. Kastedilen ilahi etkinin yerde ve gökte bulunan her şey üzerinde etkili olmasıdır.⁴⁴⁹ Nitekim İmam Ebu Hanife'nin "Biz Allah'ı yüksekte zikrederiz aşağıda değil"⁴⁵⁰ sözündeki "aşağıda olmamak"ın rububiyet ve ulûhiyetten sayılmaması gibi.⁴⁵¹ diyen Semerkandî, Arş ile ilgili görüşlerini bu şekilde beyan etmiştir.

İmam Mâturîdî'ye göre *Rahman arşa istiva etti* mealindeki ayetlerde Arş hükümdarlık manasına gelmektedir. İstiva ise hükümdarlıkta eksikliği bulunmayan tam

⁴⁴² Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, I/95.

⁴⁴³ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fikhi'l-Ekber*, s. 16; *Tefsiru'l-Kur'an*, II/397-VI/143.

⁴⁴⁴ A'raf, 7/54.

⁴⁴⁵ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, II/397.

⁴⁴⁶ Pezdevi, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, s. 354.

⁴⁴⁷ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fikhi'l-Ekber*, s. 17.

⁴⁴⁸ Zuhruf, 43/84.

⁴⁴⁹ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fikhi'l-Ekber*, s. 18.

⁴⁵⁰ Ebu Hanife Nu'man b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh (v. 150/767), *el-Fikhu'l-Ekber*, Mektebetü'l-Furkân, 1999, s.135.

⁴⁵¹ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fikhi'l-Ekber*, s. 18.

bir hâkimiyet anlamına gelmektedir.⁴⁵² İstivanın Arş'a nispet edilmesi ise iki sebebe dayanmaktadır. Bu sebeplerden birincisi Arş'ı yüceltmek içindir.⁴⁵³ Allah Arş'ı, kâinatı yaratıp yönetilmesindeki hükümlerliliğinin ve nesnelere yaratmasının ardından belirtmiştir.⁴⁵⁴ İkincisi ise Arş'ın yaratıkların en azametlisi ve en heybetlisi olmasından dolayı Arş'ın zikredilmiş olabileceğidir.⁴⁵⁵ İstiva ayetinin manasının maddi yükseklik olarak görülmesi yanlış olmaktadır. *Sizin Rabbiniz yeri ve göğü altı günde yarattı sonra arşa istiva etti*⁴⁵⁶ ayeti Arş'ı yüceltmek ve Arş'ın insan bilgisinin ulaşamayacağı bir yücelikte olduğunu göstermektedir. Allah zatını azamet, hükümlerlilik ve kudretle nitelenmiştir. *Göklerdeki, yerdeki bu ikisinin arasındaki ve toprağın altındaki her şey yalnızca O'nundur.*⁴⁵⁷ ayeti de bunu göstermektedir. Arş'ın yüceltilmesi de böyledir.⁴⁵⁸ İstiva kelimesi Allah'a nispet edildiğinde mekân manasını anlamak caiz olmamaktadır.⁴⁵⁹ Bundan dolayı Allah'ın mekânla nitelenmesinden nefyedilmesini de amaçlamış olabilmektedir. Çünkü Arş mekânların en yücesidir ve akılların ötesinde olup tasavvur edilemez. Bundan dolayı Allah Arş'a atıf yaparak bütün mekânlardan ve ihtiyaçtan müstağni olduğunu ortaya koymaktadır.⁴⁶⁰ Ancak ayetten kastedilen mananın ne olduğunu Allah'a bırakmak gerekir. Allah onu bize açıklamamıştır.⁴⁶¹ Mâturîdiyye alimleri de mezhep imamlarının görüşünü benimsemektedir.⁴⁶² Bu durumda Ebu'l-Leys'in, Ehl-i Sünnet ve Mâturîdiyye çizgisinde olduğu görülmektedir.

4. Ru'yetullah

Ru'yet raê (رأى) fiilinin mastarıdır. Bir şey gözlerle görüldüğü zaman "raê" denir. "Raê el-hilalü" (Hilali gördü) cümlesinde olduğu gibi. Bir şeye şaşırıldığı zaman da "Raê" fiili kullanılır. "Elem terâ keza" (bunu görmedin mi?) cümlesinde

⁴⁵² Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, I/103.

⁴⁵³ Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhid*, s. 167; *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, IX/338.

⁴⁵⁴ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, IX/338.

⁴⁵⁵ Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhid*, s. 167; *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, I/103.

⁴⁵⁶ A'raf, 7/54.

⁴⁵⁷ Tâha, 20/6.

⁴⁵⁸ Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhid*, s. 167; *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, IX/338.

⁴⁵⁹ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, VII/411.

⁴⁶⁰ Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhid*, s. 169; *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, IX/339.

⁴⁶¹ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, V/403.

⁴⁶² Bkz. Hakîm en-Nesefî, *es-Sevadü'l-A'zam*, s. 305.

kullanıldığı gibi. Bu fiil “buldu” anlamına da gelmektedir. “raê şeyen” dendiği zaman “bir şey buldu” anlamı vardır. “bir şeyi düşünmek” anlamında da kullanılır. “Raê eş-şahsu el-emr” (işî düşündü yani teemmül etti) gibi manalarda kullanılmaktadır.⁴⁶³

Ebu'l-Leys, cennet ehlinin, keyfiyetsiz ve teşbihsiz olarak Allah'ı cennette göreceklerini savunmaktadır. Bu dünyada Allah'ı nasıl ki keyfiyetsiz ve teşbihsiz olarak tanıyorsak aynı şekilde ahirette de Allah görülecektir.⁴⁶⁴ Ancak kâfirler ahirette Allah'ı göremeyeceklerdir.⁴⁶⁵ Allah mü'min kullarına işledikleri salih amellerin ve işlerin karşılığı olarak cennet ve cemelullah ihsan edecektir. Bu Allah'ın mü'minlere olan nimetlerindedir.⁴⁶⁶ *Yüzler vardır ki o gün ışıl ışıl parlayacak Rablerine bakacaklardır.*⁴⁶⁷ *Güzel davrananlara daha güzel karşılık bir de fazlası vardır.*⁴⁶⁸ ayetleri Allah'ın görüleceğinin delillerindedir. Semerkandî, Abdullah b. Abbas'ın ayetteki *Bir de fazlası vardır* ifadesinin keyfiyeti bilinmeksizin Allah'ın görüleceğinin delili olduğunu söylediğini ifade etmiştir.⁴⁶⁹ Aynı şekilde *Onlar orada her şeye sahip olacaklar. Katımızda daha fazlası da vardır.*⁴⁷⁰ ayetindeki fazlalığı da alimlerin çoğu Allah'ı görme olarak kabul etmiştir.⁴⁷¹ Peygamber (s.a.s)'den gelen *Şüphesiz ayın on dördünde ay'ı gördüğünüz gibi Rabbinizi göreceksiniz. Ay'ı görmekte nasıl ki sıkışmıyorsanız Rabbinizi görmede de bir engel olmayacaktır.*⁴⁷² hadisi de ru'yetullah'ın delillerindedir.⁴⁷³ Cennet Allah'ın iman eden kullarına verdiği bir ikram ve ihsandır. İman edenler Allah'ın nimetlerine nail olacaklardır ve cennette Allah'ın zatını bizzat göreceklerdir. İman edenler O'nu görmenin lezzetinden cennet nimetlerini unutacaklardır.⁴⁷⁴ Ancak Allah'ı görmenin hakikatini ve keyfiyetini idrak edemeyeceklerdir. Çünkü insan Allah'ın vermiş olduğu görme yetisini bile kavrayamamıştır. Gözün

⁴⁶³ Abdulhamid Ömer (ö. 1424/2003), *Mu'cemu'l-Lugati'l-Arabiyyeti'l-Meâsıra*, II/958.

⁴⁶⁴ Ebu'l-Leys, *Bustanü'l-Arifin*, s. 368-369.

⁴⁶⁵ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, VI/390.

⁴⁶⁶ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, VI/102-121.

⁴⁶⁷ Kıyamet, 75/22-23.

⁴⁶⁸ Yunus, 10/26.

⁴⁶⁹ Ebu'l-Leys, *Bustanü'l-Arifin*, s. 368-369.

⁴⁷⁰ Kâf, 50/35.

⁴⁷¹ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, VI/61.

⁴⁷² Buhari, *Tevhid*, 24; Müslim, *İman*, 299.

⁴⁷³ Ebu'l-Leys, *Bustanü'l-Arifin*, s. 370.

⁴⁷⁴ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, III/157.

nasıl gördüğünü idrak edemeyen insan, Allah'ı görmenin hakikatini ve keyfiyetini nasıl anlayabilir ki? Bunu anlamakta aciz kalacaktır.⁴⁷⁵

İmam Mâturîdî Allah Teâlâ'yı görmenin hak olduğunu bunun ise idraksiz ve keyfiyetsiz olacağını söylemektedir.⁴⁷⁶ Keyfiyet şekil sahibi olanlar için mümkündür. Allah'ın bir başkasına benzemesi ise mümkün değildir.⁴⁷⁷ *Gözler O'nu idrak edemez ancak O, gözleri idrak eder.*⁴⁷⁸ ayeti Allah'ın görüleceğinin delilidir. Eğer Allah görülmeseydi idrak edilememesinin belirtilmesinde bir hikmet bulunmazdı.⁴⁷⁹ Zira Allah dışındakiler ru'yetsiz algılanamaz. Musa (a.s)'ın kavminin Allah'ı görme talebine karşı Musa (a.s) onları azarlayıp "bunu istemeyin" dememiştir. O, Allah'tan kendisini göstermesini istemiştir. Eğer bu mümkün olmasaydı bu uslubun kullanılması da mümkün olmazdı.⁴⁸⁰ Aynı şekilde Allah'ın görülmesi mümkün olmasaydı Musa (a.s)'ın bu isteği rabbini bilmeyişini gösterirdi. Bu ise O'nun elçiliğine layık olmadığı anlamına gelirdi.⁴⁸¹ *Yüzler vardır o gün ışıl ışıl parlayacak Rablerine bakacaklar.*⁴⁸² ayette bir şeye bakmak anlamı vardır. *Güzel davrananlara daha güzel karşılık bir de fazlası vardır.*⁴⁸³ ayetindeki fazlalık ise Allah'a bakmak olarak tefsir edilmiştir. Bu sebeple bu ayetler ru'yetullahın delillerindedir.⁴⁸⁴ Peygamber (s.a.s)'den gelen *Kıyamet günü, on dördüncü gece ayı gördüğünüz gibi Rabbinizi de göreceksiniz.*⁴⁸⁵ hadisi de mü'minlerin cennette Allah'ı göreceklerinin kanıtıdır.⁴⁸⁶

Eş'ariyye'nin Allah'ın görülmesinin gözle olabileceği gibi bunun bilgiyle olabileceği⁴⁸⁷ görüşünü İmam Mâturîdî kabul etmez. Ona göre Allah'ın görülmesi "bilgi" manasında değildir. Görme cennetlikler içindir. Bilgi ise hem cennetlikler hem cehennemlikler içindir. Zira o gün herkes Allah'ı bilmede birleşecektir. Ru'yet ise hiçbir vesvese ve şüphenin olmadığı, istidlalle elde edilemeyecek şekilde bizzat

⁴⁷⁵ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, II/327.

⁴⁷⁶ Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhid*, s. 178.

⁴⁷⁷ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, XVI/314.

⁴⁷⁸ En'am Suresi 6/103.

⁴⁷⁹ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, VI/59; *Kitabu't-Tevhid*, s.178.

⁴⁸⁰ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, I/161.

⁴⁸¹ Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhid*, s. 179.

⁴⁸² Kıyâme, 75/22-23.

⁴⁸³ Yunus, 10/26.

⁴⁸⁴ Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhid*, s.181-182; *Tefsiru'l-Kur'an*, VI/60-61.

⁴⁸⁵ Buhari, *Tevhid*, 24.

⁴⁸⁶ Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhid*, s.182; *Tefsiru'l-Kur'an*, XVI/313; VI/61.

⁴⁸⁷ Şehristani, *el-Milel ve'n-Nihal*, s.124.

müşahade ile olacaktır.⁴⁸⁸ Mâturîdiyye âlimleri de mezhep imamlarıyla aynı görüşü paylaşmaktalar. Onlara göre de ahirette Allah keyfiyetsiz olarak görülecektir.⁴⁸⁹

Ebu'l-Leys bu meselede de Mâturîdiyye ile ortak kanaat belirtmiş, O da İmam Mâturîdî gibi mü'minlerin cennette Allah'ın keyfiyetsiz olarak görüleceğini savunmuştur.

5. Kaza ve Kader

Kader ve kaza mevzusu mezheplerin üzerinde çokça durdukları ve bu bağlamda birçok konuyu (hüsün-kubuh, kulların fiilleri, hayır-şer, hikmet-sefeh gibi) ele aldıkları için önemli bir mevzudur. Semerkandî, kader ve kaza mevzusu üzerinde konuşmayı uygun görmese de kader ve kaza konusuna kısaca değinmiştir. Çünkü o da bu konuyu kulların fiilleriyle bağlantılı olduğunu⁴⁹⁰ düşünmektedir. Bu sebeple burada kader ve kaza kelimelerini açıklamak yerinde olacaktır.

Kader, sözlükte miktar anlamına gelmektedir, bir şeyin miktarına sınırına kader denir. Allah'ın, bir şey hakkında onun için istediği şekilde sonucunu, sınırını ve miktarını belirlemesidir.⁴⁹¹ Allah'ın ezelde hükmüyle, eşyayı yaratmasında belirlediği sınır ve düzene de kader denir. Kaza ise emretmek, hükmü gerçekleştirmek, takdir etmek, yapmak,⁴⁹² hüküm vermek manalarına gelmektedir.⁴⁹³

İmam Mâturîdî kaza ve kader kelimelerini şu şekilde açıklamaktadır. Kaza kelimesi, bir şeye hükmetmek ve onunla ilgili söylenebilecek son sözü söylemektir. Nesne ve olayları “yaratma” anlamında da kullanılır. “Bildirdi”, “haber verdi” gibi anlamları da vardır. Bu manalarda kullanıldığında bu kelime Allah'a izafe edilebilir. Bu kelime “Yapıp bitirdi” manasına da gelebilir. Ancak bu manada kullanıldığında Allah'ın bir işle uğraştığı anlamı çıkacağı için Allah'a izafesi uygun değildir.⁴⁹⁴ Ka-

⁴⁸⁸ Mâturîdî, *Tefsiru'l-Kur'an*, XVI/313; VI/63; *Kitabu't-Tevhid*, s.184.

⁴⁸⁹ Bkz. Sâbûnî, *Mâturîdiyye Akâidi*, ss. 87-92; Hakîm es-Semerkandî, *es-Sevadü'l-A'zam*, s. 207; Ömer en-Nesefî, *Metnü Akâidü Ömer en-Nesefî*, s. 8.

⁴⁹⁰ Ebu'l-Leys, *Bustanu'l-Arifin*, s. 404.

⁴⁹¹ İbn Faris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî (v. 395/1004), *Mu'cemu Mekayîsu'l-Luğa*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabiyye, Beyrut, 2001, s. 846.

⁴⁹² Abdulhamid Ömer (ö. 1424/2003), *Mu'cemu'l-Lugati'l-Arabiyyeti'l-Meâsıra*, III/1781.

⁴⁹³ İbn. Fâris, *Mu'cemu Mekayîsu'l-Luğa*, s. 846.

⁴⁹⁴ Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhid*, s. 583-584.

za bazen emir vermek anlamına da gelebilir.⁴⁹⁵ Kader ise her şeyi hayır-şer, hüsün-kubuh, hikmet-sefeh bakımından sahip olduğu değer ve hükme göre yaratmaktır. Ya da her şeyin meydana geleceği zaman ve mekânı, hak veya batıl oluşunu, doğuracağı mükâfat ve cezayı belirlemektir.⁴⁹⁶ İmam Mâturîdî, kaza ve kader konusunu kulların fiillerinin Allah tarafından yaratılması konusu içerisinde ele alınması gerektiğini düşünmektedir.⁴⁹⁷ Ancak kader ve kaza mevzusunda insanların kendilerini soyutlamaları doğru değildir. İnsanların seçimini Allah bildiği için, Allah halk etmiştir. O'nun halk, irade ve kazası sayesinde insanlar seçtiklerine ulaşmaktadırlar.⁴⁹⁸ İnsanların yaptıkları Allah'ın takdirinde yer aldığı için insanlar bu fiilleri işlemiş veya mecbur tutulmuş değillerdir. Kader ve kaza kavramları olmasaydı da insanlar bu fiilleri yapacaklardı. Bir diğer durumda insanlar bu fiilleri işlediklerinde kader ve kaza'yı düşünmemekte ve onlardan dolayı bir şey yapmamaktadırlar.⁴⁹⁹ Mâturîdiyye âlimlerine göre ise, Allah'ın yaratması ve iradesiyle meydana gelen her şey Allah'ın kader ve kazasına bağlıdır.⁵⁰⁰ Mü'min hayır ve şerrin Allah'tan geldiğine iman etmelidir. Ancak herşeyi kazaya bağlamak veya kazayı reddetmek küfürdür. Bu ikisinin arası ise imandır.⁵⁰¹

Ebu'l-Leys ise, yukarıda belirtildiği gibi kaza ve kader meselesine çok kısa olarak değinmektedir. Kader ve kaza konusunda konuşmamaya gayret edilmesi gerektiğini savunur. Ona göre kişi, güç yetirdiği müddetçe bu konuda konuşmaması daha hayırlıdır.⁵⁰² Semerkandî'nin bu konuda susmayı daha hayırlı görmesinin sebebi ise kader hakkında konuşmayı nehyeden hadislerin olmasıdır.⁵⁰³ Ancak Semerkandî kulların fiilleri ve istitâat konularını açıklarken bu konuların kader ve kazayla bağlantılı olduğuna değinmiş⁵⁰⁴ ve kader ve kaza kelimeleriyle ilgili kısa açıklamalar yapmakla yetinmiştir. Ona göre Kaza, kâzî (hükmü veren)'nin yani Allah'ın sıfatıdır ve bu sıfat muhdes (yaratılmış) değildir. Allah'ın hükmü de muhdes değildir. Al-

⁴⁹⁵ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an*, V/18.

⁴⁹⁶ Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhid*, s. 585.

⁴⁹⁷ Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhid*, s. 582.

⁴⁹⁸ Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhid*, s. 588.

⁴⁹⁹ Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhid*, s. 588-589.

⁵⁰⁰ Sâbûnî, *Mâturîdiyye Akâidi*, s. 152.

⁵⁰¹ Hakîm es-Semerkandî, *es-Sevadü'l-A'zam*, s. 77.

⁵⁰² Ebu'l-Leys, *Bustanu'l-Arifin*, s. 404.

⁵⁰³ Ebu'l-Leys, *Bustanu'l-Arifin*, s. 404.

⁵⁰⁴ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fikhi'l-Ekber*, s. 13.

lah'ın hakkında hüküm verdiği şey ise muhdestir ve bu Levh-i Mahfuzda yazılıdır. Allah'ın belirlemiş olduğu kader ve kaza herhangi bir değişime ve dönüşüme uğramasada Allah'ın takdir etmiş olduğu şeyler değişime uğrayabilir.⁵⁰⁵ Allah her şeyi bir ölçüye göre yaratmıştır. Her varlık kendisi için takdir edilene görecektir.⁵⁰⁶ Hayır da şer de ancak Allah'tandır. Allah dilemedikçe onların hiçbiri meydana gelmez. Allah neyi tekdir etmişse ancak o meydana gelir.⁵⁰⁷ Allah ezelde kaza ettiği şeyi yapacaktır. Allah'ın kazasında bir değişim söz konusu değildir. Değişme ancak Allah'ın hakkında hüküm verdiği şeyler için geçerlidir.⁵⁰⁸

Semerkandî insanları kader ve kaza konusunda dört gruba ayırmaktadır. Bunlardan birinci grup Hz. Ali gibi başlangıç ve son itibariyle saadetine hükmedilenlerdir. İkinci grup Ebu Cehil gibi başlangıç ve son itibariyle kötülüğüne hükmedilenler, üçüncü grup ise Hz. Ebu Bekir gibi sonu itibariyle saadetine hükmedilenlerdir.⁵⁰⁹ Ebu'l-Leys İnsanları kader ve kaza konusunda dört gruba ayırsa da dördüncü grubu zikretmez. Dördüncü grubun ise başlangıçta saadetine, sonunda ise şekâvetine hükmedilenler olduğu söylenebilir. Hz. Peygamber (s.a.s)'den gelen *Sizden biri cennetliklerin yaptığı işleri yapar ve kendisi ile cennet arasında sadece bir arşın mesafe kalır da sonra anne karnında yazılan yazının hükmü öne geçer. Cehennemliklerin yaptığı işleri yapar ve cehenneme girer...*⁵¹⁰ hadisi de bunu doğrulamaktadır. Semerkandî değişimin Allah'ın kader ve kazasında olmadığını, değişimin, hakkında hüküm verilen şeylerde olduğunu anlatmak için bu örneği vermiştir.⁵¹¹

5.1. Kulların Fiilleri

Fiil; feale kökünden iş, hareket, oluş anlamlarına gelmektedir. Çoğulu efâl ve fiâl'dir. Terim olarak ise tesir etmektir, bir şeyin olay üzerindeki kuvvetli etkisidir.⁵¹²

Kulların fiilleri, mezhepler arası tartışmalı konular arasında yer almaktadır. Bu konu kader ve kaza bağlamında değerlendirilmektedir. Semerkandî bu meselede

⁵⁰⁵ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 13.

⁵⁰⁶ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, IV/338.

⁵⁰⁷ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kuran*, III/89.

⁵⁰⁸ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 13.

⁵⁰⁹ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 13.

⁵¹⁰ Buhari, *Bed'ül-Halk*, 6; Müslim *Kader*, 1.

⁵¹¹ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 13.

⁵¹² Abdulhamid Ömer, *Mu'cemu'l-Lugati'l-Arabiyyeti'l-Meâsıra*, III/1726.

kulların fiillerinin hakiki mi yoksa mecazi mi olduğu görüşleri üzerinde durmaktadır. Kaderiyye ve Cebriyye mezheplerinin konuyla ilgili görüşlerini eleştirmektedir. Cebriyye'ye göre kulun hiçbir fiili yoktur aynı zamanda fiil işleme kudretine de sahip değildir. Kul bu fiilleri yapmaya mecburdur. Bu fiiller mecaz olarak kula isnat edilmiştir.⁵¹³ Kaderiyye'ye göre ise insanların yapıp ettikleri kendi kesbleridir. Allah insanların fiillerinin yaratıcısı değildir.⁵¹⁴ Ebu'l-Leys, Kaderiyye ve Cebriyye'nin görüşlerine katılmaz o kulun fiilinin Allah'ın yaratması ile meydana geldiğini söyler.⁵¹⁵ Kulun kendisi hiçbir şey yaratmaya muktedir değildir. Kul ancak iradesiyle çalışır. Allah da onun çalıştığını yaratır. Kul şer işlerse Allah onu da yaratır fakat Allah'ın şerre rızası yoktur.⁵¹⁶ Allah bu fiilleri yaratsa da bu fiilleri kazanan kulun kendisidir.⁵¹⁷ Kul hayrı ya da şerri işlediğinden dolayı bu fiillere karşılık sevap ya da ceza alır. Kulun sevaba veya cezaya çarptırılması Allah'ın bu fiilleri yaratmasından dolayı değildir.⁵¹⁸ Ebu'l-Leys bu konuda en doğru görüşün Ehl-i Sünnet'e ait olduğunu, Ehl-i Sünnet'e göre ise kulun fiilinin hakiki fiil olduğunu söylemektedir.⁵¹⁹

Ebu'l-Leys Cebriyye'nin kulların fiillerinin hakiki anlamda değil de mecazi anlamda olduğunu⁵²⁰ ileri sürmelerine karşı çıkmaktadır. Semerkandî'ye göre kulun fiilinin mecazi anlamda olması kuldan korku ve ümidin kaybolmasına sebep olmaktadır. Bu durumda kul işlediği fiilin kötülüğünden korkmaz ve yapmış olduğu amelinin kendisine hayır getirmesini de beklemez. Kulun Allah'tan korkmaması ve O'ndan ümidini kesmesi ise küfürdür. Oysa ki Allah Teâla *Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin*⁵²¹ ve *Kâfir olan topluluktan başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez.*⁵²² buyurmaktadır.⁵²³ Korkunun ortadan kalkması durumu da kulluğun yok olmasına ve Allah'a olan inancın kaybolmasına sebep olmaktadır.⁵²⁴ Kul bu durumda yaptıklarından kendisini mes'ul tutmayarak yaptığı fiilleri Allah'a isnat eder. Bu fiil-

⁵¹³ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, s. 102-104.

⁵¹⁴ Abdulkâhir el-Bağdadi, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s. 83.

⁵¹⁵ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fikhi'l-Ekber*, s. 10. Ayrıca bkz. *Tefsiru'l-Kur'an*, II/69.

⁵¹⁶ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, III/170.

⁵¹⁷ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, V/303.

⁵¹⁸ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fikhi'l-Ekber*, s. 10. Ayrıca bkz. *Tefsiru'l-Kur'an*, II/69.

⁵¹⁹ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fikhi'l-Ekber*, s. 11.

⁵²⁰ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, s. 102.

⁵²¹ Zümer, 44/53.

⁵²² Yusuf, 12/87.

⁵²³ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fikhi'l-Ekber*, s. 11. Benzer bilgiler için bkz. *Tefsiru'l-Kur'an*, II/70.

⁵²⁴ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fikhi'l-Ekber*, s. 11.

leri kendisine Allah'ın yaptırdığını söyler ve Allah'tan korkmaz.⁵²⁵ Bu ise çok daha kötü bir durumdur.⁵²⁶ Semerkandî, böylece Cebriyye'nin kulların fiillerinin mecazi olduğu görüşünü reddetmektedir.

Ebu'l-Leys kendisinin de doğru görüş olarak zikrettiği Ehl-i Sünnet'in görüşünü benimsemektedir. Kaderiyye'nin Allah'ın sıfatlarını kula nispet etmesiyle, Cebriyye'nin ise çirkin fiilleri Allah'a izafe etmesiyle dalalete düştüklerini savunmaktadır.⁵²⁷

İmam Mâturîdî, fiillerin kullara hakiki manada nispet edilmesi gerektiğini belirterek bunu inkâr edenin “gerçeğe karşı bile bile direnen kişi” konumunda olduğunu söylemektedir. O, kulların fiillerinin hakiki anlamda olduğunu hem akli hem de nakli delillerle savunmaktadır.⁵²⁸ Nakli deliller fiillerin hem emredilip ve yasaklanması hem de fiile azap veya mükâfat bağlanması açısından iki grup olmaktadır. *Dilediğimizi yapın,*⁵²⁹ *Hayır işleyin*⁵³⁰ *Allah onlara yaptıklarını pişmanlık ve üzüntü kaynağı olarak gösterir.*⁵³¹ *Kim zerre miktarı hayır işlerse.*⁵³² ayetleri insanların yaptıklarını fiil olarak isimlendirmektedir. Bu isimlendirme ise emir, nehiy, vaat ve vaid'den kaynaklanmaktadır.⁵³³ *Onların önlerinden bir set arkalarından bir set çektik böylece gözlerini perdeledik.*⁵³⁴ ayetinde geçen perdeleme fiilini onlar yapmış olsa da bu fiil Allah'a nispet edilmektedir.⁵³⁵ Öldürmek, savaşmak, heva ve hevesinin peşinden koşmak gibi fiiller yaratıklar tarafından işlenen gerçek fiillerdir. Ancak Allah kendisine nispet etmektedir. Allah'ın kendine nispet etmesi insanların fiillerini Allah'ın yarattığına işaret etmektir.⁵³⁶

İhtiyari fiillerin Allah'a nispet edilişi kullara aidiyetini ortadan kaldırmamaktadır. Fiillerin mahiyetleri ve Allah tarafından yaratılmaları açısından Allah'a aittirler, işlenmeleri (kesb) açısından ise kullara ait olmaktadırlar. Aynı zamanda Allah

⁵²⁵ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, II/70.

⁵²⁶ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 11.

⁵²⁷ Bkz. Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 11.

⁵²⁸ Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhid*, s. 438.

⁵²⁹ Fussilet, 41/40.

⁵³⁰ Hac, 22/77.

⁵³¹ Bakara, 2/167.

⁵³² Zilzal, 99/7.

⁵³³ Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhid*, s. 438.

⁵³⁴ Yasin, 36/9.

⁵³⁵ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, XII/80.

⁵³⁶ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, V/112.

kullara emirler ve yasaklar yöneltmektedir. Kullarda kendilerine ait fiillerin bulunmaması durumunda bu emir ve yasakların yöneltilmesi imkânsız olmaktadır.⁵³⁷

Akli delillere gelince Allah mahlûkatı yaratmada tek olduğunu haber vermektedir. Bu da fiillerin yaratma ve inşa etme açısından Allah'a, onları kazanma yani kesb açısından ise mahlûkata ait olduğunu göstermektedir.⁵³⁸ Allah Teâlâ itaat edenin mükâfatlandıracağını isyan edenin ise cezalandırılacağını bildirmektedir. Eğer itaat ve isyan Allah'ın fiili olsa bu fiillerin sonucunda Allah muhatap olur. Oysaki bu fiillerin muhatabı insandır. Dolayısıyla fiillerin de onlara ait olması gerekmektedir. Taat, mâsiyet ve çirkin olan fiillerin Allah'a nispet edilmesi onun mükâfat ve cezaya muhatap olmasını teşkil etmesi açısından uygun olmamaktadır. Netice olarak İmam Mâturîdî fiillerin hakikat ve kesb anlamında kula ait olduğunu yaratma (halk) anlamında ise Allah'a ait olduğunu söylemektedir.⁵³⁹

Mâturîdiyye'yenin görüşüne bakıldığında onlara göre de fiillerin yaratıcısı Allah'tır.⁵⁴⁰ Kulların fiilleri ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan bir kısmı Allah'ın kulda kendi kudret ve iradesi olmadan yarattığı fiillerdir ki bunlar titreme gibi. Diğer kısım fiiller ise Allah'ın onda kulun kendi kudret ve isteğiyle yarattığı fiillerdir. Bunlar ise ihtiyaridir. Kulun fiili kesb karşılığını alırken, Allah'ın fiilleri halk olarak isimlenmektedir.⁵⁴¹ *Allah her şeyi yaratandır.*⁵⁴² ayeti de göstermektedir ki bu fiillerin yaratıcısı Allah'tır.⁵⁴³ Masiyet ve taat kabilinden bütün fiiller Allah'ın iradesi, meşiet, hükmü, kazası ve takdiriyle olmaktadır.⁵⁴⁴

Sonuç olarak görülüyorki Semerkandî, Mâturîdiyye gibi⁵⁴⁵ fiillerin kullara ait olduğunu ancak kulun yaptığı bu fiillerin yaratıcısının Allah olduğunu söylemektedir.⁵⁴⁶ Konunun daha iyi anlaşılması açısından fiillerin meydana gelmesi için gerekli olan istitâat konusuna geçmek yerinde olacaktır.

⁵³⁷ Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhid*, s. 439.

⁵³⁸ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, XVI/164, XII/230.

⁵³⁹ Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhid*, s. 440.

⁵⁴⁰ Sâbûnî, *Mâturîdiyye Akâidi*, s. 131; Ömer en-Nesefî, *Metnü Akâidü Ömer en-Nesefî*, s. 9.

⁵⁴¹ Sâbûnî, *Mâturîdiyye Akâidi*, s. 131.

⁵⁴² Zümer, 39/62.

⁵⁴³ Hakîm es-Semerkandî, *es-Sevadü'l-A'zam*, s. 112.

⁵⁴⁴ Ömer en-Nesefî, *Metnü Akâidi Ömer en-Nesefî*, s. 9.

⁵⁴⁵ Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhid*, s. 439.

⁵⁴⁶ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, V/303.

5.2. İstîtâat

İstîtâat, fiilin gerçekleşmesini sağlayan vasıttır. Fiilin meydana gelmesi istîtâatın varlığına bağlıdır.⁵⁴⁷ Ebu Hanife istîtâatı kulun, kendisiyle kötülük işlediği fiil olarak tanımlamaktadır. Taat ameli için işlenen fiil de istîtâatla meydana gelmektedir. Kulun cezalandırılmasının sebebi ise Allah'ın iyilikte kullanılmasını emrettiği istîtâatı kulun kötü fiillerde kullanmasından dolayıdır.⁵⁴⁸ Ebu'l-Leys, kulun hayır için de şer için de kullandığı istîtâatın fiille beraber olduğunu, fiilden önce veya sonra yaratılmadığını savunmaktadır. Çünkü istîtâat ve fiil birbiriyle bağlantılıdır.⁵⁴⁹ Ancak fiili yapma kudreti o anda verilmektedir. Yani kul fiili yaparken fiili yapma kudreti yaratılmaktadır.⁵⁵⁰ Semerkandî, Kaderiyye'nin, Allah'ın önceden kula vermiş olduğu bir istîtâatın bulunduğunu ve kulun kendisine verilen bu istîtâatla yapmak istediği bütün fiillerini yarattığı⁵⁵¹ görüşüne karşı çıkmaktadır. İstîtâatın kulda önceden bulunması durumunda kul, Allah'a muhtaç olmaz ve bu durumda kul kendisi için istediği her şeyi yapar. Kulun istediği her şeyi yapabilmesi onun Allah'a olan ihtiyacını ortadan kaldırır. Bu ise küfre sebep olur. Bu nedenle Kaderiyye'nin görüşü isabetli değildir.⁵⁵²

İstîtâat ile ilgili bir diğer konu ise Eş'ariyye'nin güç yetirilemeyen (teklif-i mâ lâ yutak) şeyi Allah'ın kullarından istemesinin mümkün olduğuyla⁵⁵³ ilgilidir. Semerkandî Eş'ariyye'nin bu görüşüne katılmamaktadır. Allah, Kur'an-ı Kerimde *Allah hiç kimseye gücünün üzerinde yük yüklemez.*⁵⁵⁴ buyurmaktadır.⁵⁵⁵ Bu ayet gösteriyor ki Allah kimseye yapamayacağı gücünün üzerinde bir şeyi teklif etmemektedir.⁵⁵⁶ Semerkandî, *Ey rabbimiz bize güç yetiremeyeceğimiz şeyleri yüklemeyi*⁵⁵⁷ ayeti-

⁵⁴⁷ Yusuf Şevki Yavuz, "İstîtâat", *DİA*, İstanbul, 2001, XXIII/399.

⁵⁴⁸ Ebu Hanife, *el-Fıkhü'l-Ekber*, s. 76.

⁵⁴⁹ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber*, s. 10.

⁵⁵⁰ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, II/69.

⁵⁵¹ Malati, Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahman Ebu'l-Hüseyin (ö. 377/987), *et-Tenbîh ve'r-Red ale'l-Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bid'a*, thk. Muhammed b. Zahid b. Hasan el-Kevseri, el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Turâs, Mısır, ts. s. 174; Abdulkâhir el-Bağdadi, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s. 83.

⁵⁵² Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber*, s. 10. Benzer bilgiler için bkz. *Tefsiru'l-Kur'an*, II/69.

⁵⁵³ Şehristani, *el-Milel ve'n-Nihal*, s.116.

⁵⁵⁴ Bakara, 2/286.

⁵⁵⁵ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber*, s. 12.

⁵⁵⁶ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, I/320.

⁵⁵⁷ Bakara, 2/286.

nin güç yetirilemeyen şeyin kula teklif edilebileceğine delil olmadığını savunur.⁵⁵⁸ Çünkü peygamber (s.a.s) kendini değil ümmetini düşündüğü için Allah'tan bu istekte bulunmuştur.⁵⁵⁹ *Rabbimiz bize öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme*⁵⁶⁰ ayeti de dikkate alındığında, Hz. Peygamberin bu duasında takatin kaldırılmasının değil yükün hafifletilmesinin istendiği ortaya çıkmaktadır. Yükün kaldırılması sonucu ortaya çıkmamaktadır.⁵⁶¹ Aynı zamanda bu ayet göstermektedir ki Allah bütün güçlükleri Peygamber'in ümmetinden kaldırmış, onlara lütufta bulunmuş, emirlerini hafifletmiş⁵⁶² ve ancak her ferde güç yetirebileceklerini yüklemiştir. İnsan mükellef olmadan hiçbir şeyden sorumlu tutulmamıştır.⁵⁶³ Allah'ın Rahim adının özelliklerinden biri de kullarından ancak yapabileceklerini istemesi ve güç yetiremeyeceklerini istememesidir.⁵⁶⁴

İmam Mâturîdî ise istitâatı ikiye ayırmaktadır. Bunlardan ilki sebeplerin müsait, vasıtaların sağlıklı olduğu istitâat ve fiillere ait istitâattir.⁵⁶⁵ Sebepler ve haller istitâatı fiilden önce bulunmaktadır.⁵⁶⁶ Fiillerin meydana gelmesi kendisine bağlı olmakla beraber bu istitâat, fiillerin meydana gelmesi için değildir. Allah bunu dilediğine vermektedir. *Gücü yetmeyen altmış yoksulu doyurur.*⁵⁶⁷ *Eğer gücümüz yetseydi seninle beraber elbette sefere çıkardık.*⁵⁶⁸ gibi ayetlerde ve benzeri ayetlerdeki istitâat fiilin meydana gelişini sağlayan değil sebeplerin ve faile ait hallerin müsait olması anlamında olan istitâat olmaktadır.⁵⁶⁹ *İnsanlardan oraya gitmeye gücü yetene, Allah için giderek o evi hacetmesi farzdır.*⁵⁷⁰ ayetindeki istitâatın manası kendisinin bulunmaması durumunda bir hitabın oluşmayacağı ve bundan yoksun bulunan kişinin de fiile muhatap tutulmayacağıdır.⁵⁷¹ Sonuç olarak yükümlü tutulmak ve ilahi

⁵⁵⁸ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 12.

⁵⁵⁹ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, I/321.

⁵⁶⁰ Bakara, 2/286.

⁵⁶¹ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 12.

⁵⁶² Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, I/321.

⁵⁶³ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, IV/281.

⁵⁶⁴ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, I/36.

⁵⁶⁵ Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhid*, s. 495; *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, II/255.

⁵⁶⁶ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, II/255.

⁵⁶⁷ Mücâdele, 58/4.

⁵⁶⁸ Tevbe, 9/42.

⁵⁶⁹ Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhid*, s. 495-496.

⁵⁷⁰ Âl-i İmran, 3/97.

⁵⁷¹ Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhid*, s. 498.

emre muhatap olmak haller ve sebepler istitâatına girmektedir.⁵⁷² İkinci grup istitâat ise fiile mahsus olup herhangi bir şekilde mevcut olması durumunda fiilde muhakkak onunla beraber meydana gelmektedir.⁵⁷³ Kudret, fiil ile beraber bulunmadığı takdirde fiilin bu kudretle gerçekleşmesi mümkün olmamaktadır. Kudretin fiilden bir zaman dilimi bile uzak kalması aynı sonucu ortaya çıkarmaktadır.⁵⁷⁴ Buradaki fiil ise ihtiyari fiil olup yapılması durumunda sevap veya cezayı gerektiren fiildir. Çünkü fiillerin kendileriyle meydana geldiği kudret (İstitâat)‘ler, şartlar çerçevesinde kendi başlarına meydana gelseler kişi bu fiiller oluşmadan bu kudretle yetinmiş olacak ve Allah’a muhtaç olmayacak. Oysaki bütün yaratılanlar Allah’a muhtaçtır.⁵⁷⁵ İstitâat kendisi açısından bilinebilen mahiyeti anlaşılacak bir şey değildir. Onun olma sebebi fiilin meydana gelmesi içindir, o olmadan fiil meydana gelemez. Fiilin varlığı ona bağlıdır. Bu durumda fiilin istitâata daha önce değil meydana gelme esnasında ihtiyacı vardır. Bu durumda istitâatın fiille beraber olmasını gerektirir. Aynı zamanda fail olmayan bir kâdirin bulunması nasıl ki söz konusu değilse acizin fail olması da söz konusu değildir. Bu böyle olunca bir taraftan kudretin var olması diğer taraftan fiilin olmayışına hükmetmek isabetli değildir. Kudret ile fiilin yaratılmıştan ortaya çıkması beraberdir.⁵⁷⁶

İstitâat hem hayır hem de şer için geçerli olmaktadır. Çünkü bir şeyin hem kendisine hem de zıddına elverişli olması istitâatında hem kendisine hem de zıddına yönelik olmasını gerekli kılmaktadır. Bir fiile elverişli olup onun zıddına elverişli olmayan durum iradi bir durum değil zorlanan bir durum olmaktadır. İstitâatın da iki zıt olan şeyin olmasına elverişli olmadığı durumunda, ihtiyari durum değil mecburi bir durum ortaya çıkacaktır.⁵⁷⁷

Ehl-i Sünnet ve Mâturîdiyye de fiilin meydana gelebilmesi için istitâatın fiilden önce değil, fiille beraber meydana gelmesi gerektiğini savunmaktadır.⁵⁷⁸ Çünkü

⁵⁷² Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, II/256.

⁵⁷³ Bkz. Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhid*, ss. 499.

⁵⁷⁴ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, I/177.

⁵⁷⁵ Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhid*, s. 503.

⁵⁷⁶ Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhid*, s. 504.

⁵⁷⁷ Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhid*, s. 506-507.

⁵⁷⁸ Pezdevi, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, s.177; Ömer en-Neseffî, *Metnü Akâidü Ömer en-Neseffî*, s. 9.

kudretin bekası ve sürekliliği bulunmamaktadır.⁵⁷⁹ Kula ait olan istitâat bir arazdır ve arazın sürekli olması düşünülemez (muhaldir). İstitâat fiilden önce olsaydı fiilin meydana geliş esnasında bulunmayacak dolayısıyla fiil kudretsiz kalmış olacaktı. Şayet bu mümkün olsaydı fiilin aciz kimseden de meydana gelmesi mümkün olurdu. Bu ise düşünülemez bir durumdur.⁵⁸⁰ İstitâat sebeplerin, aletlerin ve organların elverişli olmasıyla mümkündür. Teklifin sıhhati de bu istitâata dayanmaktadır.⁵⁸¹

C. NÜBÜVVETLE İLGİLİ MESELELER

1. Peygamberlerin Masum Olması

Resul kelimesi “rasele” fiilinden gelmektedir. Allah’ın şeriatla gönderdiği, o şeriatle amel eden ve onu insanlara açıklayan kimselere resul denir. Nebi ise nübüvvet sahibi olan Allah’tan haber veren kişidir. Nebiler ise, Allah’ın dinini ve şeriatini yarattıklarına haber vermesi için seçtiği kişilerdir.⁵⁸²

Semerkandî’ye göre nebiler ve resuller hariç insanlar ve cinler günahlardan korunmuş değillerdir.⁵⁸³ Peygamberler Allah katında diğer insanlardan çok daha fazla üstündürler. Bu sebeple onların mesuliyetleri diğer insanlarınkinden fazladır. Peygamberler ismet sıfatıyla muttasıf oldukları için onlardan hata sudur etmez ancak ayak kayması diye isimlendirilen zelle sudur eder.⁵⁸⁴ Pegamberler büyük günahlardan korunmuşlardır. Zira onlar bu günahlardan korunmuş olmasaydılar yalan söylemekten kendilerini koruyamazlardı. Peygamberden yalan sudur etmesi ise ona risalet verilmesine engel olurdu. Ancak peygamberler büyük günahlardan korunduğu gibi küçük günahlardan korunmuş değillerdir. Peygamberler, kıyamet günü Allah Teâlâ’nın şefaati için izin vereceği kimseler olmalarından⁵⁸⁵ dolayı onların küçük günahlardan korunmuş olmaları şefaati makamında bir zayıflık meydana getirirdi. Çünkü herhangi bir musibete uğramamış birinin musibete uğramış birini anlaması

⁵⁷⁹ Pezdevi, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, s.177.

⁵⁸⁰ Bkz. Sâbûnî, *Mâturîdiyye Akâidi*, s. 125.

⁵⁸¹ Ömer en-Nesefî, *Metnü Akâidü Ömer en-Nesefî*, s. 9.

⁵⁸² Abdulhamid Ömer (ö. 1424/2003), *Mu’cemu’l-Lugati’l-Arabiyyeti’l-Meâsıra*, II/889.

⁵⁸³ Ebu’l-Leys, *Şerhu’l-Fıkhi’l-Ekber*, s.26; *Tefsiru’l-Kur’an*, V/351.

⁵⁸⁴ Ebu’l-Leys, *Tefsiru’l-Kur’an*, IV/47. Ayrıca bkz. *Tefsiru’l-Kur’an*, IV/178.

⁵⁸⁵ Ebu’l-Leys, *Tefsiru’l-Kur’an*, I/182.

zor olurdu.⁵⁸⁶ Bu durum tıpkı peygamberlerin gûnahtan korunmuş olmalarına rağmen Allah'ın, peygamberine, önce kendisi için daha sonra ümmeti için tevbe ve istiğfarda bulunmasını istemesi⁵⁸⁷ gibidir.

Peygamberlerin zelle diye isimlendirilen küçük gûnahları olabileceğini söyleyen Semerkandî, bazılarının küçük gûnahı zikretmeyip yerine zelle kelimesini kullanmalarını anlamsız bulmaktadır. Ona göre bu iki kelime arasında bir fark yoktur. İkisi de aynı manaya gelmektedir.⁵⁸⁸

Ebu'l-Leys Mu'tezile'nin, peygamberlerin büyük ve küçük gûnahlardan korunmuş olmalarını onların şefa'at etmeyecekleri görüşünden kaynaklandığını belirtmektedir.⁵⁸⁹

Semerkandî küçük gûnahın Cebrailin resûllere hakkında vahy getirmediği durumlarda olduğunu belirtmektedir. Hz. Davud (a.s.)'un Cebrail'den vahyin gelmesini beklemeden Urya'nın karısıyla evlenmesi buna delil olmaktadır.⁵⁹⁰ Bu durumu Allah Teâlâ *Davud, Biz, kendisini sınıadık sandı da Rabbinden yarlıganma diledi ve eğilerek yere kapandı ve Rabbine döndü.*⁵⁹¹ ayetiyle beyan etmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s) ise Zeyd'in karısıyla evlenmek için vahyin gelmesini beklemiştir. Bu, Peygamber (s.a.s)'in zelleden kurtulmasını sağlamıştır. Bu durumu yüce Allah *Zeyd eşiyile ilişiğini kesince onu seninle evlendirdik.*⁵⁹² ayetiyle beyan etmektedir.⁵⁹³ Nebilerin daha faziletli olanı bırakıp daha az faziletli olan işleri tercih etmeleri de onlardan sadır olan hatalardan sayılmaktadır. Allah Teâlâ'nın *şu ağaca yaklaşmayın.*⁵⁹⁴ uyarısına karşı Hz. Adem ve Havva unutarak şeytanın verdiği vesveseyle ağaca yaklaşmış ve efdal yolunu unutmuşlardır.⁵⁹⁵ Onların cennette ebedi kalmak için yemiş oldukları yasak meyve cennetten çıkarılmalarına sebep olmuştur. Bu Hz. Adem'den südür eden küçük bir zelle olmuştur.⁵⁹⁶

⁵⁸⁶ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 26.

⁵⁸⁷ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, VI/13.

⁵⁸⁸ Bkz. Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 26.

⁵⁸⁹ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s.26.

⁵⁹⁰ Ancak bu olay isrâiliyattan bir haberdir. Bkz. Ömer Faruk Harman, "Dâvud", *DİA*, 1994, IX/23.

⁵⁹¹ Sad, 38/24.

⁵⁹² Ahzab, 33/37.

⁵⁹³ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 26.

⁵⁹⁴ Bakara, 2/35.

⁵⁹⁵ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 27.

⁵⁹⁶ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, IV/178.

İmam Mâturîdî'ye göre peygamberlerin günahları insanların günahlarına benzememektedir. Onların günahları mübah olan bir şeyi yapmada olur. Ancak peygamberlere yine de bu yasaklanmıştır.⁵⁹⁷ Ancak peygamberlerin günahından korunmuş (masum) olmaları onların sınava tabi tutulmalarına engel teşkil etmemektedir.⁵⁹⁸ Bu nedenle İmam Mâturîdî “masumiyet imtihana tabi tutulmayı kaldırmaz.” demektedir. Yani peygamberlerin günahlardan korunmuş olmaları onları itaate zorlamadığı gibi günah işlemekten de alıkoymamaktadır.⁵⁹⁹

Ebu'l-Leys'in Mâturîdiyye ile bu konuda farklı görüşte olduğu görülmektedir. Çünkü o, nebi ve resullerin büyük günahlardan korunduklarını kabul etmekte fakat küçük günahlardan korunduklarını kabul etmemektedir. Aynı zamanda zelle ve küçük günah arasında bir fark olmadığını ikisinin de aynı manaya geldiklerini savunmaktadır.

D. AHİRETLE İLGİLİ MESELELER

Ebu'l-Leys bu meselede Cehmiyye, Kaderiyye ve Mu'tezile'ye cevap vermektedir. Mu'tezile, Cehmiyye ve Kaderiyye'nin akli işitme, görme koklama, tad alma ve dokunma olarak altı duyu olarak kabul etmelerinden dolayı kabir azabını ve cansız varlıkların Allah'ı tesbih etmesini, mizanı, sıratı, büyük günah işleyen mü'minin cehennemden çıkışını, mi'racı ve ru'yetullah'ı inkâr ettiklerini söylemektedir.⁶⁰⁰

1. Kabir Azabı

Smerkandî, Cehmiyye, Kaderiyye ve Mu'tezile mezheplerinin kabir azabının olmadığına yönelik görüşlerine karşı çıkmakta, kabir azabının olduğunu kabul etmektedir. Smerkandî aklın aciz, zayıf ve yok olma gibi özelliklere sahip olduğunu ifade eder. İnsan aklıyla idrak edilelebilen şeyleri anlar fakat idrak edilemeyen şeyleri aklıyla anlayamaz. Akıl bu durumlarda söz sahibi değildir. İdrak edemediğimiz

⁵⁹⁷ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, XIV/22.

⁵⁹⁸ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, I/254.

⁵⁹⁹ Sâbûnî, *Mâturîdiyye Akâidi*, s. 110.

⁶⁰⁰ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 19.

şeylerle ilgili vahiy geldiği zaman artık aklın görevi biter. Kabir azabı da aklın idra-kinin dışında bir durumdur.⁶⁰¹

Kabir azabının var olduğunu gösteren ayetler bulunmaktadır. Bu ayetlerin olması artık aklın söz sahibi olamayacağına işaret etmektedir. Allah Teâlâ'nın *Onlara iki kez azap edeceğiz. Sonra büyük bir azaba uğrattılacaklar.*⁶⁰² buyurması kabir azabının varlığına işaret etmektedir. Şöyleki ayette söylenen azap bir kere kabirde bir kere de kıyamette olacaktır.⁶⁰³ Bu azabın biri dünyada diğeri ise cehennemde de olabilir. Bazılarına göre ise bu azabın biri ölüm anında diğeri ise kabirdedir. Onların büyük azabı ise cehennemde olacaktır.⁶⁰⁴ Ebu'l-Leys Mü'min suresi 46. ayetin tefsirinde İbn. Mesud'un, "kâfirlerin karakuş gibi bir şeyin içine girer gibi sabah akşam cehenneme sokulacağını" İbn Abbas'ın rivayetine göre ise "kâfirlerin ruhları günde iki defa cehennem ateşine sokulup çıkarılacaktır" sözlerini aktarmaktadır. Kıyamete kadar kâfirlerin ruhları bu şekilde cezalandırılacaktır.⁶⁰⁵ Onlar kabirde kaldıkları bu süreyi ise uykuda geçirdiklerini düşüneceklerdir.⁶⁰⁶ *Zulmedenler için bunun dışında bir azap daha vardır.*⁶⁰⁷ ayetinde kastedilen azap da kabir azabı olmaktadır.⁶⁰⁸ *Belki vazgeçerler diye onlara büyük azaptan önce kesinlikle küçük azaptan tattıracağız.*⁶⁰⁹ ayeti de kabir azabının varlığına işaret etmektedir. Nitekim Secde 21. ayetteki "azabul-edna" tabirini tefsirciler kabir azabı olarak tefsir etmekte.⁶¹⁰

Semerkandî, *Tenbihu'l-Ğafilin* isimli eserinde kabir azabına genişçe yer vermektedir. Kabir azabının olduğunu gösteren birçok hadisi delil göstererek kabir azabının var olduğunu delillendirmektedir.⁶¹¹

İmam Mâtûrîdî kabir azabı meselesinde kabir azabını reddedenler ve kabir azabının var olduğunu iddia edenlerin görüşlerini ve dedillerini sunmaktadır. O kabir azabının kesin olarak var olduğunu söylemese de var olduğu yönünde görüşlerini

⁶⁰¹ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 19.

⁶⁰² Tevbe, 9/101.

⁶⁰³ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 20

⁶⁰⁴ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, III/119.

⁶⁰⁵ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, V/341.

⁶⁰⁶ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, V/195.

⁶⁰⁷ Tur, 52/47.

⁶⁰⁸ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 20.

⁶⁰⁹ Secde, 32/21.

⁶¹⁰ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 20.

⁶¹¹ Bkz. Ebu'l-Leys, *Tenbihu'l-Ğafilin*, ss. 41-52.

beyan etmektedir.⁶¹² *O gün Allah sizi çağırarak siz dünyada çok az kaldığınız zannı içinde O'na hamederek çağrısına uyacaksınız.* ayetindeki “(dünyada) çok az kaldığınız zannı içinde” kısmının olması kabir azabının olmadığına dair delil olarak sunulmaktadır. Ancak bu ayette kabir azabının olmadığına dair değil olduğuna dair delil vardır. Zira insanlar bir bela ve musibetle karşılaştıktan sonra ondan daha kötüsünü gördüklerinde içinde buldukları durumu küçümser ve unuturlar. Bunun gibi kıyametin şiddetini gördüklerinde de kabir azabının şiddetini unuturlar.⁶¹³ *Allah, “yeryüzünde kaç yıl kaldınız?” diye sorar. Onlar bir gün veya bir günden daha az kaldık derler.* İmam Mâturîdî, Mukatil b. Süleyman’ın buradaki kalmanın kabirde olduğu yönünde görüş beyan ettiğini söylemekte ve kendisi de bu görüşün mümkün olduğunu kabul etmektedir. Buradaki “az bir süre” kalmak kabir azabının yok olduğuna delil olmamaktadır. Kabir azabını görenler, kabirlerde ahirette göreceği azabı görmekteler. Ahirette ise kabir azabından daha şiddetli olan ahiret azabını görünce kabirdeki azabın çok az ve kısa olduğunu söylemeleri mümkündür.⁶¹⁴ Veya ahiretin azabını gördüklerinde ve dehşetini hissettiklerinde kabirde gördükleri azap çok hafif gelir ve ahiretin azabının yanında kabir azabını basit görürler.⁶¹⁵ *Onlar sabah akşam ateşe arz edilecekler. Kıyamet koptuğunda Firavun ve ailesini en şiddetli azabın içine atın! denilecek.*⁶¹⁶ ayetindeki “ateşe arz” ifadesinin, kıyametten ve cehennem atılmadan önce olması mümkün olmaktadır.⁶¹⁷ “Bu azap onların sabah akşam sokulacakları ateştir.” mealindeki beyanda da ifade edildiği üzere kabir azabının cehennem ateşinin kabir ehline gönderilme azabı, ahiret azabının da bizzat içine girme azabı olması mümkün olmaktadır.⁶¹⁸ Paygamber (s.a.s) *Sizden biri öldüğünde gideceği yer sabah akşam kendisine gösterilir, eğer cennet ehlinden ise cennetten, cehennem ehlinden ise cehennemden bir parça gösterilir. Sonra ona kıyamet günü tekrar diriltilip oraya gidinceye kadar senin yerin burasıdır denilir.*⁶¹⁹ buyurmaktadır. İmam Mâturîdî, peygamberden nakledilen bu hadisin sahih ve sabit olması durumun-

⁶¹² Mâturîdî, Te’vilatü’l-Kur’an Tercümesi, IX/310, XII/113.

⁶¹³ Mâturîdî, Te’vilatü’l-Kur’an Tercümesi, VII/327.

⁶¹⁴ Mâturîdî, Te’vilatü’l-Kur’an Tercümesi, X/95.

⁶¹⁵ Mâturîdî, Te’vilatü’l-Kur’an Tercümesi, XII/113.

⁶¹⁶ Mü’min, 40/46.

⁶¹⁷ Mâturîdî, Te’vilatü’l-Kur’an Tercümesi, XIII/68.

⁶¹⁸ Mâturîdî, Te’vilatü’l-Kur’an Tercümesi, IX/310.

⁶¹⁹ Buhari, *Cenâiz*, 89.

da bu hadisin kabir azabının varlığına inanmak gerektiğine işaret ettiğini söylemektedir.⁶²⁰

Mâturîdiyye'ye göre kabir azabı haktır. Kabir azabını gösteren birçok hadis bulunmaktadır.⁶²¹ Mü'min kabir azabının hak olduğuna inanmalıdır.⁶²² *Kim beni anmaktan yüz çevirirse onun için sıkıntılı bir geçim vardır.*⁶²³ ayetindeki sıkıntılı bir geçim'den kasıt kabir azabıdır.⁶²⁴ Nitekim peygamber (s.a.s) *Kabir ya cennet bahçelerinden bir bahçedir ya da cehennem çukurlarından bir çukurdur.*⁶²⁵ buyurmaktadır.

2. Mizan

Ebu'l-Leys, *Kıyamet günü için adalet terazileri kurarız.*⁶²⁶ ayetinin ve bu konuda başka birçok haberin varolmasını mizanın olduğuna delil göstermektedir.⁶²⁷

İmam Mâturîdî mizanın üç ayrı manada kullanıldığını söylemektedir. Bunlardan biri de dünyada yapılan işlerin sevap ve cezasını ahirette tartacak olan mizandır.⁶²⁸ Bu terazilerle herkesin hakkı tespit edilir ve kimseye bir haksızlık yapılmaz.⁶²⁹ Mâturîdiyye âlimleri de mezhep imamlarıyla aynı görüşü savunmaktalar. Mü'min kıyamet günü amellerinin tartılacağına inanmalıdır.⁶³⁰ Mizan haktır. İnsanların amellerini bu alet tespit edecektir. Fakat akıl onu idrak edemeyecektir.⁶³¹ *Biz kıyamet günü için adalet terazileri kurarız. Kimse en ufak bir haksızlığa uğratılmaz.*⁶³² ayeti de bunu ifade etmektedir.

⁶²⁰ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, XIII/69.

⁶²¹ Bkz. Sâbûnî, *Mâturîdiyye Akâidi*, s. 177; Ömer en-Nesefî, *Metnü Akâidü Ömer en-Nesefî*, s. 12.

⁶²² Hakîm es-Semerkandî, *es-Sevâdü'l-A'zam*, s. 125.

⁶²³ Tâhâ, 20/124.

⁶²⁴ Hakîm es-Semerkandî, *es-Sevâdü'l-A'zam*, s. 126.

⁶²⁵ Tirmizi, *Kıyamet*, 26.

⁶²⁶ Enbiya, 21/47.

⁶²⁷ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkh'l-Ekber*, s. 20.

⁶²⁸ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, XIV/283.

⁶²⁹ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, IX//378-XIV/394.

⁶³⁰ Hakîm es-Semerkandî, *a.g.e.* s.162.

⁶³¹ Bkz. Sâbûnî, *Mâturîdiyye Akâidi*, s. 177.

⁶³² Enbiya, 21/47.

3. Cennet ve Cehennem Yaratılması

Ehl-i Sünnet dışındakiler cennet ve cehennem yaratılmadığını savunmaktadırlar.⁶³³ Mu'tezile ve Cehmiyye mezhepleri de cennet ve cehennem yaratılmadığı, onların sonlu olduğu ve onların halkının da sonlu olacağı görüşlerini savunmaktadır.⁶³⁴ Semerkandî, Mu'tezile ve Cehmiyye'nin bu görüşlerine karşı çıkmakta, ikisinin de yaratıldığını savunmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de yüce Allah cennetle ilgili *O gün cennet takva sahiplerine yaklaştırılır.*⁶³⁵ buyurmuştur. Cehennemle ilgili ise (*cehennem*) *Kâfirler için hazırlandı.*⁶³⁶ ayetiyle beyan etmektedir. Ayetler cennet ve cehennem yaratıldığına işaret etmektedir. Allahu Teâlâ, mü'minleri cennetle müjdelirken kâfirleri de cehennem ile korkutmaktadır. Eğer cennet ve cehennem yaratılmamış olmasaydılar, Allah'ın bu ayetlerle haber verdiğini yalanlamaya yol açardı.⁶³⁷ Ehl-i Sünnet'in de kabul ettiği gibi cennet ve cehennem yaratılmıştır.⁶³⁸ Allah cehennem ile korkutmaktadır. Yaratılmayan bir şeyle korkutmak Allah'a yakışmaz. Yaratılmadığı halde Allah'ın cehennemle korkutması Allah'ın boş şeylerle uğraşması anlamına gelirdi. Oysaki Allah boş şeylerle uğraşmaktan münezzehtir.⁶³⁹

Cennet ve cehennemle ilgi ihtilafı konulardan biri de cennet ve cehennem sonlu olup olmadığı meselesidir. Ebu'l-Leys Cehmiyye, Kaderiyye ve Mu'tezile'nin cennet ve cehennem sonlu olduğuna dair görüşlerine⁶⁴⁰ karşı çıkmakta ve Mu'tezile'nin bu meseleyi tam olarak netleştirmedeğini ifade etmektedir.⁶⁴¹ O, cennet ve cehennem sonlu olduğu görüşünü reddeder. *Onlar için devamlı bir mükâfat vardır*⁶⁴² ayeti ve cennet nimetiyle ilgili olarak ta *Bitip tükenmeyen ve yasaklanmayan*⁶⁴³ ayetleri cennet ve cehennem sonlu olmadığına delildir.⁶⁴⁴ Cennette Allah salih amel işleyen kulları için birçok mükâfat hazırlamış ve orada ölüm olmadığı

⁶³³ Eş'ari, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s.340.

⁶³⁴ Şehristani, *el-Milel ve'n-Nihal*, s. 104; Eş'ari, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s. 340.

⁶³⁵ Şuara, 26/90.

⁶³⁶ Bakara, 2/24.

⁶³⁷ Bkz. Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 28.

⁶³⁸ Pezdevi, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, s. 257

⁶³⁹ Bkz. Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, I/89.

⁶⁴⁰ Eş'ari, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s. 340.

⁶⁴¹ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 28.

⁶⁴² Tin, 95/6.

⁶⁴³ Vakıa, 56/32.

⁶⁴⁴ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 30.

gibi, oradan bir daha çıkmak da yoktur.⁶⁴⁵ Allah'a iman etmeyenler ise ebedi olarak cehennemde kalacaklar ve azapları da hafifletilmeyecektir.⁶⁴⁶ Onların ebedi cehennemde kalmaları küfür ve nifaklarının cezasıdır.⁶⁴⁷

Cennet ve cehennemin ebedi olmasının Allah'ın bekasına ortak olacağı bu sebeple *Allah'ın zatı dışında her şey yok olacaktır.*⁶⁴⁸ ayetini onların sonlu olduğuna delil getirmelerine Semerkandî karşı çıkmaktadır. Cennet ve cehennem yok idi Allah'ın yaratmasıyla var oldu ve devamı da ancak Allah'ın devam ettirmesiyle mümkün olacaktır. Bundan dolayı cennet ve cehennemin sonlu olmaması Allah'a karşı bir şirk durumunu ortaya çıkarmayacağını ifade eder. Zira Allah yarattıklarının sıfatları ile sıfatlanamamaktadır.⁶⁴⁹

İmam Mâturîdî de cennet ve cehennemin ebedi olduğunu savunmaktadır. O Cehmiyye'nin cennet ve cehennemin fani olduğu görüşlerini reddetmektedir. *Onlar orada ebedi kalacaklar.*⁶⁵⁰ ayeti onların görüşlerini çürütmektedir. Allah zatiyla evvel, zatiyla âhir, zatiyla bakidir. Cennet ve cehennemde bulunanlar ise Allah'ın sayesinde bakidir. Aynı zamanda Allah cenneti kusur ve eksikliklerden arınmış bir âlem olarak yaratmıştır. Eğer cennet birgün son bulacak olsa onda en büyük eksiklik ortaya çıkmış olur. Cennet son bulacak olsa içindekilerin hayatını karartan bir nimet konumunda olurdu ki insan sonunda yokluk olan bir hayatla mutlu olmaz.⁶⁵¹ Cennetin yok olması korku ve üzüntünün ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. İnsan dünyada bir nimetin yok olmasından üzüntü ve endişe duymaktadır. Allahu Teâlâ *Hidayetime uyan kimseler için ne bir korku vardır ne de üzülmeleri söz konusudur.*⁶⁵² buyurmaktadır. Yani ayet cennette korkunun ve üzüntünün olmayacağını haber vermektedir. Cehennemin yok olması ise kâfirlerin cehennemin azabını hafif görüp küçümsemelerine yol açmaktadır.⁶⁵³ Bu durumda cennet ve cehennemin sonlu olmadığını göstermektedir.

⁶⁴⁵ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, I/91-336-V/547.

⁶⁴⁶ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, I/139- 195. Ayrıca bkz. *Tefsiru'l-Kur'an*, III/229-V/439.

⁶⁴⁷ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, III/99. Ayrıca bkz. *Tefsiru'l-Kur'an*, IV/140-173.

⁶⁴⁸ Kasas, 28/88.

⁶⁴⁹ Bkz. Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber*, s. 30.

⁶⁵⁰ Bakara, 2/25.

⁶⁵¹ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, I/95.

⁶⁵² Bakara, 2/38.

⁶⁵³ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, I/138.

Mâturîdiyye âlimlerine göre de cennet ve cehennem şuan vardır, yaratılmıştır.⁶⁵⁴ Allah Teâlâ'nın mazi sigasıyla cennet ile ilgili *Takva sahipleri için hazırlandı*⁶⁵⁵ ve cehennem hakkında da yine mazi sigasıyla *Kâfirler için hazırlandı*⁶⁵⁶, diye buyurması cennet ve cehennemin yaratılmış olduğunu göstermektedir.⁶⁵⁷ Allah Teâlâ hz. Adem ve Havva'ya *Şu ağaca yaklaşmayın.*⁶⁵⁸ diye buyurmuştur. Eğer cennet yaratılmamış olsaydı bu imkânsız olurdu.⁶⁵⁹ Şirk ve küfrün cezasının ve sevapların karşılığının ebedi olması da cennet ve cehennemin ebediyen yok olmayacağına delil olmaktadır. Nitekim cennet ve cehennem ehliyle ilgili *Orada ebediyen kalacaklardır*⁶⁶⁰ ayeti cennetin de cehennemin de ebedi olduğunu göstermektedir.⁶⁶¹ Cennet ve cehennem yok olmayacakları gibi onların halkları da yok olmayacaklardır.⁶⁶²

Ebu'l-Leys'in sık sık görüşlerini zikredip katıldığı Ehl-i Sünnet âlimlerinin görüşleri de bu doğrultudadır.⁶⁶³ O'nun Ehl-i Sünnet ve Mâturîdiyye çizgisinde olduğu görülmektedir.

4. Kıyametin Vakti

Ebu'l-Leys cennet ve cehennemin sonlu olup olmadığı meselesini açıklarken kıyametin vaktiyle ilgili olarak Mu'tezile'nin kıyamet saatini şey olarak isimlendirmesine de karşı çıkmaktadır. Ona göre kıyamet saati henüz yaratılmamış ve şuan mevcut değildir. Bundan dolayı şey olarak isimlendirilemez.⁶⁶⁴ Semerkandî, Mu'tezile'nin görüşüne delil olarak *Kişi öldüğü zaman onun kıyameti kopar.* hadisini getirmelerini doğru bulmamaktadır. Bu hadis kişinin öldüğü zaman ona kabrinin geniş veya dar olduğunun gösterilmesi, kabrinin cennet bahçelerinden bir bahçe veya cehennem çukurlarından bir çukur olmasının gösterilmesiyle ilgilidir. Hadis ruhun

⁶⁵⁴ Hakîm es-Semerkandî, *es-Sevâdü'l-A'zam*, s. 168; Sâbûnî, *Mâturîdiyye Akâidi*, s. 178; Ömer en-Nesefî, *Metnü Akâidü Ömer en-Nesefî*, s. 12.

⁶⁵⁵ Âl-i İmran, 3/133.

⁶⁵⁶ Bakara, 2/24.

⁶⁵⁷ Sâbûnî, *a.g.e.* s. 178.

⁶⁵⁸ Bakara, 2/35.

⁶⁵⁹ Hakîm es-Semerkandî, *es-Sevâdü'l-A'zam*, s. 169.

⁶⁶⁰ Nisa, 4/57; Ahzab, 33/65.

⁶⁶¹ Sâbûnî, *Mâturîdiyye Akâidi*, s. 178; Hakîm es-Semerkandî, *es-Sevâdü'l-A'zam*, s. 249.

⁶⁶² Ömer en-Nesefî, *Metnü Akâidü Ömer en-Nesefî*, s. 12.

⁶⁶³ Ayrıntılı bilgi için bkz. *Pezdevî, Ehl-i Sünnet Akaidi*, ss. 257-259.

⁶⁶⁴ Ebu'l-Leys, *Şerhu Fıkhi'l-Ekber*, s. 29.

iman veya küfür üzerine olup olmadığını kastetmektedir. Mu'tezilenin görüşünü de-ğil.⁶⁶⁵ şeklinde açıklamaktadır. Ebu'l-Leys *Tenbihu'l-Ġafilin*'de kıyametin kopuş safhalarını geniş bir şekilde anlatmakta fakat kıyamet vaktinin yaratılıp yaratılmadığıyla ilgili bir şey söylememektedir.⁶⁶⁶ Aynı şekilde *Bustanü'l-Arifin*'de de kıyametle ilgili bilgi vermekle yetinmektedir.⁶⁶⁷

E. TEBERRİ

Ebu'l-Leys sahabe hakkında iyi ve güzel düşünmenin, güzel konuşmanın, sahabeden hiç kimseyi kötü bir şekilde dile dolamamanın akıl sahibi bir insanın görevi olduğunu, dinini kurtarmak isteyen kimsenin mutlaka buna uyması gerektiğini⁶⁶⁸ belirtmektedir.

Bu konuda Rafiziler'in Hz. Ali dışındaki sahabeden uzak durmalarının yanlışlığını Peygamber (s.a.s)'in *Benim ashabım yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız doğru yolu bulursunuz* sözüyle ifade etmektedir. Hz. Osman ve Ali'yle ilgili durum ise Allah'a kalmıştır, onlarla ilgili durumu en iyi Allah bilir diyerek bir şey söylemekten kaçınmıştır.⁶⁶⁹ Semerkandî Hz. Osman ve Hz. Ali ile ilgili en iyi Allah bilir desede onların ümmetin hayırlı kişileri olduğunu ifade etmiştir.⁶⁷⁰ Nitekim hocası Muhammed b. Fadl'ın bu ümmetin en hayırlısı olan kişilerin, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer olduğunu söyledikten sonra kendisi de onlardan sonra en hayırlı olan kişilerin Hz. Osman ve Hz. Ali olduğunu söylemektedir. Hz. Ali'den sonra ise sahabilerin hepsi gelmektedir. Çünkü Rasulullah (s.a.s)'ın bütün sahabileri hayırlıdır.⁶⁷¹ Sahabinin faziletleri hakkında birçok rivayet bulunmaktadır.⁶⁷² Peygamber (s.a.s), *Ashabım hakkında dikkatli olun ve Allah'tan korkun! Ashabım hakkında dikkatli olun ve Allah'tan korkun! Benden sonra onları dillerinize dolamayın. Kim onları seviyorsa beni sevdiğinden dolayıdır, kim de onlara kin güderse bana olan kininden dolayı*

⁶⁶⁵ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 30.

⁶⁶⁶ Bkz. Ebu'l-Leys, *Tenbihü'l-Ġafilin*, ss.53-63.

⁶⁶⁷ Bkz. Ebu'l-Leys, *Bustanü'l-Arifin*, ss. 299-301.

⁶⁶⁸ Ebu'l-Leys, *Bustanü'l-Arifin*, s. 129.

⁶⁶⁹ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 5.

⁶⁷⁰ Ebu'l-Leys, *Bustanü'l-Arifin*, s. 129.

⁶⁷¹ Ebu'l-Leys, *Bustanü'l-Arifin*, s. 129.

⁶⁷² Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 5.

onlara kin gütmektedir. Kim onlara eza verirse bana eza vermiş olur. Kim de bana eza verire Allah'a eza vermiş olur Kim de Allah'a eza verirse bu kişinin yakın bir zamanda Allah tarafından cezalandırılması yakındır.⁶⁷³ buyurmaktadır.

Ebu'l-Leys sahabi hakkında başka bir görüş ayrılığının da Şia ile aralarında olduğunu söylemektedir. Bunun sebebi ise Şia'nın "kimseyi kimseye veli tayin etmeyiz" sözünden kaynaklandığını belirtmektedir. Şia, Hz Ali'yi veli olarak tayin etmektedir. Şia'nın bu görüşüyle Rafizilere yakın görüş beyan ettiklerini söylemektedir. Ebu'l-Leys Rafizilerin görüşlerinin yanlış olduğunu savunmaktadır.⁶⁷⁴

Mâturidî âlimleri de sahabe hakkında ileri geri konuşmanın doğru olmadığını savunmaktadır. Onlar hakkında kötü söz söyleyen kişi sapık ve bid'atçidir.⁶⁷⁵ sahabi ancak hayır ile yad edilir.⁶⁷⁶

F. 73 FIRKA HADİSİ

Ebu'l-Leys, bidat ve heva sahiplerinin farklı farklı gruplara ayrıldıklarını ve hepsinin cehennemde olacaklarını söylemektedir.⁶⁷⁷ Peygamber (s.a.s)'in *İsrailoğulları yetmiş iki fırkaya ayrıldı benim ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Sevad-ı A'zam hariç hepsi cehennemdedir.*⁶⁷⁸ *Kim İslam da yeni bir şey çıkarırsa helak olmuştur ve bid'at çıkaran dalalettedir, dalalette olan ise cehennemdedir.*⁶⁷⁹ buyurmuştur. Ebu'l-Leys'in burada "Sevad-ı A'zam" diye kastettiği görüşlerini de benimsemiş olduğu Ehl-i Sünnettir. O Fatıha Suresi 6. ayetin tefsirinde "Ümmetim yetmiş üç fırkaa ayrılacaktır, biri hariç hepsi cehennemdedir" hadisindeki hariç olan grubun Peygamber'in ashabının yolundan gidenler olduğunu sırat-ı müstakimden ayrılmayanların olacağını söylemektedir.⁶⁸⁰ Hakîm es-Semerkindî'nin *es-Sevadü'l-A'zam* diye tanınan eserinin mukaddime kısmındaki "es-Sevâdü'l-Azam" terkinin "Hz.

⁶⁷³ Tirmizi, *Menakıb*, 58.

⁶⁷⁴ Bkz. Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 5.

⁶⁷⁵ Hakîm es-Semerkindî, *es-Sevâdü'l-A'zam*, s. 193.

⁶⁷⁶ Ömer en-Neseî, *Metnü Akâidü Ömer en-Neseî*, s. 21.

⁶⁷⁷ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 20. Ayrıca bkz. *Tefsiru'l-Kur'an*, II/301.

⁶⁷⁸ Tirmizi, *İman*, 18.

⁶⁷⁹ Buhari, *Sulh*, 5.

⁶⁸⁰ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, I/54. Ayrıca bkz. *Tefsiru'l-Kur'an*, II/301.

Peygamber ve ashabını takip eden müslüman çoğunluk” anlamında kullanılması da⁶⁸¹ Semerkandî'nin Ehl-i Sünnet'i kastettiğini göstermektedir.

G. FITRAT NEDİR

Fitrat kavramı da mezhepler arasında tartışmalı konulardan biri olarak yer almaktadır. Ebu'l-Leys bu meselede Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet'in fitrat tanımları üzerinde durmuş Ehl-i Sünnet'in tanımını kabul etmiştir.⁶⁸²

Ehl-i Sünnet fitratın tanımını *Sen yüzünü hanif olarak dine Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmışsa ona çevir.*⁶⁸³ *Gökleri ve yeri yaratan Allah'a hamdolsun.*⁶⁸⁴ ayetlerinde olduğu gibi kabul etmektedir.⁶⁸⁵ Allah Teâlâ Hz. Adem'i tek bir millet olarak islam fitratı üzerine yaratmıştır. Daha sonra inanların bir kısmı İslam fitratı üzerine devam etmiş diğer bir kısmı ise küfrü seçmiştir.⁶⁸⁶ Her insan doğarken İslam fitratı üzerine doğmaktadır. Çocuk ana rahminde şekillenmeye başladığı zaman alınına İslam yazılır ve o fitrat üzere doğar.⁶⁸⁷ Ayrıca Peygamber (s.a.s)'in *Her doğan fitrat üzere doğar ancak annesi ve babası onu Yahudi, Hıristiyan veya Mecusi yapar.*⁶⁸⁸ buyurmaktadır. Peygamber'in sözünde ifade ettiği gibi insan üzerine doğduğu yaratılışı inkâr etmiş olsa bile bu onun yaratıcısını göstermektedir.⁶⁸⁹ Nitekim Allah putlarla ilgili durumu şöyle anlatmaktadır. *Putlar insanlardan birçoğunu saptırdılar.*⁶⁹⁰ nasıl ki putlar insanları saptırmışsa Yahudi Mecusi ve Hıristiyan olan anne baba da aynı şekilde çocuklarını doğdukları fitrattan uzaklaştırmıştır. Oysa ki insanlar da cinler de İslam fitratı üzerine doğmuşlardır⁶⁹¹ ancak hidayete erenler Allah'ın hidayete erdirmesiyle hidayete ermişlerdir. Sapıklığa düşenlerde Allah'ın saptırması ile sapıklığa düşmüşlerdir.⁶⁹² Allah iman edecek kullarını da bilir, iman etmeyecek

⁶⁸¹ Muhammed Aruçi, “es-Sevadü'l-A'zam”, *DİA*, XXXVI, 2009, s.578.

⁶⁸² Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 25.

⁶⁸³ Rum, 30/30.

⁶⁸⁴ Fatır, 35/1.

⁶⁸⁵ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 25.

⁶⁸⁶ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, III/152.

⁶⁸⁷ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, V/46.

⁶⁸⁸ Buhari, Cenaiz, 91.

⁶⁸⁹ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 25.

⁶⁹⁰ İbrahim, 14/36.

⁶⁹¹ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 25.

⁶⁹² Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 25. Ayrıca bkz. *Tefsiru'l-Kur'an*, III/393.

kullarını da bilir.⁶⁹³ *Allah dilediğini hidayete erdirir dilediğini ise sapıklığa düşürür.*⁶⁹⁴ ayeti de bunu göstermektedir. Hidayet Allah'ın sıfatıdır, ihtida ise kula ait bir sıfattır. Aynı şekilde idlal (saptırma) Allah'a ait bir sıfat dalalet ise kula ait bir sıfattır.⁶⁹⁵

İmam Mâturîdî'ye göre herkesin fitratında Allah'ın birliğini ve ulûhiyetini kabul etme inancı bulunmaktadır. Sonra insanlar arasında inanç farklılığı oluştu. İnsanların kimisi fitrat üzere kaldı kimisi de küfrü tercih etti.⁶⁹⁶ *Sen yüzünü hanif olarak dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmışsa ona çevir.* ayeti de her çocuğun yaratılışında Rabbini bilme bilgisinin yerleştirildiğini göstermektedir. Fakat çocuğun anne babası bu fitrata şüpheler düşürmekte ve bu fitratı farklı yöne çekmektedirler.⁶⁹⁷ Peygamber (s.a.s)'in *Her doğan fitrat üzere doğar sonra anne babası onu yahudileştirir ve ya hristyanlaştırır.* mealindeki hadisi de bunu ifade etmektedir. Yoksa akıllarıyla başbaşa bırakıldıklarında Allah'ın varlığına birliğine iman edecek şekilde Allah onları yaratmıştır.⁶⁹⁸ Allah insanlara fitri olarak imanı ilk zaruri kılmıştır. İnsanın dünya hayatında daha ikinci defa tercihi ise iradeye bağlı olmaktadır.⁶⁹⁹

H. İYİLİĞİ EMRETMEK KÖTÜLÜĞÜ REDDETMEK

Ebu'l Leys es-Semerkandî, bu konuda Cebriyye'ye cevap vermektedir. Cebriyye'nin iyiliği emr kötülüğü nehy ilkesinin olmadığına *Siz doğru yol üzere olduğunuzda sapan kimseler size zarar vermez.*⁷⁰⁰ ayetini göstermesine Semerkandî karşı çıkmaktadır. Semerkandî, bu ayetin zararlı olan bir şeyin reddini kastettiğini ifade etmektedir. Çünkü günahın kötülüğü, günahkârı engellememektedir.⁷⁰¹ “Sizin doğru yolda olmanız”dan maksat “emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münker” yapmaktır. İnananlar bu ilkeyi terk ettiği zaman doğru yol üzerine olmazlar ve Allah'ın gazabına

⁶⁹³ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, III/339.

⁶⁹⁴ İbrahim, 14/4.

⁶⁹⁵ Bkz. Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 25-26.

⁶⁹⁶ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, VII/43.

⁶⁹⁷ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, XI/218.

⁶⁹⁸ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, XI/218.

⁶⁹⁹ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, II/257.

⁷⁰⁰ Maide, 5/105.

⁷⁰¹ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, s. 4.

uğrarlar.⁷⁰² *İçinizden hayra çağıran iyiliği emredip kötülükten nehyeden bir topluluk bulunsun*⁷⁰³ ayeti iyiliğin emredilmesini, kötülüğün nehyedilmesini emretmektedir.⁷⁰⁴ “Emri bi’l-ma’ruf nehyi ani’l-münker” müslüman üzerine dini bir vecibedir.⁷⁰⁵ Allah iyiliği emretme ilkesini halkın bir kısmına emreder. Bu da göstermektedir ki halkın bir kısmı ma’ruf ehli bir kısmı ise münker ehlidir.⁷⁰⁶ Allahu Teâlâ, İslam şuuruyla şuurlanmış mü’minlerin basit emeller peşinde koşarak İslamı kabul etmeyenler gibi parçalanıp ihtilafa düşmelerini istememektedir.⁷⁰⁷ Bu sebeple iyiliğin emri kötülüğün nehyi ilkesi Müslümanlar üzerine farz bir görevdir.⁷⁰⁸ *Siz insanlar için ortaya çıkarılmış hayırlı bir ümmetsiniz. İyiliği emreder kötülükten nehyedersiniz, Allah’a da iman edersiniz. Ehl-i Kitapta inanmış olsalardı elbette onlar için hayırlı olurdu; içlerinden inananlar da var fakat çoğu yoldan çıkmıştır.*⁷⁰⁹ ayet Müslümanların özelliklerini belirtmektedir. Bu özelliklerden biri de “emr-i bi’l-ma’ruf nehy-i ani’l-münker” ilkesidir.⁷¹⁰ *Bari din adamları ve âlimleri onları yalan söylemekten ve haram yemekten men etselerdi. Bu yaptıkları ne kötüdür.*⁷¹¹ Allah Teâlâ iyiliği emretmeyen kötülüğü yasaklamayanların yaptıklarının, çok kötü olduğunu bildirmektedir. Özellikle âlimler bu ilkeyi yerine getirmekle mesuldürler. Zira onlar peygamberlerin varisleridir. Hatalarını düzeltmek isteyen, günahlardan sakınmak isteyenlerin âlimlerin nasihatlerine ihtiyaçları vardır.⁷¹²

Ebu’l Leys, *Bustanu’l-Arifin* de hangi durumlarda iyiliği emretmenin kötülüğü yasaklamamanın gerektiğini şu şekilde açıklamaktadır.

1. Eğer iyiliği emredip kötülüğü sakındıran kişi bu görevi yaptığı müddetçe sözlerinin dinleneceği ve yapılacağına dair kanaati varsa o kişinin bu görevi yapması ve devam ettirmesi vaciptir/farzdır.

⁷⁰² Ebu’l-Leys, *Tefsiru’l-Kur’an*, II/251.

⁷⁰³ Âl’i-İmran, 3/104.

⁷⁰⁴ Ebu’l-Leys, *Şerhu’l-Fıkhi’l-Ekber*, s. 4.

⁷⁰⁵ Ebu’l-Leys, *Tefsiru’l-Kuran*, I/395

⁷⁰⁶ Ebu’l-Leys, *Tefsiru’l-Kuran*, I/396.

⁷⁰⁷ Ebu’l-Leys, *Tefsiru’l-Kuran*, I/397.

⁷⁰⁸ Ebu’l-Leys, *Bustanü’l-Arifin*, s.193.

⁷⁰⁹ Al’i-İmran, 3/110.

⁷¹⁰ Ebu’l-Leys, *Tefsiru’l-Kuran*, I/399.

⁷¹¹ Maide, 5/63.

⁷¹² Ebu’l-Leys, *Tefsiru’l-Kuran*, II/217.

2. Fakat bu görevi yaptığında insanlar tarafından kabul göreceğini ve bu görevi yaptığında birçok sıkıntıyla karşılaşacağını düşünüyorsa bu durumda o görevi bırakması gerekir.
3. Bu görevi yaptığında dayak yiyip horlanacaksa ancak bu durumdan şikayette bulunmayacaksa, kendisine yapılanlara sabredecekse bu durumda o görevi devam ettirmesinde bir sakınca yoktur. Bu yaptığı iş aynen Peygamber'in yaptığı iş gibidir.⁷¹³
4. İyiliği emredip kötülüğü nehyettiğiniz insanlar hala küfür ve şirke devam ediyorsa bu durumda kişi onlara karşı bu ilkeyi terk edip kendi nefsinin ıslah etmelidir.⁷¹⁴
5. Bu görevlerini yaparken Hakk'a davet ettikleri kişiler onları döverler, söverler, onlara karşı kin ve nefretlerini artırırlarsa bu durumda o görevi terk etmek gerekir.⁷¹⁵

İmam Maturidi bir fesadın ortaya çıkmaması şartıyla iyiliği emr kötülüğü nehyetme ikesinin gerekli ve farz olduğunu söylemektedir. Ancak herhangi bir fesadın ortaya çıkma durumu bulunması dâhilinde bu ilke terk edilmelidir. Bu durumda devam edilirse "iyiliği emr kötülüğü nehy" ilkesinin kendisi kötülük olacaktır.⁷¹⁶

I. CANSIZ VARLIKLARIN TESBİHİ

Mu'tezile Cehmiyye ve Kaderiyye'nin cansız varlıkların Allah'ı tesbih etmedikleri görüşlerini Ebu'l-Leys burada ele almaktadır. Onlar, eğer cansız varlıklar Allahı tesbih etselerdi biz bunu görürdük demekteler.⁷¹⁷ Semerkandî, Allah Teâlâ'nın *Hiçbir şey yoktur ki, O'na hamdederek O'nu noksan sıfatlardan tenzih etmesin*⁷¹⁸ ayetinin cansız varlıkların da Allah'ı tesbih ettiklerine delil olduğunu söylemektedir. Gökte ve yerde bulunan canlı cansız varlıkların hepsi kendi lisanlarıyla Allah'ı tesbih ederler.⁷¹⁹ İnsanlar namaz ve tesbihle Allah'ı zikrederken diğer mahlûkat tesbihle Allah'ı zikretmektedir.⁷²⁰ Ancak insanlar bunu kavrayamamaktadırlar. Ebu'l-Leys bu konuyla ilgili olarak Mikdam (r.a)'ın şöyle dediğini ifade eder.

⁷¹³ Bkz. Ebu'l-Leys, *Bustanü'l-Arifin*, s. 194-195.

⁷¹⁴ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kuran*, II/251.

⁷¹⁵ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kuran*, II/331; *Bustanü'l-Arifin*, s. 195.

⁷¹⁶ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, IV/363.

⁷¹⁷ Ebu'l-Leys, *Şerhu'l-Fikhi'l-Ekber*, s. 19.

⁷¹⁸ İsrâ, 17/44.

⁷¹⁹ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, III/320-409-IV/30-62-189-237.

⁷²⁰ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, IV/323.

Toprak dahil ister yaş olsun ister kuru, herşey Allah'ı tesbih etmektedir. Çünkü her varlığın sahibi Alah'tır, yaratılan her varlık kendi lisaniyla Allah'ı tesbih etmektedir.⁷²¹

İmam Mâturîdî de canlı ve cansız varlıkların Allah'ı tesbih ettiği görüşündedir. *Güneş ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların birçoğu o'na secde etmektedirler.*⁷²² ayetinin canlı ve cansız olan herkesi kastettiği görülmektedir.⁷²³ *Fakat siz onların teşbihini anlamazsınız*⁷²⁴ mealinde olduğu gibi insanlar bu tesbihi anlamazlar. Cansız varlıklar da bunun tesbih olduğunu bilmezler.⁷²⁵

Semerkandî'nin, cansız varlıkların tesbihi meselesinde de İmam Mâturîdî ile aynı görüşü paylaştığı görülmektedir. Ancak İmam Mâturîdî insanlar gibi cansız varlıkların da bunun tesbih olduğunu anlamadığını söylerken⁷²⁶ Semerkandî insanların bunu anlamadığını söylemiş. Cansız varlıkların bu tesbihi idrak edip etmediğiyle ilgili ise bir şey söylememiştir.

⁷²¹ Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, IV/30.

⁷²² Hac, 22/18.

⁷²³ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, IV/464.

⁷²⁴ İsra, 17/44.

⁷²⁵ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, VIII/314.

⁷²⁶ Mâturîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, VIII/314.

SONUÇ

Hicri dördüncü asırda yaşamış olan fakat kaynaklarda hakkında çok az bilgi yer alan Ebu'l-Leys es-Semerkandî başta fıkıh, tefsir, hadis, tasavvuf olmak üzere birçok alanda eserler telif etmiş, telif ettiği eserler günümüze kadar varlıklarını sürdürmüştür.

O, fıkıh alanında “meselede müçtehit” kabul edilmiş ve İmam Ebu Hanife'nin yolunu takip etmiştir. Hocası Hinduvani gibi bu sahada önemli bir yer edinmiştir. Ebu'l-Leys fıkıh, tasavvuf, tefsir gibi alanlarda söz sahibi olmakla beraber itikadi alandaki görüşlerini de beyan etmekten geri durmamıştır. Onun bu alanda kaleme aldığı fazla eser bulunmasa da yazmış olduğu eserler ve *el-Fikhu'l-Ekber*'e yazmış olduğu şerh olan *Şerhu'l-Fikhi'l-Ekber*'i onun itikadi görüşlerinin bilinmesinde büyük bir rol oynamıştır. Bu eserleri göz önünde bulundurulduğunda onun itikadi meselelere çok değinmediği ancak genel hatlarıyla üzerinde durduğu görülmüştür.

Ebu'l-Leys itikadi meselelerde Mu'tezile, Kaderiyye, Mürcie, Şükkakiyye, Cebriyye, Hariciler, Müşebbihe, Cehmiyye ve Eş'ariyye gibi mezheplerin görüşlerini eleştirmiştir. Bu mezheplerin görüşlerini beyan edip onların görüşlerini reddederek çürütmüştür. Çoğu yerde doğru görüş sahibi olarak belirttiği Ehl-i Sünnet'in görüşünü savunmuştur.

Ebu'l-Leys, Ehl-i Sünnet'in görüşünü savunmakla beraber Ehl-i Sünnet'in Maturidiyye çizgisinde, görüşlerini savunmuştur. Zaman zaman ise Ehl-i Sünnet ve Maturidiyye çizgisinden ayrılmıştır. İmanın artıp eksilmesi meselesinde Mâturîdiyye İmanın artıp eksilmeyeceğini savunurken o imanın artacağını fakat eksilmeyeceğini savunmuştur. Aynı şekilde Mâturîdiyye peygamberlerin büyük küçük bütün günahlardan korunduğunu savunurken Ebu'l-Leys peygamberlerin büyük günahlardan korunduğunu fakat küçük günahlardan korunmadığını savunmuştur. Peygamberin küçük günahlardan masum olması durumunda şefaatin olmayacağını çünkü günah işlemeyen birinin günah işleyen birinin durumundan anlamayacağını bundan dolayı peygamberlerin küçük günahlardan masum olmadıklarını söylemiştir. Mâturîdiyye'nin Peygamberlerden sadır olan küçük hataları zelle diye isimlendirmesinin birşeyi değiştirmeyeceğini zelle ve küçük günahın aynı anlama geldiğini söylemiştir.

Zaman zaman da Kader ve Kaza meselesi, Kur'an'ın mahlûk olup olmadığı gibi meselelerde olduğu gibi meseleyi çok fazla tartışmanın doğru olmadığını vurgulamıştır. Meseleyi genel hatlarıyla aktarmakla yetinmiştir.

Ebu'l-Leys mezhep âlimlerimiz diye söylediği Ehl-i Sünnet ve Mâturîdiyye'nin görüşlerine katılmasa da onların görüşünü eleştirmemiştir. Ancak Mu'tezile, Kaderiyye, Hariciler, Cebriyye, Şükkakiyye'yi ağır olarak eleştirmiş ve reddetmiştir.

Netice olarak Ebu'l-Leys Mu'tezile, Kaderiyye, Hariciler, Cebriyye, Şükkakiyye, Mürcie gibi mezheplere karşı Ehl-i Sünnet mezhebinin görüşlerini savunmuş, Ehl-Sünnet'in kolundan olan Eş'arileri de eleştirmiş ve Ehl-i Sünnet'in Mâturîdiyye kolunun çizgisinde olduğunu göstermiştir.

KAYNAKÇA

Adil, Nüveyhiz, *Mu'cemu'l-Mefessirin (Min Sadri'l-İslami ve hatta Asri'l-Hadır)*, II, nşr. Müessesetü Neveyhizu's-Sekafiyye, Beyrut, 1988.

Ahmed Muhtar Abdulhamid Ömer (ö. 1424/2003), *Mu'cemu'l-Lugati'l-Arabiyyeti'l-Meâsıra, Âlemu'l-Kutub*, III, 2008.

Ak, Ahmet, "Maturidiliğin Ortaya Çıkışı", *Büyük Türk Bilgini İmam Maturidi ve Maturidilik Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı*, İfav Yayınları, İstanbul, 2016.

— *Büyük Türk Âlimi Maturidi ve Maturidilik*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2017.

Akgül, Muhittin, "Ebu Mansur el-Maturidi ve Te'vilatu'l-Kur'an", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III, yy, 2001, ss. 57-67.

Aruçi, Muhammed, "es-Sevadü'l-Azam", *DİA*, XXXVI, 2009, ss.578-579.

Bağdadi, İsmail b. Muhammed Emin b. Mir Selim el-Bâbâni (1839/1920), *Hediyetü'l-Arifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin*, II, İstanbul, 1951.

Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî (ö. 429/1037-38), *Mezhepler Arasındaki Farklar*, trc. Ethem Ruhi Fığlalı, Türkiye Diyanet Vekfi yay. Ankara, 2018.

Bebek, Adil, "Maturidi'nin Düşüncesinde İman ve Küfür Kavramları", *Büyük Türk Bilgini İmam Maturidi ve Maturidilik Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı*, İfav Yayınları, İstanbul, 2009.

el-Beyazi, Kemaluddin Ahmed b. Hasan (ö.1098/1687), *İşarâtü'l-Merâm min İbârâti'l-İmâm*, thk. Yusuf Abdurrezzak, Daru'l-Kitabi'l-İslami, İstanbul, 1949.

Buhari, Muhammed b. İsmail (256/870), *el-Camiu's-Sahih*, IX, thk. Muhammed Züheyr Nasiru'n-Nasir, Daru Tavku'n-Necat, 2001.

Çelebi, Kâtip Mustafa b. Abdullah el-Kostantini el-Osmâni (v.1067/1657), *Süllemü'l-Vusûl İla Tabakati'l-Fuhûl*, thk.' Mahmud Abdulkadir el-Arnâvut, VI, Mektebetü İrsika, İstanbul, 2010.

Ebu Davud, Süleyman b. el-Eş'as b. İshak es-Sicistani el-Ezdi (275/888), *Sünen-i Ebi Davud*, V, thk. Şuayb el-Arnâvut ve Hamed Kamil Karh Bileli, Daru'r-Risaleti'l-Alemiyye, 2009.

Ebu Hanîfe Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b.Mâh (v. 150/767), *el-Fıkhü'l-Ekber*, Mektebetü'l-Furkân, 1999.

Ebu'l-Leys Nasır b. Muhammed b. Ahmet b. İbrahim es-Semerkandi (ö.373/983), *Beyanu'l-İman ve Menakibü'l-Hulefa'i-Erba'a el-Menkul min Bustanü'l-Arifin*, Mihrişah Sultan Ktp, no.335-020.

— *Hızanetü'l-Fıkh ve Uyunu'l-Mesail*, thk. Selahaddin en-Nahi, Dirasetü'l-İslami, Bağdat, 1965.

— *Bostanu'l-Arifin*, ter. Harun Ünal, Çelik Yayınevi, İstanbul, 2013.

- *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, İzmirli Hakkı Ktp, no.1893.
- *Tefsiru'l-Kur'an*, sadeleştiren. Muhammed Karadeniz, Özgü Yayınları, VI, İstanbul, 2008.
- *Tenbihü'l-Ğafilin*, Çelik Yayınevi, İstanbul, 2014.
- Ecer, Vehbi, “Maturidinin Tanınması”, *Ebu Mansur Semerkandi Maturidi (862-944) Kongresi Tebliğleri*, Kayseri, 1986, ss. 9-16.
- *Türk Din Bilgini Maturidi*, Ankara,1978.
- Eş'ari, Ebü'l-Hasen Ali b. İsmail b. Ebi Bişr İshak b. Salimel-Eş'ari el-Basri (ö. 324/935.), *Makâlâtü'l-İslamiyyin ve İhtilafu'l-Musallin (İlk Dönem İslam Mezhepleri)*, trc. Mehmet Dalkılıç, Ömer Aydın, Kabalcı yayınevi, İstanbul, 2005.
- Fığlalı, Ethem Ruhi *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, Selçuk yay. Ankara, 1986.
- *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı yay. İzmir, 2008.
- Gölcük, Şerafettin, *Kelam Tarihi*, Kitap Dünyası Yayınları, İstanbul, 2018.
- Hakîm es-Semerkandî, Ebu'l-Kasım İshak b. Muhammed b. İsmâîl el-Kadî (v.342/953), *es-Sevâdü'l-A'zam, Tercümesi*, trc. Yasin yayınevi, İstanbul, 2018.
- Harman, Ömer Faruk, “Dâvud”, *DİA*, 1994, XLIV/ IX, ss. 21-24.
- Hatib el-Bağdadi, Ebu Bekr Ahmet b. Ali b. Sabit b. Ahmet b. Mehdi (v.463/1071), *Tarihu Bağdad*, XXIV, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1417.
- Huleyf, Fethullah, “Maturidi ve Eş'ari Mezhepleri Hakkında Bir Tedkik”, *Diyanet İlmi Dergi*, ter. Mustafa Öz, II, Ankara, 1975, ss.102-115.
- “Ebu Mansur Maturidi Hayatı ve Eserleri”, *Diyanet İlmi Dergi*, çev. Mustafa Öz, V, Ankara, 1974, ss. 316-319.
- İbn Farisi, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerıyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî (v. 395/1004), *Mu'cemu Mekayisu'l-Luğa*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabiyye, Beyrut, 2001.
- İbn Kutluboğa, Ebu'l-Fida' Zeynüddin Ebu'l-Adl Kasım es-Sûdûnî (v.879/1474), *Tacu't-Teracim*, Daru'l-Kalem, Dimeşk, 1992.
- Kahraman, Hüseyin, “Hadisin Maturidi Kültüründeki Yeri ve İmam Maturidi'nin Hadis Yorumu”, *Büyük Türk Bilgini İmam Maturidi ve Maturidilik Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı*, İFAV, İstanbul, 2016, ss. 352-377.
- Karabulut, Ali Rıza, “*Mâturîdî'nin Eserleri ve Hakkında Yazılanlar*”, Ebû Mansur Semerkandî Mâtürîdî (862-944), 14 Mart 1986 - Kayseri, 1986, ss. 179-197.
- el-Kehhale, Ömer b. Rıza b. Muhammed Rağıb b. Abdu'l-Ğani ed-Dimeşki (1905-1987), *Mu'cemu'l-Müellifin*, XIII, Daru'l İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, ts.
- Korkmaz, Sıddık, *İmam Maturidi ve Mezhep Eleştirileri*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2017.

el-Kureşi, Muhyiddin Ebu Muhammed Abdulkadir b. Muhammed b. Nasrillah (775/1373), *el-Cevahiru'l-Mudiyye fi Tabakat'l-Hanefiyye*, II, nşr, Mir Muhammed Kütübi Hane, yy, ts.

Kutlu, Sönmez, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Etkileri*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2010.

— “Maturidiliğin yayılışı ve Türkler”, *İmam Maturidi ve Maturidilik*, haz. Wilferd Madelung, çev. Muzaffer Tan, ss. 323-379.

— “11-13. Asırlarda Hanefî Âlimlerin Orta Asya'dan Batıya Göçü”, *İmam Maturidi ve Maturidilik*, haz. Wilferd Madelung, çev. Sönmez Kutlu, ss. 387-403

— “Ebu Mansur el Maturidi'nin Mezhebi Arka Planı”, *İmam Maturidi ve Maturidilik*, Otto Yayınları, Ankara, 2018, ss. 129-158.

— “Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Maturidi”, *İmam Maturidi ve Maturidilik*, haz. Sönmez Kutlu, Otto, Ankara, 2018, ss. 25-66.

el-Leknevi, Ebu'l-Hasenat Muhammed b. Abdulhay (1304/1886), *el-Fevai'dü'l-Behiyye fi Teracimi'l-Hanefiyye*, Matbuatu's-Saade, Mısır, 1906.

Malati, Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahman Ebu'l-Hüseyn (ö. 377/987), *et-Tenbih ve'r-Red ale'l-Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bid'a*, thk. Muhammed b. Zahid b. Hasan el-Kevseri, el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Turâs, Mısır, ts.

el-Mâturîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud (ö.333/944), *Kitabu't-Tevhid*, ter. Bekir Topaloğlu, İsam Yayınları, Ankara, 2017.

— *Te'vilatü'l-Kur'an Tercümesi*, trc. c.I, Bekir Topaloğlu, Y. Şevki Yavuz, c.II, Bekir Topaloğlu, Kemal Sandıkçı, Yusuf Şevki Yavuz, c.III, Yunus Vehbi Yavuz, Yusuf Şevki Yavuz, c.IV-V-VII-XII-XIII-XIV, S.Kemal Sandıkçı, Y. Şevki Yavuz, c.VI-XI, Fadıl Ayğın, Yusuf Şevki Yavuz, c.IX-XVI, İbrahim Tüfekçi, Y. Şevki Yavuz, c.X, Mehmet Erdoğan, Yusuf Şevki Yavuz, c.XVII, Mehmet Erdoğan, Bekir Topaloğlu, Yusuf Şevki Yavuz, Ensar Yayınları, İstanbul, 2018,

Muhammed Mahrus Abdullatif el-Müderriş, *Meşayihu Belh Mine'l-Hanefiyye*, Vizaratü'l-Evkaf, Bağdad, 1977.

Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccac b. Müslim el-Kuşeyri (261/874), *Sahihu Müslim*, IV, thk. Muhammed Fuad Abdalbaki, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, ts.

Müttakî el-Hindî, Ali b. Hüsamiddin b. Abdilmelik b. Kadıhan (ö.975/1567), *Kenzu'l-Ummâl fi Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, Müessesetü'r-Risale, XVI, 1981.

en-Nesefî, Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid (ö. 508/1115), *Tebziratu'l-Edille Fi Usulu'd-Din*, II, Dimeşk, 1990.

Ömer en-Nesefî, Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî es-Semerkindî (v. 537/1142), *Metnü'l Akâidi Ömer en-Nesefî*, el-Mektebetü'l-Hanifiyye, İstanbul, ts.

Önal, Recep, “Maturidi”, *DİA*, XLIV/XXVIII, 2003. ss. 146-151.

— “Mâtürîdî”nin Hayatı, Eserleri ve Kelam İlmindeki Yeri”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, III, 2013, ss. 325-360.

Öz, Mustafa, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, Ensar neş. İstanbul, 2012.

Özen Şükrü, “Yeterince Tanınmayan Bir İmam: Maturidi”, *Marife*, III, yy, 2005, ss. 411-423.

— “İmam Ebu Mansur el-Maturidi’nin Fıkıh Usulünün İnşası”, *İmam Maturidi ve Maturidilik*, haz. Sönmez Kutlu, Otto yayınları, Ankara, 2018, ss.221-262.

Özgüdenli, Osman Gazi, “Maveraunnehir”, *DİA*, XLIV/XXVIII, 2003, ss. 177-180.

el-Pezdevi, Ebu’l-Yusr Muhammed, *Usulu’d-Din (Ehli Sünnet Akaidi)*, ter. Bekir Topaloğlu, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2015.

es-Sabuni, Ebu Muhammed Nureddin Ahmed b. Mahmud b. Ebu Bekir (580/1184), *Maturidiyye Akaidi*, ter. Bekir Topaloğlu, İfav yay, İstanbul, 2017.

es-Sem’ani, Ebu Sa’d Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur et-Temimi (562/1166), *el-Ensab*, thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimi’l-Yemeni, Meclisu Daireti’l-Mearifi’l-Osmani, Haydarabad, 1962.

eş-Şehristânî, Ebu’l-Feth Muhammed b. Abdülkerim b. Ahmed (ö.548/1153) *el-Milel ve’n-Nihal (Dinler Mezhepler ve Felsefi Sistemler Tarihi)*, trc. Mustafa Öz, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı yay. İstanbul, 2015.

et-Tirmizi, Muhammed b. İsa b. Sevre b. Musa (279/892), *el-Müsnet Sünenü’t-Tirmizi*, thk. Beşşar Avvad Ma’ruf, Daru’l-Ğarbi’l-İslamiyye, Beyrut, 1998.

Watt, W. Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, ter. Ethem Ruhi Fırlalı, Sarkaç Yayınları, Ankara, 2010.

Yavuz, Yusuf Şevki, “İstitâat”, *DİA*, XLIV/ XXIII, 2001, ss. 399-400.

— “Fûrekî”, *DİA*, XLIV /XII 1996, ss. 219-220.

Yazıcı, İshak, *Ebu’l-Leys es-Semerkandi Hayatı Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, Erzurum, 1982, “Basılmamış Doktora Tezi”.

— “Tefsiru Ebi’l-Leys Tercümelere Hakkında Kısa Bir Araştırma” *19 Mayıs Üniv. İlahiyat Fakültesi Der.* Samsun, 1992.

— “Semerkandi Ebu’l-Leys”, *DİA*, XLIV /XXXVI, 2009, ss. 473-475.

Yıldırım, Zeki, “Kur’an’da Peygamberlerin İsmeti”, *AİFD*, 1952, XIX, 2003, ss. 87-118.

ez-Zebidi, Seyyid Muhammed Murtaza b. Muhammed b. Abdurrezzak el-Hüseyni, *Tacu’l-Arûs min Cevâhiru’l-Kâmûs*, XL, Daru’l-Hidayet, yy, ts.

— *İthafu’s Sâdeti’l-Muttekin bi Şerhi İhyai Ulumi’d-Din*, II, El Matbaatu’l-Meymeniyye, Mısır, 1199.

ez-Zehabi, Şemsuddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz (ö. 748/1348), *Siyeru A’lami’n-Nübela*, Müessesetü’l-Risale, XXV, 1985.

— *Tarihu'l-İslam ve Vefayâtü'l-Meşahîri ve'l-A'lâm*, Daru'l-Ğarbi'l-İslami, XV, 2003.

ez-Zirikli, Hayrettin b. Muhammed b. Muhammed Ali b. Faris ed-Dımeşki (ö.1396), *el-A'lâm*, VIII, Daru'l-İlim li'l-Melayin, yy, 2002.

11/03/2019

Öz Geçmiş

1989 Ardahan Göle’de doğdu. İzmir Buca Gazi Ortaokulunu (2004) İzmir Konak İmam Hatip Lisesini (2008) Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesini (2012) bitirdi.

2010 yılında Diksiyon kursu, dil gelişimi için 2010 yılı yaz döneminde Suriye’de, 2015 yılı yaz döneminde Ürdün’de Arapça kursu aldı.

2012 yılında Mardin Kızıltepe Özcan Yıldız Anadolu İmam Hatip Lisesi’nde Meslek Dersleri Öğretmeni olarak göreve başladı. Şuan İzmir Karabağlar 15 Temmuz Şehitleri Kız Anadolu İmam Hatip Lisesi’nde görevine devam etmektedir.

Ayşe SARITAÇ